

AMISOS

AMISOS

Yıl/Year: 2019 Haziran/June

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 6

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

AMİSOS / AMISOS

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Yıl/Year: 2019 ♦ Cilt/Volume: 4 ♦ Sayı/Issue: 6

TARANDIĞI İNDEKSLER

AMİSOS / AMISOS

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Yıl/Year: 2019 ♦ Cilt/Volume: 4 ♦ Sayı/Issue: 6

Baseditör / Head-Editor

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

Editörler / Editors

Doç. Dr. Hakan ÖNİZ
Dr. Öğr. Üyesi Akın TEMÜR
Dr. Öğr. Üyesi N. Tuba YİĞİTPAŞA
Dr. Öğr. Üyesi Fevziye EKER

Editör Yardımcısı / Vice Editor

Doç. Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL

Yabancı Dil Editörleri / Foreign Language Editors

Doç. Dr. Alan Michael GREAVES
Dr. Öğr. Üyesi Eric JEAN

Yazı İşleri /Sekretariat

Nagihan ÇAKIR

Kapak Tasarım / Cover Design

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

Kapak Resmi / Cover Design

Saadet ÖZKADİF

Haziran / June 2019, Samsun / TURKEY

Dergi Yazışma Adresi / Corresponding Adress

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Kurupelit Kampüsü, 55139-Samsun/TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Letters, Department of Archaeology,
Kurupelit Campus 55139-Samsun/TURKEY
Tel: 00 (90) 362 312 19 19 / 4687 **Faks:** 00 (90) 362 457 60 81
E-posta: amisos.dergi@gmail.com

Dergi Otomasyon Sistemi <http://dergipark.gov.tr/amisos>

© 2016 Uluslararası Amisos Dergisi. Her Hakkı Saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

© 2016 *The Journal Of International Amisos*. All rights reserved The views expressed in the journal are the responsibility of the individual authors

Yavın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Sümer ATASOY	sumerata@hotmail.com
Prof.Dr. Önder BİLGİ	o-bilgi@superonline.com
Prof.Dr. Isabella CANEVA	isabella.caneva@uniroma1.it
Prof.Dr. Yaşar ERSOY	yasarerkanersoy@hitit.edu.tr
Prof.Dr. Halime HÜRYILMAZ	halimeh@hacettepe.edu.tr
Prof.Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU	mkaraos@atauni.edu.tr
Prof.Dr. Mehmet ÖZSAİT	mehmetozsait@hotmail.com
Prof.Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE	g.tsetskhladze63@gmail.com
Prof.Dr. Remzi YAĞCI	remziyagci@gmail.com
Doç.Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL	ersel_cagli@hotmail.com
Doç.Dr. Alan Michael GREAVES	greaves@liverpool.ac.uk
Doç.Dr. Hakan ÖNİZ	hakan.oniz@gmail.com
Doç.Dr. Davut YİĞİTPAŞA	davut.yigitpasa@omu.edu.tr
Dr.Öğr.Üyesi Akin TEMÜR	akin.temur@omu.edu.tr
Dr.Öğr.Üyesi Haydar YALÇIN	haydar.yalcin@gmail.com
Dr.Öğr.Üyesi Nadire Tuba YİĞİTPAŞA	tubayigitpasa@omu.edu.tr

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Sümer ATASOY	sumerata@hotmail.com
Prof.Dr. Veli BAHSHALİYEV	velibahshaliyev@mail.ru
Prof.Dr. Önder BİLGİ	o-bilgi@superonline.com
Prof.Dr. Isabella CANEVA	isabella.caneva@uniroma1.it
Prof.Dr. Nevzat ÇEVİK	ncevik@akdeniz.edu.tr
Prof.Dr. Adnan DİLER	adnandiler@yahoo.com
Prof.Dr. Murat DURUKAN	mdurukan@mersin.edu.tr
Prof.Dr. Deniz Burcu ERCİYAS	berciyas@metu.edu.tr
Prof. Dr. Yaşar ERSOY	yasarerkanersoy@hitit.edu.tr

Prof.Dr. Sergey FAZLULLİN	sh1703@yandex.ru
Prof.Dr. Marcella FRANGİPANE	marcella.frangipane@uniroma1.it
Prof.Dr. Hamza GÜNDOĞDU	hgundogdu@sakarya.edu.tr
Prof.Dr. Bilge HÜR MÜZLÜ	bilgehurmuzlu@gmail.com
Prof.Dr. Halime HÜR YILMAZ	halimeh@hacettepe.edu.tr
Prof.Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU	mkaraos@atauni.edu.tr
Prof.Dr. Stephan KROLL	krollstephan@googlemail.com
Prof.Dr. Irena LAZAR	irena.lazar@fhs.upr.si
Prof.Dr. Tuba ÖKSE	tuba.okse@kou.edu.tr
Prof.Dr. Mehmet ÖZHANLI	mehmetozhanli@sdu.edu.tr
Prof.Dr. Mehmet ÖZSAİT	mehmetozsait@hotmail.com
Prof.Dr. Marina PUTURİDZE	marinaarchaeology@yahoo.com
Prof.Dr. Andrzej PYDYN	pydyn@umk.pl
Prof.Dr. Antonio SAGONA	a.sagona@unimelb.edu.au
Prof.Dr. Andreas SCHACHNER	Andreas.Schachner@dainst.de
Prof.Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ	sipahi@ankara.edu.tr
Prof.Dr. Blazej STANİSLAWSKI	st-wski@wp.pl
Prof.Dr. Michele STEFANİLE	michelestefanile@gmail.com
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT	senyurt@gazi.edu.tr
Prof.Dr. Turan TAKAOĞLU	takaoglu@comu.edu.tr
Prof.Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE	g.tsetskhladze63@gmail.com
Prof.Dr. Remzi YAĞCI	remziyagci@gmail.com
Prof.Dr. Jak YAKAR	jyakar@iudergi.com
Prof.Dr. Ünsal YALÇIN	uensal.yalcin@bergbaumuseum.de
Prof.Dr. Levent ZOROĞLU	kamillevnt.zoroglu@batman.edu.tr
Doç.Dr. Şengül AYDINGÜN	sengulaydingun@kocaeli.edu.tr
Doç.Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ	sevkiduymaz@gmail.com
Doç.Dr. Erkan KONYAR	ekonyar@gmail.com
Doç.Dr. Viktor VAKHONIEIEV	vakhonieiev@gmail.com
Doç.Dr. Thomas ZIMMERMANN	zimmer@bilkent.edu.tr
Dr.Öğr.Üyesi Şeniz ATİK	atikseniz@hotmail.com
Dr.Öğr.Üyesi Hülya BULUT	hulyabulut@mu.edu.tr
Dr.Öğr.Üyesi Eric JEAN	ericlucjean@hitit.edu.tr
Dr.Öğr.Üyesi Murat KARADEMİR	karademir22@hotmail.com

Amisos Dergisi Aralık ve Haziran olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın içerik, kapsam ve düzeni ile ilgili kararlar yayın kurulu üyelerinden gelen teklifler doğrultusunda yayın kurulu başkanı tarafından alınır.

Kapsam ve İlkeler

Dergi konu olarak, antropoloji, arkeoloji, arkeometri, epigrafi, filoloji, sanat tarihi, koruma / onarım, mimarlık tarihi, müzecilik gibi sosyal bilimler alanlarındaki ana konular ile bunlarla ilgili, ilişkili veya yardımcı konuları ve bunlarla ilişkili yorum, yaklaşım ve kuramları kapsar. Dergi kapsamına uygun olarak bilimsel yenilik getiren, özgün araştırma ve yorum makaleleri, haberler, kazı raporları ve kitap tanıtımlarını içerir.

Makalelerin dergimizde yayınlanabilmesi için daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu taahhüt etmiş olurlar. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile dergimizde yayımlanmak üzere kabul edilir. Yayımlanmak üzere verilen makale eğer yazarın bir tezinden (lisans, yüksek lisans veya doktora) üretilmişse bunun başlığı veya ilk paragraf cümlelerinden birine konulacak dipnot ile açıklanması gerekmektedir. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir. Dergiye yazı gönderen bir yazar makalelerin yayımlanmama hakkının editör, hakem ve bilim kurulu üyelerinde saklı olduğunu ve onlardan gelecek değişiklik, düzeltme ve ilaveleri yapmayı taahhüt etmiş sayılır.

The Journal of Amisos

The Journal of Amisos is a peer-reviewed and refereed international journal published biannually (June - December). Decisions regarding publication, content, scope and formation of the journal are taken by the chairman of the editorial board in line with the proposals from the members of the editorial board.

Scope and Principles

The journal includes main topics in social science such as anthropology, archeology, archaeometry, epigraphy, philology, history of art, conservation/restoration, history of architecture, history of museology and the topics related with social sciences, interpretations, approaches and theories. The journal includes original researches and reviews that bring scientific innovation, articles, news, excavation reports and book reviews in accordance with its scope.

In order for the articles to be published in our magazine, they must not have been published elsewhere or accepted for publication. The authors commit that the article they submit to the journal is unique and has not been published previously or sent to any other journal for publication even if it is on a different language. The articles presented at a scientific meeting but not published are acceptable for publication in our journal with the condition to be specified. If the article for publication is produced from a thesis of the author, it must be specified in the footnote that placed in one of the phrases in the first paragraph. The scientific responsibility of the manuscripts belong to the authors. A writer who submits a paper is considered to be committed that the editor, referee and scientific committee member's right to not publish the articles and to make future amendments, corrections and additions there to.

Ahmet AKŞAR

İmparator Hadrianus Ve Anadolu Gezileri: Seyahatlerinin Amacı Ve Güzergahı 1
*Emperor Hadrian And His Journeys In Asia Minor (Anatolia):
Objectives And Itineraries*

Elmar BAŞSELİYEV - Veli BAŞSELİYEV

Urartu Devletinin Güney Kafkasya Politikasında Nahçıvan'ın Yeri 15
(Nahçıvan, Azerbaycan)
*Place Of Nakhchivan In South Caucasus Policy Of The State Urartu
(Nahçıvan, Azerbaijan)*

Canan DEMİROK

6. Yüzyıldan Kalma Beş Bizans Fildişi Oyma Eserin Tasarım 35
Ve İkonografi Analizi
*Design And Iconography Analysis Of Five Byzantine Ivory Carving
Works From The 6th Century*

Fatma Sezin DOĞRUEK

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin Mekânsal Ve Yapısal Özelliklerinin 46
Önleyici Koruma Bağlamında İrdelenmesi
*Investigation Of The Spatial And Structural Characteristics Of Anatolian
Civilisations Museum In Terms Of Preventive Conservation*

Esra KAÇMAZ LEVENT - Hanifi BİBER

Yeni Assur Ordusunda Süvariler (Pithaillu) 64
Cavalries In The Neo Assur Army (Pithaillu)

Özlem MEHDER

Adli Vakalarda Arkeolojik Tekniklerin Kullanılmasının Avantajları 85
Advantages Of Using Archaeological Techniques In Forensic Cases

Saadet ÖZKADİF

Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji Ve Etnografya Müzesi'nden 97
Çift Alınlıklı Mezar Stelleri
*Grave Steles With Double Pediments In Akşehir Nasreddin Hodja
Archaeology And Ethnography Museum*

Dergi Yayım İlkeleri 112
Publication Instructions

6. SAYI HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THE 6TH ISSUE

Prof. Dr. Tufan AKHUNDOV	(The Azerbaijani National Academy of Sciences)
Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU	(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. Abbas SEYİDOV	(Azerbaycan Devlet İktisat Üni.)
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut AYDIN	(Batman Üniversitesi)
Doç. Dr. Akın BİNGÖL	(Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Korkmaz MERAL	(Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU	(Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet TEKOC AK	(Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Anıl YILMAZ	(Katip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Meryem ACARA	(Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yarenkür ALKAN	(Ahi Evran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aytaç COŞKUN	(Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt ELİÜŞÜK	(Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Barış GÜR	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Müge SAVRUM KORTANOĞLU	(Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seçil SAĞIR	(Ahi Evran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk SEÇKİN	(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aytun YAZGI	(Onsekiz Mart Üniversitesi)

AMİSOS / AMISOS
MAKALELER / Articles

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6 (Haziran/June 2019), ss./pp. 1-14

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 24. 05. 2019
Kabul Tarihi/Accepted: 24. 06. 2019

İMPARATOR HADRIANUS VE ANADOLU GEZİLERİ: SEYAHATLERİNİN AMACI VE GÜZERGAHI*

EMPEROR HADRIAN AND HIS JOURNEYS IN ASIA MINOR (ANATOLIA): OBJECTIVES AND ITINERARIES

Ahmet AKŞAR**

Öz

Hadrianus, 11 Ağustos 117’de Antiokheia’da başında bulunduğu Syria Ordusu tarafından imparator ilan edildi. Yeni imparator olarak onun ilk icraatı, selefi ve imparatorluğunu borçlu olduğu Traianus’un naaşını alıp ona bir cenaze töreni düzenlemek oldu. Daha sonra senatoya bir mektup yazarak imparatorluğunun onaylanmasını istedi. Yeni imparatorun uygulamaya koyduğu ilk politikası Traianus’un ele geçirmeyi başardığı ama yönetmeyi başaramadığı eyaletleri eski sahiplerine geri vererek sınırlarda bağımlı tampon krallıklar oluşturmaktı. Doğu sınırında düzenleme yaptıktan sonra ilk seyahati, kara yolu ile Anadolu içinden Avrupa’ya geçmek ve kuzeydeki sınırları da düzene sokmak içindi. Hadrianus 20 yıl 11 aylık iktidarının yarısını eyaletlerde gezilerde geçirdi. Bu bağlamda Anadolu’ya toplam dört kez geldi. Anadolu’daki tüm Roma eyaletlerini gezdi ve birçok kenti ziyaret etti. Kentler kurdu, birçok kente ihsanlarda bulundu. Kentler tarafından hayırsever, velinimet ve tanrı olarak onurlandırıldı. Bu çalışmanın amacı İmparator Hadrianus’un seyahatlerinin nedenlerini ve Anadolu’daki seyahat güzergahını ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Hadrianus, Anadolu, Kentler, Geziler, Güzergâh,

* Bu makale, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Programı’nda çalışılan *İmparator Hadrianus’un Anadolu Gezileri* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Öğretim Görevlisi; Email: ahmet.aksar@omu.edu.tr

Abstract

On 11th August 117, Hadrian was proclaimed Emperor by the Syrian Army, of which he was in charge in Antioch. The first thing he did as an emperor was to organize a funeral for his predecessor Trajan, to whom he owed his accession to throne. In a letter he sent to the Senate, he asked to be recognised as the Emperor. His first policy in practice was to return the rule of provinces, conquered but unable to be ruled by Trajan, to their former holders, and form dependent buffer kingdoms along borders. After the regulations along the eastern borders, his first journey was by land and through Asia Minor, and had the aim of putting the northern frontier in order. He spent half of his reign of 20 years and 11 months travelling in provinces. He came to Asia Minor four times. He journeyed in all Roman provinces in Anatolia, and visited many of the cities. He founded cities and bestowed on them. He was honoured to be a benefactor, a patron, and a god. The purpose of this study is to find out the reasons for Emperor Hadrian's journeys and his itineraries in Asia Minor.

Key Words: Hadrian, Asia Minor (Anatolia), Cities, Journeys, Itineraries

1. Giriş

Roma imparatorları içerisinde önemli bir yere sahip olan Hadrianus 24 Ocak 76 yılında doğmuştur. Hadrianus'un ailesi Hispania İtalica'dan Roma'ya gelmiş *novus homo* denilen eyaletlilerdendir. Hadrianus'un babası Hadrianus Afer, *cursus honorum* denilen devlet kariyerinde *praetor* mevkiine kadar çıkmıştır. Babası Hadrianus Afer MS 85'te öldüğünde genç Hadrianus'a vasi olarak geleceğin imparatoru Traianus ve onun yakın dostu Atilius Atticus tayin edilmiştir. Bu tarihten itibaren Hadrianus, Traianus'un gözetimi altında yetişmiştir. Bu sebeple Hadrianus'a imparator olma ayrıcalığı Traianus'un lütfu olmuştur. Nitekim Traianus ölmeden önce Hadrianus'u evlat edinmiş ve Hadrianus on dördüncü Roma imparatoru olarak tahta çıkmıştır.

Hadrianus'u diğer Roma imparatorlarından ayıran en önemli özelliği Yunan kültürüne karşı duyduğu obsesif derecedeki hayranlığı ve durup dinlenmeden eyaletlere gerçekleştirdiği gezilerdir. Kendisinden önce ve sonra hiçbir Roma imparatoru, imparatorlukta eyaletleri ve kentleri onun kadar çok ziyaret etmemiştir. Bununla birlikte yönettiği imparatorluğun sınırlarını belirgin hale getirerek Romalılar ile barbarlar arasına kesin bir sınır oluşturmuş ve yönetilebilir bir yapı meydana getirmiştir. Kaynaklar, Hadrianus'u, zeki, entelektüel birikimi üst seviyede, meraklı ve bitmek bilmez bir enerjiye sahip olarak tanımlamaktadır.¹ Belki de bu sebeple Anthony Birley, Hadrianus'a ait en güncel

¹ Hadrianus hakkında en detaylı bilgiyi bulabileceğimiz antik kaynak anonim olarak yazılan *Historia Augusta*'dır. *Historia Augusta*, İmparator Hadrianus'tan başlayıp Carinus'a kadar 30 imparator, ortak imparator ve taht gasıpları hakkında bilgi verir. Eser, yazarlarının çok olması sebebiyle yazarlarını ifade etmek için *Scriptores Historiae Augustae* (Augustus Tarihi Yazarları) olarak kullanılır. MS 4. yüzyıldan itibaren diğer yazarlar tarafından da kullanılan *Historia Augusta*, Suetonius'un biyografilerinin devamı olarak görülmektedir. *Historia Augusta*'nın yazar sayısı altıdır. Hadrianus'un hayat hikâyesini yazan ise Aelius Spartianus'tur. Spartianus, eserini yazarken Marius Maximus isimli başka bir yazarın eserinden de yararlandığını sık sık zikretmektedir. Spartianus, yazmış olduğu biyografiyi Diocletianus'a ithaf etmiştir. Hadrianus biyografisi, kendi-

biyografinin adını *Hadrian, The Restless Emperor*, “*Hadrianus, Uykusuz İmparator*” koymuştur.

2. Seyahatlerinin Nedenleri

İmparator Hadrianus’un seyahatlerinin nedeni ile ilgili bilgileri antik yazarlardan Spartianus ve Cassius Dio’da genel anlamıyla bulabilmekteyiz. Antik kaynakların verdiği bilgiler vasıtasıyla Hadrianus’un gezilerinin şüphesiz ki önemli nedenlerinin olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu bilgilere rağmen seyahatlerinin nedeninin bir kısmını imparatorun entelektüel kişiliğinde bir kısmını da kendisini örnek aldığı Augustus’ta aramak gerekmektedir. Hadrianus, Augustus’tan sonra Anadolu’ya herhangi bir savaş tehdidi veya savaş durumu olmadan gelen ilk imparatorudur. Augustus da Hadrianus gibi saltanatının on bir yılını eyaletlerde geçirmiştir. Ancak Augustus’un Sardinia ve Afrika gibi bazı eyaletlere gitmediği antik kaynaklar tarafından belirtilmektedir.² Augustus, gittiği eyaletlerde orduları teftiş etmiş ve askerlerini daima savaşa hazır halde tutmuştur. Kanunlar yapmış, cömertliği ile halkın gönlünü kazanmıştır.³ Hadrianus’un da seyahatlerinde birinci önceliğinin Augustus ile aynı politikayı yürütmek olduğunu söyleyebiliriz.

Hadrianus’un gezilerindeki amaçlarından bir diğeri onun kişiliğinde aranmalıdır. Her ne kadar kaynaklar imparatorun bazı eylemlerini aktarırken aşırıya kaçmışlarsa da bize bir fikir verebilecek ipuçları sunmaktadırlar. Kaynakların aktardığına göre Hadrianus yapısı gereği bitmek tükenmek bilmeyen bir enerjiye sahiptir. Hatta bu enerjisi onu huzursuzluğa götürecek seviyede olmuştur. Her şeyi merak etme, bilinmez olan her şeyi araştırmaya çalışma ve her şeyde bilgi sahibi olma isteği imparatoru sürekli hareketli kılmıştır.⁴ Almış olduğu eğitimin verdiği bilgiyi kullanma ve merak etme isteği onu daha da ayrı bir yere koymaktadır.

İmparator Hadrianus MS 118 yılında Roma’ya geldiğinde dört eski *consulün* öldürülmesi olayında parmağı olduğu gerekçesiyle suçlamaları bertaraf etmekle uğraştı.⁵ Halkın dikkatini farklı bir yöne çekebilmek için borçluların devlete olan borçlarını affetti.⁶ Oyunlar ve gösteriler düzenledi ve halka çeşitli armağanlar dağıttı. Kendini başkent Roma’da imar faaliyetlerine adadı. Cömertliği ve bilgisi sayesinde Roma halkının takdirini kazandıktan sonra eyaletlere yolculuğa çıkmaya karar verdi. MS 121-125 yılları arasındaki ilk seyahatinde imparatorluğun sınırlarına yolculuk etti. Askerleri eğitti, onlarla birlikte çukur kazdı, onlarla birlikte basit yemekler yedi.⁷ Spartianus, Germania’da bulunan askerleri

sinin ölümünden yaklaşık 150 yıl sonra yani 3. yüzyılın sonunda kaleme alınmıştır. Hadrianus hakkında esaslı bilgi bulabildiğimiz ikinci eser Cassius Dio’nun *Rhomaika* (Roma Tarihi) isimli eseridir. Rhomaika en eski devirlerden Dio’nun yaşadığı çağa kadar olan (MS 229) ve tamamı 80 kitaptan oluşan önemli bir Roma Tarihi kaynağıdır. Bu iki kaynak dışında Eutropius, Aelius Victor, Ioannes Malalas, Hieronymus, Flavius Arrianus ve yazarı bilinmeyen ancak içeriğinin benzemesi bakımından sık sık Aelius Victor’a atfedilen *Epitome De Caesaribus*, Kilise yazarı Eusebius, Sokrates Sozomenus ve Athenaeus’un eserlerinde imparatorun karakteri ve icraatları hakkında kısa da olsa bazı bilgiler bulmak mümkündür.

² Suetonius, *Augustus*, XLVII

³ Augustus, *Res Gestae*, XV-XVII

⁴ Dio, LXIX, 5, 1; 11, 3

⁵ SHA, *Hadrianus*, VII, 4

⁶ Dio, LXIX, 8, 1(2), LXXI, 32, 2; SHA, *Hadrianus*, VII, 6; Smallwood 1966, 64 a; Yazıtın çevirisi şöyledir: “Roma halkı ve Senatosu; Parth fatihi tanrılaştırılmış Traianus’un oğlu ve tanrılaştırılmış Nerva’nın torunu Pontifex Maximus, ikinci kez Tribunica Potestas sahibi ve ikinci kez consul Traianus Hadrianus Augustus’a adadı. O, hazineye olan 900 milyon sestertii borcu bağışlayan imparatorların ilki ve tektir ve sadece özgür vatandaşlar değil, aynı zamanda onların çocukları da onun cömertliğiyle bundan yararlanmışlardır.”

⁷ SHA, *Hadrianus*, X, 2

“sanki savaş varmış gibi” eğittiğini ve “...eğer Augustus gibi Roma düzenini sağladıysa bu şekilde başardığını...”⁸ ifade etmektedir. Hadrianus her anlamda askerlerine tecrübesiyle öncülük etti. Cassius Dio’nun şu anekdotu Hadrianus’un politikasını anlamamıza yardım etmektedir. “Askerleri gerçekten öyle mükemmel şekilde eğitilmişlerdi ki bilindikleri adıyla Batavia süvarileri Tuna nehrini silahlarıyla yüzerek geçmişlerdi. Bütün bunları gören barbarlar, Romalılar karşısında dehşete düşmüş ve Hadrianus’u farklılıklarının uzlaştırıcısı olarak kabul etmişlerdi.”⁹ Bu anlamda sadece askerlerin eğitimini değil, eyaletlerin adli ve mali işlerini de kontrol etmiştir. Askeri tribünlerin, askerlerinin tayınından ve maaşından kesinti yapmasını yasaklamaktan her türlü lüksten kaçınmaya kadar her alanda teftişlerini sürdürmüştür.¹⁰ Selefleri sınırları savaşlar sebebiyle ziyaret ederken Hadrianus buraları yönetmek için orada bulunmuştur. Seleflerinin aksine Hadrianus’u sınırlara ve askerlerin eğitimine götüren neden ise herhangi bir savaş durumu olmadan 300 bin askeri huzursuzluk çıkarmadan bir arada tutma isteğidir.

Hadrianus, klasik Yunan ve Roma eğitimi almış eğitimli bir asker ve eğitimli bir imparator olarak hükmedebileceği sınırlar içerisinde Roma dünyasını ve barbarları birbirinden ayırmaya özen göstermiştir. Germania sınırında ağaçtan kazıklarla yapılan duvar ve Britania’da toplam uzunluğu 120 km’yi bulan taş ve topraktan yapılan duvar onun zihnindeki Roma Dünyası’nın sınırlarını oluşturmaktadır.¹¹ Belirginleştirilen bu sınırlar sayesinde yönetebileceği bir dünya ortaya çıkarmıştır. Hadrianus çıktığı bu ilk gezisinde batı eyaletlerinde cömertliğini ve “farklılıklarının uzlaştırıcısı” vasfını kullanmaya devam etmiştir. Örneğin Hispania ve batıdaki eyaletlere birçok yardımlar yapmış, tapınaklar yaptırmış, eski tapınakları onartmış ve onlara kendisini yeni Augustus olarak lanse etmiştir.¹²

Roma imparatorluğu Çin ve Hindistan dışında o günkü bilinen dünyanın neredeyse tamamını sınırları içinde tutmaktaydı. Kaledonia’dan Herakles Sütunlarına, Germania’dan Sahra çölüne, Lusitania’dan Parth Krallığı sınırına, Iberia’dan Arabia ve Mısır’ın firavunlarının hükmettikleri çağlayanlara kadar geniş bir dünyaya hükmetmekteydi.¹³ Bu anlamda Hadrianus “...o kadar çok seyahat etme arzusu duymaktaydı ki; dünyanın her bölgesiyle ilgili yazıları okumuş ve bizzat kendisi bilgilenmek istemişti...”¹⁴ Sicilia’da güneşin doğuşunu görmek için Etna Dağı’na çıkmıştı.¹⁵ Öğrenme hırsı tatmin edilemez olduğundan bu uğurda kuzeyin kışında veya güneyin yazında başını dahi örtmeden ya yürüyerek ya da atıyla insanlar arasında bulunmaktan büyük mutluluk duymuştur.¹⁶

Hadrianus, Mısır, Syria, Anadolu’daki ve Yunanistan’daki eyaletlerde *Hellenistik* bir monark gibi davranmıştır. Çünkü Hadrianus’un *Yunan hayranlığı* bu eyaletlerde farklı bir kişiliğe bürünmesine neden olmuştur. İlion’da Aeneas’ın ve Hektor’un mezarlarını yeniletirken, Melissa’da Alkibiades’e bir heykelle saygısını sunarken, Yunanistan’da Miltiades ve Epameinondas’ı yüceltirken, Pelisium’da Pompeius’u unutmamış ve “...mabetleri dolup taşan biri için garip bir tapınaksızlık...” diyerek büyük komutanın şanına yaraşır bir mezar yaptırmıştır.¹⁷ Hadrianus bununla da yetinmemiş, Trapezus’ta

⁸ SHA, *Hadrianus*, X, 2-3

⁹ Dio, LXIX, 9, 6

¹⁰ SHA, *Hadrianus*, X, 7

¹¹ SHA, *Hadrianus*, XI, 2, XII, 6

¹² SHA, *Hadrianus*, XII, 2-5

¹³ Danziger-Purcell 2006, s. 129

¹⁴ SHA, *Hadrianus*, XVII, 8

¹⁵ SHA, *Hadrianus*, XIII, 3

¹⁶ Dio, LXIX, 4

¹⁷ SHA, *Hadrianus*, XIV, 4; Dio, LXIX, 11, 1

Ksenophon gibi davranmış ve Ksenophon'un on binleri Trapezus'a getirdiği yerde durup onun baktığı yerden denize bakarak Ksenophon gibi davranmıştır.¹⁸

Bütün bunların yanında Hadrianus'u ilk seyahatine yönelten saik, sınırların güvenliği ve askeri düzenlemeler iken, ikinci seyahatine çıkararak etmenler ise eyaletleri, kentleri, insanları tanıma arzusunun kaynaklanmaktadır. Yıkılmış, harabeye dönmüş yerleri yeniden inşa ederek, olmayanlara tiyatrolar, agoralar, kent duvarları inşa ederek, su getirerek, hamam başlıyarak, tapınaklar dikerek maddi manevi yardım ederek gittiği her yerde "...insan soyuna refah ve neşe veren biri olarak..." karşılanmış ve saygı görmüştür.¹⁹ Weber'in *The Cambridge Ancient History* serisinin 1936 baskısında Hadrianus'un seyahatleri için kullandığı ifadeyi tam olarak Hadrianus'un seyahatlerinin nedenini işaret etmektedir. "O seyahatlerinde insanlara kendini sadece bir hükümdar olarak göstermedi, varlığı ve icraatlarıyla insanların coşkusunu ve kalplerini kazanmayı istedi..."²⁰ Kaynaklar onun gezileri sırasında eyaletlerin *valilerini* ve *procuratorleri* yanlış uygulamaları sebebiyle cezalandırarak gönüllere girmeyi başardığından bahsetmektedir.²¹ Filozoflarla tartışmalara katılmış, öğretmenleri denetlemiş ve mesleklerinde yetersiz olanları geçinmesi için bir miktar para vererek meslekten uzaklaştırmıştır.²²

Antik kaynaklar, Hadrianus'un insanların her türlü ihtiyaçları ile ilgilendiğinden bahsetmektedir. Dio'nun aktardığı bir olay Hadrianus'un tutumunu bizlere göstermektedir. Bir yolculuğu sırasında kadının biri Hadrianus'un yolunu kesmiş ve derdini anlatmaya çalışmıştır. Ancak imparator vaktim yok diyerek oradan uzaklaşmak isteyince kadın arkasından bağıarak "o halde imparator olmayı bırak" deyince geri dönmüş ve kadının derdini dinlemiştir.²³ Spartianus, Hadrianus'u herhangi bir imparatorla kıyaslayarak şunu ifade etmiştir. "Bu kadar çok sayıda memleketi böylesine hızlı bir şekilde herhangi bir imparator zor dolaşmıştır..."²⁴ İmparator, gittiği yerlerde büyük bir cömertlik abidesi olarak algılanmış ve kentler tarafından *kurucu*, *kurtarıcı*, *euergetes* (*hayırsever*), *tanrı* olarak saygı görmüştür. Yukarıda da belirtildiği gibi bu saygının sebebini imparatorun halkına karşı gösterdiği cömertlikte aramak gerekir. Selefî Traianus'un yanında yetişmiş olmasına rağmen onun tam zıttı bir imparator olmayı başarmıştır. Traianus, Roma İmparatorluğu'nun sınırlarını ulaşılabilecek en uzak alana taşımıştır.²⁵ Ancak Hadrianus Roma'nın gücünü yönetebileceği sınırlar içinde cömertliği ile halkına göstermiştir. Halefî Antoninus Pius Roma'dan sadece bir kez memleketi Campania'ya gitmek için çıkmıştır. Pius, Hadrianus'un eyaletlerde ve kentlerde meydana getirdiği değişimin, huzurun ve refahın etkilerini görmüştür.

3. Hadrianus'un Anadolu Seyahatlerinin Güzergahu

Hadrianus'un her şeyi yerinde görme, merak etme, düzenleme ve kontrol etme isteğine obsesif derecede takıntılı biri olduğu kendisi hakkında yazılan tüm eserlerde altı çizilerek belirtilmiştir. Bu merak 20 yıl 11 ay süren iktidarının yarısından çoğunu eyaletlerde geçirmesine neden olmuştur. Başkent Roma'da geçirdiği zaman, kısa aralıklarla MS 118 yazından 121 yılı baharına, 125 yılının ortasından 128 yılının ortasına ve 5 Mayıs 134'ten

¹⁸ Arrianus, *Periplos*, I, 1; Gregorovius 1898, s. 47

¹⁹ Magie 1950, s. 617

²⁰ Weber 1936, s. 319

²¹ SHA, *Hadrianus*, XIII, 10

²² SHA, *Hadrianus*, XVI, 11

²³ Dio, LXIX, 6, 3

²⁴ SHA, *Hadrianus*, XIII, 5

²⁵ Eutropius, VIII, 3

öldüğü 10 Temmuz 138 yılına kadar yaklaşık dokuz buçuk yıl ile sınırlıdır.²⁶ Geri kalan on bir yıl başkent Roma'dan uzakta, eyaletlerde geçmiştir. Bu on bir yıllık süre, imparatorluğu daha güvenli bir yer haline getirmek, ülkeleri, eyaletleri ve kentleri güzelleştirmek ve düzene sokmak için harcanmıştır.

Hadrianus, hiçbir Roma imparatorunun yapamadığını merakı ve enerjisi sayesinde gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte onun gezilerinin güzergahını antik kaynakların yeterli bilgi vermemesi sebebiyle ortaya koyma zorluğu vardır. Ne zaman nerede, hangi kentten diğerine geçti, gittiği yolun güzergahı neydi gibi sorular ne yazık ki kolayca cevaplanamamaktadır. Ancak yine de kentlerde meydana getirdiği değişim, onu onurlandırmak için dikilen yazıtlar ve sikkeler ışığında silik bir tablo ortaya konabilmektedir. Bu bağlamda çalışmamızın amacını oluşturan imparatorun Anadolu'daki varlığının yol güzergahını kısmen ortaya koyabilmekteyiz.

Hadrianus, 11 Ağustos 117'de orduları tarafından imparator ilan edildiğinde valisi olduğu Syria Eyaleti'nin metropolisi Antiokheia'da bulunmaktaydı. Traianus ile birlikte Parth seferi için buraya gelmişti ve Syria'da konuşlandırılmış orduları idare etmekteydi. İmparator ilan edildiğinde Parthlar ile savaş durumuna son vermek için bir süre daha burada kaldı. Daha sonra Traianus'un Armenia'ya vali olarak atadığı Catilius Severus'u Syria valisi atayarak Dacia ve Moesia sınırlarına gitmek için Antiokheia'dan ayrıldı.²⁷ Bu tarihten başlamak üzere Hadrianus Anadolu'da dört kez bulundu. Bunlardan birincisi Kilikia'dan Dacia'ya kadar uzanan ve MS 117 yılının sonbaharı ve kışını geçirdiği yolculuğudur. Diğer üçü ise çıkmış olduğu iki büyük gezi programındaki bulunmalarıdır. İlk gezi programında bir kez, ikinci gezi programında iki kez, toplamda dört kez Anadolu'ya gelmiştir.

4. I. Seyahatinin Güzergahı

İmparator Hadrianus, Anadolu'daki ilk seyahatinin yolculuğuna Antiokheia'dan Kilikia'nın en önemli kentlerinden olan Tarsos'a (Tarsus) giderek başlamıştır. Hadrianus ve kendisiyle seyahat edenler 12 Ekim'de Tarsos'a vardılar. Yolculuğun istikameti *Via Tauri*²⁸ üzerinden Kilikia Kapılarına, kuzeye doğru idi. Yazıtlar, Tarsos'tan yola çıktıktan bir gün sonra, 13 Ekim'de Mopsukrene'ye varıldığını ortaya koymaktadır.²⁹ Bugün yeri bilinmeyen Mopsukrene, Ramsay'e göre Tarsos Tyana (Kemerhisar) yolu üzerinde idi ve Tarsos'a mesafesi 12 mil idi.³⁰ Mopsukrene'den sonra 14 Ekim'de Panhormus, 15 Ekim'de Aquae Calidae ve 16 Ekim'de Tyana'ya ulaşılmıştı. Bir gün sonra Andabalis'e (Yeniköy) varıldı.³¹ Hadrianus, Kasım ayının ilk haftasında Ankyra'da (Ankara) idi. Ancak Tyana'dan Ankyra'ya Mazaka-Kaisareia (Kayseri) üzerinden mi yoksa Hristiyanlık döneminde ünlenecek *Hacı Yolu*'ndan mı geldiği kesin değildir. Magie, Komana halkı ve meclisinin MS 120/1'de Hadrianus'u onurlandıran bir heykel dikmesini imparatorun kenti ziyareti sebebiyle olabileceğini ileri sürmektedir.³² Bu sav kabul edildiği takdirde imparatorun Tyana'dan kuzey doğuya döndüğü, Ankyra'ya Kaisareia üzerinden geldiği sonucu ortaya çıkar. Ankyra'ya geldiğinde Galatia Eyaleti'nin metropolisi Ankyra'da yeni imparator şanına yakışır bir şekilde karşılandı. İmparatorluk kültürünün yüksek rahibi olan Latinus Aleksander

²⁶ Halfmann 1986, s. 190-3; Birley 2003, s. 429-32

²⁷ SHA, *Hadrianus*, V, 10, VI, 6

²⁸ French 2016, s. 18; Çalışmamızda imparatorun gezi güzergâhı oluşturulurken French tarafından esas alınan eskiçağ kaynakları, kilise listeleri, mil taşları gibi argümanlarla oluşturulan Roma yol teşkilatı esas alınmıştır.

²⁹ Weber 1907, s. 57-8; Halfmann 1986, s. 190; Birley, 2003, s. 429; Ramsay 1961, s. 428

³⁰ Ramsay 1961, s. 69, 428

³¹ Ramsay 1961, s. 60; Halfmann 1986, s. 190

³² Magie 1950, s. 1430 dn 3; Weber 1907, s. 59

isimli yerel bir aristokrat, imparatorun kentlerini ziyaretinden dolayı halka para dağıtmıştı.³³ Ankyralı aristokrat Aleksander, üç yıl önce aynı yoldan doğuya giden ve şimdi Hadrianus'un idaresi altında geri dönen ordu için tüm yıl boyunca kendi kaynaklarıyla yağ temin etmiştir.³⁴ İmparator bu cömertlik karşısında memnun olmuşa benziyor. Çünkü daha sonra burada Dionysos onuruna *Mistik Oyunlar* (Agon Mystikon) tertip etmesine müsaade etmiş ve gezici Dionysos sanatçıları tarafından *Neos Dionysos* (Yeni Dionysos) olarak onurlandırılmıştır. Hadrianus'un Ankyra'ya bu ziyaretinden başka tekrar gelip gelmediği bilinmemektedir.³⁵

Anadolu kentleri Hadrianus'u bu ilk gezisi sırasında onurlandırılmaya başladılar. Bunlardan ilki 11 Kasım 117'de Iuliopolis (Çayırhan) kentinde gerçekleşti. *Pergamon Gençler Cemiyeti*'nin imparatoru onurlandırmak için onu ziyaret etmesi bir yazıtta kaydedildi. Yazıt, bu ziyaretin 11 Kasım 117'de gerçekleştirdiğini doğrulamaktadır.³⁶ İmparator kışı Nikomedia (İzmit) veya Byzantion'da (Eski İstanbul) geçirdi. Iuliopolis'ten Nikomedia'ya ya kuzey yolu kullanılarak Bithynion-Klaudiopolis (Bolu), Prusias ad Hypium (Konuralp) üzerinden ulaşıldı, ya da hacı yolu kullanılarak Nikaia (İznik) üzerinden Nikomedia'ya varıldı. Hadrianus, bu iki yol seçeneğinden birini kullanmıştır. Ne yazık ki elimizdeki veriler bu yolun hangisi olduğu konusunda suskundur. Yine aynı şekilde kaynaklar vasıtasıyla Hadrianus'a rastladığımız ilk yer MS 118'de Dacia'dır.³⁷

5. II. Seyahatinin Güzergahu

İmparator Hadrianus ilk büyük gezi programına 21 Nisan 121 yılındaki Roma'da *Paralia Festivali*'ni kutladıktan sonra başlamıştır. İmparator, Roma'nın Ostia Limanı'ndan Massilia'ya ve Gallia içlerine, oradan Germania Superior, Raetia ve Noricum geçmiştir.³⁸ Burada kentleri dolaşmış, lejyonları teftiş etmiştir.³⁹ Hadrianus, Germania Inferior'da işleri yoluna koyunca kaynaklarda Britannia'da karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰ MS 122'de Britannia'da sınır düzenleme işleri ile meşgul olmuştur. Bugün hala bazı bölümleri ayakta olan büyük Hadrianus duvarının inşaatına bu zamanda başlanmıştır. Spartianus, Hadrianus'un Britannia'daki işleri yoluna koyup Galia'ya geçtiği bilgisini vermektedir.⁴¹ Gallia'da Nemausum kentinde Traianus'un eşi Plotina onuruna bir bazilika inşa ettirmiştir. Nemausum'dan Hispania Tarraco'ya geçmiş, kışı burada geçirmiştir. Burada bir dizi imar faaliyeti gerçekleştirdiği bilgisi kaynaklar tarafından verilmektedir.⁴²

Filolojik ve nümismatik kaynaklar Hadrianus'u, MS 123'te Hispania'dan deniz yoluyla Mauretania Tingitana'ya geçtiği ve burada bir isyanı bastırdığı bilgisini vermektedir.⁴³ Yolculuğunun bundan sonraki güzergahı kaynaklarda boşluk olması sebebiyle Antiokheia'ya kadar takip edilememektedir. Ancak Creta ve Kypros adalarına uğramış olma ihtimali yüksektir.⁴⁴ Hadrianus, Mauretania'dan sonra Antiokheia'da karşımıza çıkar.⁴⁵ 23

³³ Kaya-Özcan 2016, s. 496

³⁴ Mitchell 1993, I, s. 132

³⁵ Vennig 2011, s. 517; Birley 1998, s. 83; Mitchell 2011, s. 53

³⁶ Smallwood 1966, no 61; Magie 1950, s. 612; Birley 2003, s. 429

³⁷ SHA, *Hadrianus*, VI, 6, 8; Halfmann 1986, s. 190

³⁸ SHA, *Hadrianus*, X, 1,2; Halfmann 2003, s. 190, Birley 1998, s. 113; RIC II, no 884-5, 904, ADVENTVI AVG GALLIAE; ADVENTVI AVG NORICI

³⁹ SHA, *Hadrianus*, X, 2

⁴⁰ SHA, *Hadrianus*, XI, 2; RIC II, no 882, 912, 913, ADVENTVI AVD BRITANNIAE

⁴¹ SHA, *Hadrianus*, XII, 1

⁴² SHA, *Hadrianus*, XII, 2-5; RIC II, no 886, ADVENTVI AVG HISPANIAE

⁴³ SHA, *Hadrianus*, XII, 7; RIC II, no 897, 924, ADVENTVI AVG MAVRETANIAE; EXERCITVS MAVRETANICVS

⁴⁴ Birley 2003, s. 430 dn 22

Haziran 123 yılında Antiokheia’da bir dizi inşa faaliyetini yürütmüş ve bir festival ihdas etmiştir. Buradan kuzeye, Kappadokia sınırına doğru hareket etmiştir. Spartianus’un bildirdiğine göre MS 123’te Parthlar ile Romalılar arasında patlak üzere olan savaş imparatorun bir konuşmasıyla yatışmıştır.⁴⁶ Bu bilgiden hareketle, anlaşıldığı kadarıyla imparatorun seyahati Euphrates Nehri (Fırat Nehri) boyunca kuzeye doğru devam etmiştir. İmparatorun seyahat güzergahının bu kısmında da maalesef boşluklar bulunmaktadır. Eğer bu seyahatinde Antiokheia’dan yola çıkıp Kappadokia sınırında konuşlandırılmış birlikleri teftiş etmişse imparatorun en azından Zeugma (Belkız Köyü), Samosata (Samsat), Melitene (Eski Malatya) ve Satala (Sadak) gibi kentleri ziyaret etmesini zorunlu kılar. Bu kentler, Hadrianus dönemi Anadolu’sunda askeri birliklerin konuşlandırıldığı yerlerdir. Ancak genel kabul onun sadece Melitene ve Satala’yı ziyaret ettiği yönündedir.⁴⁷ Hadrianus, Melitene üzerinden Satala’ya geçmişse *Itinerarium Antoniniye* göre ya Sebastia (Sivas), Nikopolis (Yeşilyayla), Satala güzergahını seçmiş ya da Melitene’den Euphrates boyunca kuzeye Zimara (Bağlıca Yakınları), Araurakos (Erzincan Yakınları), Satala yolunu kullanmış olmalıdır.⁴⁸ Bu iki sava ilave olarak Arrianus’un ortaya koyduğu imparatorun Trapezus’ta bulunması belirsizliği daha da arttırmaktadır. Ancak modern kaynaklar imparatorun Sebastia (Sivas) ve Neokaesaria’dan (Niksar) Lykos vadisinden batıya Amaseia’ya (Amasya) doğru gittiğini ileri sürmektedir.⁴⁹ Eğer bu sav kabul edilirse Hadrianus Melitene’den Sebastia’ya, oradan kuzeye Sebastopolis (Sulusaray), Zela (Zile), Amaseia’ya geçmiş olmalıdır. Daha sonra Lykos vadisinden (Kelkit Irmağı) doğuya doğru Neokaesaria, Nikopolis, Satala güzergahını kullanmış olmalıdır. Satala’dan kuzeye Zigana geçidini aşarak Trapezus’a inmiş olmalıdır. Zira onun Trapezus’ta Ksenophon’un durduğu yerden denizi seyrettiği bilgisi bize Arrianus tarafından verilmektedir.⁵⁰ Ksenophon, “*Onbinlerin Dönüşü*” isimli eserinde askerlerini Zigana Geçidi üzerinden Trapezus’a indirmiştir. Belki de Arrianus, Ksenophon-Hadrianus benzetmesinde bulunurken bu güzergâh bilgisine de imada bulunur. Ancak kaynakların yeterli bilgi vermemesi sebebiyle imparatorun yolculuğunun bu kısmı tahminler aracılığı ile oluşturulabilmektedir. Bununla birlikte Magie, Nikapolis, Neokaesaria ve Amaseia kentlerinin Hadriane ismini almasını imparatorun bu kentlere yaptığı ziyaret ile ilişkilendirmektedir. Ancak yazar bu ziyareti MS 129 yılına koymaktadır.⁵¹

İmparator Hadrianus’un Trapezus’taki varlığını MS 130/1- 136/7 arasında Kappadokia valiliği yapmış arkadaşı Arrianus ortaya koymaktadır. İmparator burada bir limanın yapımı ve bazı tapınakların onarımı ve inşasını başlatmıştır.⁵² Hadrianus, Trapezus’tan deniz yoluyla batıya hareket etmiştir. Bu deniz yolculuğu sırasında Amisos (Samsun), Sinope (Sinop), Amastris (Amasra) ve Heraklea Pontika (Karadeniz Ereğlisi) kentlerini ziyaret etmiş olma ihtimali vardır. Nitekim bu kentler Bithynia Pontos Eyaleti’nin hem en eski hem de en büyük kentleridir. Heraklea Pontika’nın Hadrianus onuruna bir festival ihdas etmesi imparatorun bu kenti de ziyaret ettiğinin göstergesidir.⁵³ İmparator, buradan güneye Bithynia’nın metropolisi Nikomedia’ya (İzmit) geçmiştir. MS 120 yılı dolaylarında meydana gelen depremin açtığı yaraları sarmak için Nikomedia, Nikaia (İznik), Prusias ad Mare (Kios-Gemlik), Kyzikos (Balkız/Erdek), Bithynion-Klaudiopolis (Bolu),

⁴⁵ Malalas, XI, 14; RIC II, no 931-7, EXERCITVS SYRIACVS

⁴⁶ SHA, *Hadrianus*, XII, 8

⁴⁷ Halfmann 1986, s. 190, 198; Birley 1998, s. 154

⁴⁸ French 2016, s. 13

⁴⁹ Birley 1998, s. 429-430

⁵⁰ Arrianus, *Peripulos*, I, 1

⁵¹ Magie 1950, s. 622, 1484 dn 46

⁵² Arrianus, *Peripulos*, I, 1-4

⁵³ Birley 1998, s. 157

Prusias Ad Hypium (Konuralp) Kaisareis Proseilemmenetai⁵⁴ gibi kentleri ziyaret ettiği antik kaynaklar ve yazıtlar tarafından doğrulanmaktadır. Ancak ziyaret güzergahı kesin değildir.⁵⁵ Birley, MS 123 sonbaharında Hadrianus'un Bithynion-Klaudiopolis'e gelmiş olabileceğini, kışı Nikomedia'da geçirdikten sonra sırasıyla Nikaia, Kios, Apameia Myrleia'ya (Mudanya) uğradığını belirtmektedir. Birley, Hadrianus'un tahta çıktığında yanında olan ve ona destek veren MS 120 yılı *consulü* Catilius Severus'un memleketi olması sebebiyle Apameia Myrlea'nın ziyaret güzergahına konması gerektiğini belirtmektedir.⁵⁶

İmparator Hadrianus, MS 124 yılının başında Thrakia'ya geçmiştir. Perinthos (Marmara Ereğlisi) kenti meclisi ve halkının MS 125/126 yılında imparatoru onurlandıran bir yazıt dikmesi Hadrianus'un kenti ziyareti ile alakalı olmalıdır.⁵⁷ Bunun yanında Thrakia'da Hadrianopolis (Edirne) isimli yeni bir kent kurulmuştur.⁵⁸ İmparatorun Thrakia'daki güzergahı kaynakların suskunluğu sebebiyle belirsizdir.

Hadrianus'un Thrakia'dan Asia Eyaleti'ne geçtiği bilinmektedir. Asia Eyaleti, kültürel anlamda diğer Roma eyaletlerinden daha ileri olduğu için epigrafik ve arkeolojik veriler sebebiyle imparatorun buradaki varlığı diğer batı eyaletlerine nazaran daha kolay takip edilebilmektedir. Ancak yine de karşımıza bazı sorunlar çıkmaktadır. Asia Eyaleti 500'e yakın kenti ile oldukça büyük ve yerleşim olarak kalabalık bir yerdir. Sorun, imparatorun gezilerinin sırasını ve bazı kentler için seyahat güzergahını tespit edebilmektir.

İlk gezi programında imparatorun Thrakia'dan MS 124'ün ilkbaharında önemli kentlerden olan Kyzikos'a geçtiği görülmektedir.⁵⁹ Zira Hadrianus'un Kyzikos'taki varlığı arkeolojik ve filolojik belgelerle doğrulanabilmektedir.⁶⁰ Burada bir müddet kalmış ve Kyzikos halkının cömertliği ile gönlünü kazanmıştır. Hadrianus, depremin zarar verdiği Miletopolis (Melde Bayırı) ve Apollonia'ya (Uluabat) bu sürede uğramış olmalıdır. Daha sonra batıya Parion (Kemer), Ilion'a (Hisarlık) ve Aleksandria Troas'a (Eski İstanbul) doğru gitmiştir.⁶¹ Aleksandria Troas, İda Dağlarının (Kaz Dağları) batısında Ege denizi kıyısında eski bir yerleşmedir. İmparatorun buradaki varlığı arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır.⁶² Hadrianus'un bulunduğu lokasyon sebebiyle güneye Assos'a (Behramkale) ve Adremyttion'a (Edremit) inmiş olması gerekir. Burada modern kaynaklar tarafından iki farklı güzergâh çıkarılmaktadır. Halfmann, imparatoru doğrudan Pergamon'a (Bergama) götürür. Daha sonra Kaikos ovası (Bakırçay) boyunca ilerletip daha sonra Hadrianoutherai'ye (Balıkesir) getirir.⁶³ Ancak burada bir sorun karşımıza çıkmaktadır. Hadrianoutherai, Kyzikos Pergamon yolu üzerindedir ve günümüz araştırmacıları onu bugünkü modern Balıkesir civarına konumlandırmaktadır. Hadrianoutherai tekrar geri dönmek için oldukça uzaktır. Bununla birlikte Birley, Hadrianus'u Adremyttion'dan batıya Appia Ovası'na (Balıkesir Ovası) doğru götürür.⁶⁴ Bölgenin coğrafyası ve bulunan epigrafik malzeme bu görüşü daha tutarlı

⁵⁴ Hadrianus'un gezileri sırasında *Kaisareis Proseilemmenetai*yi ziyaret etmiş ve bölgeyi Hadrianopolis olarak tekrar organize etmiştir.

⁵⁵ Halfmann 1986, s. 190-1; Birley 1998, s. 157, RIC II, no 881, 947; ADVENTVI AVG BITHYNIAE; RESTITVTORI BITHYNIAE

⁵⁶ Birley 1998, s. 158

⁵⁷ Sayar 1998, no 8, s. 194

⁵⁸ Birley 1998, s. 161

⁵⁹ RIC II, no 880, ADVENTVI AVG ASIAE

⁶⁰ Malalas, XI, 16;

⁶¹ Birley 1998, s. 164; Halfmann 1986, s. 191

⁶² IK53, T124

⁶³ Halfmann 1998, s. 191, 199

⁶⁴ Birley, 1998, s. 166

kılmaktadır. Zira Hadrianus'un bölgede avlanıp Hadrianoutherai kentini kurduğu bilgisi antik kaynaklar tarafından verilmektedir.⁶⁵ Hadrianoutherai'den sonra güneye Kaikos vadisine doğru ilerlenip burada da Stratonikeia (Siledik/Eskihisar) kenti kurulmuştur. İmparatorun bu dönemde Pergamon'a gittiğine dair elimizde bir veri bulunmamaktadır. Ancak uzun yıllar Attaloslara başkentlik ve Roma'nın ilk eyaleti Asia'ya merkezlik yapmış olan bu eski ve güzel kente gitmemesi için bir neden gözükmemektedir.

Pergamon'dan tekrar Kaikos vadisinin batısına ilerlenmiş olmalıdır. Apollonia (Yenice yak.), Germe (Kurşunlu), Nakrasa (İlyaslar), Thyateira (Akhisar), Saittai (Sidas Kale), Sardeis (Sart) bu güzergahta bulunan önemli kentlerdir.⁶⁶ Thyateira, imparatorun kentlerini ziyareti sebebiyle hem bir kamu binasına hem de daha önceden var olan bir festivale onun adını vermiştir.⁶⁷ Sardeis'ten sonra Tmolos Dağı (Bozdağlar) eteklerinde bir dizi kenti daha ziyaret edip tekrar güney batıya dönmüş ve Smyrna'ya (İzmir) varılmıştır.⁶⁸ Smyrna *neokoros* unvanını ve imparatorun yardımlarını bu dönemde almıştır.⁶⁹ Hadrianus, Smyrna'dan deniz yoluyla önce Erythrai'ye (İldırı), son olarak da Ephesos'a (Selçuk) geçmiştir. Smyrna ile Erythrai arasında Klozemenai'ye (Urla) uğramış olma ihtimali bulunmaktadır. Erythrai'de *Hadrianeia Epibateria* isimli bir festival ihdas edilmiş, imparator kente çeşitli ihsanlarda bulunmuştur.⁷⁰ Erythrai'den sonra Kios Adası da (Kos Adası) konumu gereği imparatorun seyahat programına kattığı yerlerden biri olmalıdır. Buradan ayrılıp Ephesos'a giderken Teos (Sığacık), Klaros ve Notion'a (Ahmetbeyli) uğramış olma ihtimali bulunmaktadır. Keza Hadrianus'un Panhellen birliğini vücuda getirirken, Anadolu'daki en eski Yunan yerleşmelerine sırtını dönmesi düşünülemez. Hadrianus, 29 Ağustos 124 tarihinde Ephesos'ta karşımıza çıkar. İmparatorun Ephesos'ta bir dizi faaliyeti yazıtlar aracılığı ile bilinmektedir.⁷¹ İmparatorun Ephesos'ta kaldığı bu süre içinde herhangi bir kenti ziyaret ettiğine dair bilgi yoktur. Ancak bu ziyaretlerin gerçekleşmemesi için bir neden de yoktur. Spartianus, Hadrianus'un Asia'dan sonra Akhaia adalarına doğru yola çıktığı bilgisini verir. Rhodos imparatorun ilk uğrak yeri olmuştur.⁷²

6. III. Seyahatinin Güzergahı

Hadrianus'un ikinci büyük gezi programı MS 128'de Roma'dan başlamıştır. İmparator, önce Sicilia'ya, daha sonra Afrika ve Mauretania'ya gitmiştir. Mauretania'dan tekrar Roma'ya dönmüş ve Roma'dan Atina'ya geçmiştir.⁷³ Hadrianus, Eylül 128 ile Mart 129 arasında Atina'dadır. Kaynakların belirttiği *Eleusis Mysterlerine* girmesi bu dönemde gerçekleşmiştir.⁷⁴ Hadrianus, Eleusis'ten deniz yoluyla Ephesos'a gelmiştir. Ephesos boulesi ve halkı imparatoru *olympios* olarak onurlandıran yazıtlar dikmiştir.⁷⁵ Ephesos ikinci neokorosluğunu bu dönemde almıştır.⁷⁶ Hadrianus, Karia ve Phrygia kentlerine bu gezisinde ziyaretler gerçekleştirmiştir. Gezi güzergahı ne yazık ki açık değildir. Hadrianus, 27 Haziran

⁶⁵ SHA, *Hadrianus*, XX, 13; Dio, LXIX, 10, 2

⁶⁶ Magie 1950, s. 616

⁶⁷ IGR IV, no 1290; Magie 1950, s. 616; Birley 1998, s. 168; Kaya ve Özcan 2016, s. 501

⁶⁸ Birley 2003, s. 430 dn 25-8

⁶⁹ IGR IV, no 1431

⁷⁰ IGR IV, no 1542; Magie 1950, s. 616; Birley 1998, s. 168; Kaya ve Özcan 2016, s. 501

⁷¹ Mitchell 1990, s. 183

⁷² SHA, *Hadrianus*, XIII, 1

⁷³ SHA, *Hadrianus*, XIII, 6; Halfmann 1986, s. 192; Birley 2003, s. 431

⁷⁴ Hieronymus, *Chronicon*, 226. Olimpiyat, 9a,

⁷⁵ CIG, 2963

⁷⁶ Burrell 2004, s. 66 vd.

129 tarihinde Laodikeia'da (Goncalı) karşımıza çıkmaktadır.⁷⁷ Meandros Vadisindeki Nysa (Sultanhisar), Aphrodisias (Geyre), Attouda (Hisarköy), Kolossai (Honaz) gibi kentler bu zamanda ziyaret edilmiştir. Zira bölge kentlerinin Hadrianus'u *olympios* olarak onurlandırmaları imparatorun ziyareti ile alakalı olmalıdır.⁷⁸ Hierapolis (Pamukkale), Aizanoi (Çavdarhisar) ve Apameia (Dinar) ziyaret güzergahındaki diğer kentlerdir. Kaynaklar, imparatoru 23 Temmuz 129'da Apameia'da karşımıza çıkarmaktadır.⁷⁹ Apameia'dan sonraki güzergâh güney batı yönündedir. Hadrianus, bugün yeri bilinmeyen Melissa kentinde Alkibiades'e bir anıt mezar yaptırarak bir heykel diktirmiştir.⁸⁰ Bu dönemde Pisidia ve Pamphylia bölgelerinde bir dizi faaliyette bulunmuştur. Bu faaliyetlerinden biri bugün Burdur ilinde bulunan Hadrianopolis (Gavurören) kentini kurmasıdır.⁸¹ Hadrianus ve beraberindekiler, Sultan Dağları'nın kuzeyinden İkonion'a (Konya) geçmiştir. Sultan Dağları'nın kuzeyinde bir başka Hadrianopolis kentini kurmuştur.⁸² Daha sonra İkonion'a geçmiş ve İkonion'a koloni statüsü vermiştir.⁸³ Hadrianus, İkonion'dan doğuya, Kappadokia sınırına doğru yolculuk etmiş ve sınırda bir dizi askeri düzenleme gerçekleştirmiştir.⁸⁴ Parth kralı ve bölgedeki diğer krallar ile görüşmüştür. Kappadokia'dan Antiokheia'ya gelmiş, buradan Palmyra üzerinden Aleksandria'ya (İskenderiye) geçmiştir. MS 130'da Nil Nehri'nde gerçekleşen bir tekne gezisinde gözdesi Antinous'un ölmesi sonucunda Mısır'da kentler ve tapınaklar kurmuştur.

7. IV. Seyahatinin Güzergahı

Hadrianus'un Anadolu'ya yapacağı dördüncü seyahatinin güzergahı MS 131'de Aleksandria'dan başlamıştır. Dio, bu dönemde Yahudilerin huzursuzluklarının arttığını ancak imparatorun yakınlarda olması sebebiyle isyan etmeye cesaret edemediklerini belirtmektedir.⁸⁵ İmparatorun sonraki güzergahı Kilikia kentleridir.⁸⁶ Kilikia kentlerinin çoğu imparatoru onurlandıran yazıtlar diktiler. Kentlerden bir kısmı *Hadriane* ismini kentlerinin adına eklediler.⁸⁷ Aynı şekilde eyaletin en büyük kentlerinden Tarsos'ta bir imparator kültü ve tapınağı kuruldu. Kilikia Koinon'u ilk defa bu zamanda oluşturuldu ve bir Antinous kültü ihdas edildi.⁸⁸

Hadrianus Kilikia'dan deniz yoluyla Lykia-Pamphylia Eyaleti'ne geldi. İmparator, eyaletin kuzeyini bir önceki gezisinde ziyaret etmiştir. Yazıtlardan bu seyahatinde Side (Selimiye), Aspendos (Belkıs), Perge (Aksu) ve Attaleia'yı (Antalya) ziyaret ettiğini öğreniyoruz.⁸⁹ Hadrianus'un Attaleia'dan sonra sahilten kuzeye gidip gitmediğini bilmiyoruz. Eğer gitmişse Termessos (Güllük Dağ) gibi kentleri bu dönemde ziyaret etmiş olabilir. Ziyaret eğer MS 129'da gerçekleşmiş ise imparatorun bir önceki seyahatte Pamphylia'nın güneyine kadar indiğini söyleyebiliriz. Pamphylia'dan sonra deniz yoluyla Phaselis (Tekirova), Myra (Demre), Patara'ya (Gelemiş) uğramıştır.⁹⁰ Yol güzergahındaki Ksanthos

⁷⁷ Birley 1998, s. 222

⁷⁸ Magie 1950, s. 1478-9 dn 28, RIC II, no 905; ADVENTVI AVG PHRYGIAE

⁷⁹ Halfmann 1986, s. 193, Birley 2003, s. 431 dn 45

⁸⁰ Athenaeus, XIII, 574f

⁸¹ Bean 1959, s. 108

⁸² Magie, s. 622, 1484 dn 47

⁸³ Magie 1950, s. 622; Mitchell 1979, s. 414

⁸⁴ SHA, *Hadrianus*, XIII, 7-10

⁸⁵ Dio, LXIX, 12, 2; Halfmann 1986, s. 194

⁸⁶ RIC II, no 883, ADVENTVI AVG CILICIAE

⁸⁷ Le Glay, s. 358-9

⁸⁸ Birley 1998, s. 260

⁸⁹ Önen 2013, s. 97-98

⁹⁰ Halfmann 1986, s. 194, Birley 1998, s. 261

(Kınık), Telmessos (Fethiye), Knidos (Datça) ve Iasos'a (Kıyıkışlacık) (ve belki Halikarnasos'a) uğradığı kesin değildir. Ancak MS II. yüzyılda oldukça önemli olan bu kentleri ziyaret güzergahına almış olması muhtemeldir.

Hadrianus'un Lykia-Pamphylia'dan sonra varış noktası Ephesos'tur. İmparatorun Ephesos'taki varlığı antik kaynaklar tarafından doğrulanmış değildir. Ancak kentte ele geçen yazıtlar ve sikkeler bize Hadrianus'un kenti üçüncü defa ziyaret ettiğini göstermektedir. Birley, Ephesos'ta Antinous'un Androklos ile özdeşleştirilmesini bu savını güçlendirmek için kullanmaktadır.⁹¹ Ayrıca Hadrianus kendisine adanan tapınağın tamamlanması işleri ile de ilgilenmiş olmalıdır.⁹² İmparator, Ephesos'tan sonra Mysia'nın Abrettene ve Olympene bölgelerinde karşımıza çıkmaktadır. Buraya geliş güzergahı ne yazık ki belirsizdir. Synaos (Şuhut) ve Ankyra (Boğazköy) kentlerinin kendisi adına sikke bastırması belki de güzergahın Phrygia'nın batısından olduğunu düşündürmektedir.⁹³ *Olympos Dağı*'nın (Uludağ) *Olympene* ve *Abrettene* bölgelerinde *Hadrianea* (Dursunbey) ve *Hadrianoi* (Orhaneli) adında iki kent kurmuştur.⁹⁴ Bithynia sınırında bazı kentleri ziyaret ettikten sonra son kez Kyzikos'a geçmiştir. Kendisini *olympios* olarak onurlandıran yazıtlar, *Hadrianea Festivali* ihdas edilmesi ve diğer ayrıcalıklar bu bilgiyi doğrulamaktadır.⁹⁵ Hadrianus, Kyzikos üzerinden deniz yoluyla Macedonia'ya, oradan Atina'ya geçmiştir.⁹⁶ Kaynaklar Hadrianus'un en geç 5 Mayıs 134 tarihinde Roma'da olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁷

6. Sonuç

Roma imparatorlarının on dördüncüsü olarak tahta çıkan imparator Hadrianus'u diğer Roma imparatorlarından ayıran en önemli özelliği eyaletlere yaptığı gezileridir. Bu gezilerinde lejyonları teftiş etmiş, görevlerini suiistimal eden *procurator*leri cezalandırmıştır. Hadrianus kendisinden önceki Roma imparatorlarının aksine imparatorluğu yönetebilmek için gezilere çıkmıştır. Hadrianus, bulunduğu yerlerde insanlara mutluluk ve refah getiren biri olarak kabul görmüştür.

Hadrianus'un ziyaretlerinde kentlere yaptığı yardımları, ihsanları, sebebiyle Anadolu MS II. yüzyılda büyük bir inşaat sahasına dönmüştür. Bu canlılığa neden olan etmen Hadrianus'un mimariye duyduğu ilgi olmakla birlikte Roma sınırlarında görülen istikrar ve barış ortamının getirmiş olduğu ticari canlılık da etkili olmuştur. Hadrianus, Yunanca konuşan doğu eyaletlerinde kentlere yaptığı yardımlar sebebiyle *ktistes* (kurucu), *soter* (kurtarıcı), *euergetes* (hayırsever) *sotera tes eikoumenes* (insanlık aleminin kurtarıcısı), *olympios* olarak kabul görmüştür. Hadrianus, pek çok kente tapınak, gymnasium, hamam, kent kapısı yaptırarak ve maddi yardımlar yaparak daha yaşadığı çağda beş iyi imparatorun biri olarak algılanmıştır. Hadrianus'un Anadolu ziyaretleri onun tarafından yaptırılan pek çok yapı aracılığı ile bugün bile görülebilmektedir. Bunun yanında Hadrianopolis adında kurduğu kentlerin bazıları bugün hala ayaktadır. Bunun en önemli örneği Edirne kentidir.

⁹¹ BMC Ionia, Ephesus, no 232; Birley 1998, s. 262

⁹² Birley 1998, s. 261-2, 350 dn 9

⁹³ RPC III, no 1602-1623

⁹⁴ Kaya-Özcan 2016, s. 500

⁹⁵ Birley 1998, s. 262

⁹⁶ Halfmann 1986, s. 194; RIC II, no 895; ADVENTVI AVG MACEDONIAE

⁹⁷ Birley 2003, s. 432

KAYNAKLAR

Antik Kaynaklar

Athenaeus, *Deipnosophistae*, (Tran. C.D. Yonge), Henry G. Bohn Publishing, London,

Augustus, *Res Gestae*, (Tanrısal Augustus'un Başarıları), (Çev. Turhan Kaçar), Şurada: Roma Dönemi'nde Ankyra, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 99-108

Cassius Dio Cocceianus, *Rhomaika*, (Roman History), (Ed. and Tran. E. Cary), London, (Loeb)

Eutropius, *Breviarum Historiae Romanae*, Roma Tarihinin Özeti, (Çev. Çiğdem Menzilioğlu), Kabalıcı Yayınları, İstanbul

Flavius Arrianus, *Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, (*Arriani Periplus Ponti Euxini*), (Çev. Murat Arslan), İstanbul

Gaius Suetonius Tranquillus, *On İki Caesar'ın Yaşamı*, (Çev. Fafo Telatar, Gül Özaktürk), Ankara

Hieronymus, *Chronicon*, (http://www.tertullian.org/fathers/jerome_chronicle_03_part2.htm)

Ioannes Malalas, *Chronographia*, (The Chonicle of John Malalas), (Tran. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys and Roger Scott), Melbourne

Scriptores Historiae Augustae, (SHA), *Hadrianus*, (Çev. Recai Tekoğlu), İstanbul

Bibliyografya

Bean, G. E. 1959, "Notes and Inscriptions From Pisidia. Part I, *Anatolian Studies*, Vol. 9, 67-117

Birley, A. R. 1998, *Hadrian: The Restless Emperor*, London

Birley, A. R. 2003, "Hadrian's Travels", (Ed. De Blois, L.- Erdkamp, P.- Hekster, O.), *The Representation and Perception of Roman Imperial power: proceedings of the Third Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 BC- AD 476)*, J.C. Gieben, Amsterdam, 425-441

Burrell, B, 2004, *Neokoroi, Greek Cities and Roman Emperor*, Cincinnati Classical Studies, Brill, Leiden-Boston

CIG, *Corpus Inscriptionum Graecarum*,
<https://epigraphy.packhum.org/text/248490?hs=238-249>

Dangizer, D.- Purcell N. 2006, *Hadrian's Empire When Rome Ruled The World*, London

French, D.H. 2016, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor*, Vol. 4 The Roads, British Institute at Ankara Electronic Monograph 10

Gregorovius, F. 1898, *The Emperor Hadrian, A Picture of the Graeco-Roman World in His*

Time, (Tran. Mary E. Robinson), London

Head, B.V. 1892, *BMC Ionia, A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, British Museum Catalogue of the Greek Coins of Ionia*, (BMC Ionia), London

Halfmann, H. 1986, *Itinera Principum: Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im Römischen Reich*, Stuttgart

IGR, Cagnat, R. 1901-1927, *Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes*, Paris

Kaya, M. A. - Özcan, K. T. 2016, “Roma İmparatoru Hadrianus ve Anadolu: Geziler, Eyaletler ve Kentler” *Vir Doctus Anatolicus*, (Ed. B. Takmer, E. N. A. Arca, N. G. Özdi), İstanbul, 494-514

Le Glay, M. 1976, “Hadrien et l’Asklépieion de Pergame”, *Bulletin de Correspondence Hellénique*, Vol. 100, 347-372

Magie, D. 1950, *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Christ I-II*, Princeton

Mattingly, H - Sydenham, E. 1926, *Roman Imperial Coinage Vol. II*, (RIC II), London

Mitchell, S. 1979, “Iconium and Ninica: Two Double Communities in Roman Asia Minor”, *Historia*, Band 28, 409-438

Mitchell, S. 1990, “Festivals, Games, and Civic Life in Roman Asia Minor” *Journal of Roman Studies*, Vol.80, 183-193

Mitchell, S. 1993, *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor*, I, II. New York

Mitchell, S. 2011, “Ankyra’da Yüksek Kültür”. *Roma Dönemi’nde Ankyra*, İstanbul, 51-55

Önen, N. T. 2013, “Hadrians Reisen im östlichen Mittelmeer anhand neuer Inschriften aus Phaselis”, *Adalya*, Sayı:16, 93-107

Riel, M. 1997, *The Inscriptions of Alexandria Troas*, (IK53), Rudolf Habelt, Bonn

RPC, *Roman Provincial Coinage, From Nerva to Hadrian (AD 98–138)*, Vol. III, M. Amandary, A. Burnett; Şurada: (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/volumes/>)

Sayar, M. H. 1998, *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebund*, Wien

Smallwood, E. M. 1966, *Documents Illustrating The Principates of Nerva Trajan and Hadrian*, London

Weber, W. 1907, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, Leipzig

Weber, W. 1936, “Hadrian”, *The Cambridge Ancient History, Vol XI* (1st Ed.) Cambridge University Press

Vennig, T. 2011, *A Chronology of the Roman Empire*, London

AMİSOS / AMİSOS

Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6 (Haziran/June 2019), ss./pp. 15-34

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 03. 04. 2019
Kabul Tarihi/Accepted: 30. 04. 2019

URARTU DEVLETİNİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASINDA NAHÇIVAN’NIN YERİ (NAHÇIVAN, AZERBAYCAN)

PLACE OF NAKHCHIVAN IN SOUTH CAUCASUS POLICY OF THE STATE URARTU (NAHÇIVAN, AZERBAYCAN)

Elmar BAŞŞELİYEV* - Veli BAŞŞELİYEV**

Öz

Arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar Urartu krallarının İÖ IX yüzyılın sonlarından itibaren Güney Kafkasya’ya seferler yaptığını göstermektedir. Bu seferler sırasında bölgenin ekonomik açıdan önemini ve siyasi dengesini belirlemeye çalışan Urartu krallarının politikasında Aras vadisinin verimli toprakları önemli yer almıştır. İÖ VIII yüzyılda Güney Kafkasya politikasını gerçekleştiren Urartular Aras Ovası’nda, şimdiki Ermenistan’da Erebuni, Argistihinili, Teişebaini gibi üç büyük krali şehir yapmış, Güney Kafkasya ve Gökçe Havzası’nın bir kısmını ele geçirmişlerdir. Urartu devletinin dili ve sınırları hakkında bir sürü yanlış fikirler ileri süren Sovyet bilim adamları bu devletin sınırlarını daha da genişletmeye çalışmış, Azerbaycan Cumhuriyeti’ne bağlı olan Nahçıvan bölgesinin de Urartu devletinin sınırları içerisinde yer aldığını söylemişlerdir. Ama bu fikirler yeterli deliller olmadan ortaya çıkarılmıştır. Nahçıvan’ın Orta Demir Çağı yerleşmelerinin araştırılması Urartu krallarının İÖ IX yüzyılın sonlarında bu bölgeye seferler düzenlediğini göstermektedir. Nahçıvan’da bulunan Urartu izleri de bununla ilişkilidir. Urartu krallarına ait Yılandağ yazıtı ve Agsal kaya işaretleri onların yalnızca bu bölgeye yaptığı seferin başarısız olduğunu göstermektedir. Yılandağ yazıtında

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, Azerbaycan Respublikası, Nahçıvan, Haydar Aliyev pr. 76. E-mail: elmarbaxsaliev91@gmail.com

** Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, Azerbaycan Respublikası, Nahçıvan, Haydar Aliyev pr. 76. E-mail: velibahshaliyev@mail.ru

söylendiği gibi Nahçıvan'dan geçerek Aras'dan güneyde Pluadi ülkesinde Urartular'ın baş tanrısı Haldi'nin şerefine kale ve tapınak yaptırıp, kurban kesmişler. Baş tanrının şerefine Nahçıvan'da değil, Aras'ın güneyinde kale ve tapınak yaptırılması onların Nahçıvan'da kalıcı olmadığını göstermektedir. Bizzat kendimizin bulunduğu uluslararası ekipler tarafından Nahçıvan'da yapılan araştırmalar sırasında bölgenin her tarafı aranmış, Urartular'la ilgili bir yerleşmenin varlığına rastlanılmamıştır. Bu açıdan Nahçıvan'ın Urartu krallığının egemenliği altında ya da onun sınırları içerisinde olduğu söylenemez.

Anahtar kelimeler: Güney Kafkasya, Nahçıvan, Oglankale, Orta Demir Çağı, Kaya işaretleri, Kaya mezarı.

Abstract

Archeological finds and written sources show that from the end of the IX century Urartian kings organized campaigns to the South Caucasus. During these campaigns, the fertile lands of the Araxes valley held special importance, according to the policy of Urartian kings which emphasized the economic importance and political position of various regions. During the 8th century, in accordance with this policy in the Araxes Valley, Urartian kings built three big cities: Erebuni, Argishtikhinili and Teishebani. They occupied part of the South Caucasus and the Lake Gökçe basin (nowadays called Lake Sevan). Some Soviet scientists incorrectly proposed that the Urartian state was larger and artificially expanded the borders of Urartu to include the Azerbaijan Republic of Nakhchivan with in this state. However, there are no data to support these proposals. Excavations and other research on Middle Iron Age Nakhchivan has shown that since the end of the 9th century Urartian kings organized campaigns to this region. Evidence of Urartian contact in Nakhchivan's territory are connected with these campaigns. Rock art in Aagsal and the Urartian inscription on Ilandag document these campaigns. Urartian armies seem to have by passed Nakhchivan, taking the route on the right side of the Araxes to the country of Pluadi where in honor of the main god of Urartu, Haldi, they organized sacrifices, built a fortress and constructed a sanctuary. The presence of this fortress and sanctuary in honor of their main god not in Nakhchivan, but south of the Araxes demonstrates that they did not lay claim to Nakhchivan. Surveys conducted by international expeditions at which we were present have not found any sign of Urartian monuments in Nakhchivan. Given this research, we argue that Nakhchivan was not a part of the Urartian state and was not subject to their authority.

Keywords: South Caucasus, Nakhchivan, Oglankale, Middle Iron Age, Rock signs, Rock tomb.

GİRİŞ

Arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar Urartu krallarının İÖ IX yüzyılın sonlarından itibaren Güney Kafkasya'ya¹ seferler yaptığını göstermektedir. Bu seferler sırasında bölgenin ekonomik açıdan önemini ve siyasi dengesini belirlemeye çalışan Urartu krallarının politikasında Güney Kafkasya'daki Aras vadisinin verimli toprakları önemli yer tutmuştur. Tuşpa'yı başkent yaptıktan sonra İÖ IX yüzyılda Yakın Doğu'nun en güçlü devletlerinden biri haline gelen Urartular bu politikayı İÖ VIII yüzyılda gerçekleştirmişlerdir (Şek. 1)². Menua'nın oğlu I Argiştı (M.Ö. 785-763), güneyde Asur'a karşı direnirken batıya ve kuzeye doğru ülkesini genişletmeye başladı. I Argiştı ve onun oğlu II Sarduri'nin zamanında Urartu devleti zirveye ulaştı. I Argiştı Ağrı dağının kuzey yamaçlarında babası tarafından yapılan Menuahinili kalesini kullanarak Urartular Aras Nehri'nin sol kıyısına geçti. Aras Nehri'nin sol kıyısındaki topraklar, sığır yetiştirme bölgeleri, verimli Ağrı vadisi, maden yatakları ve sayısız kale, tapınak, kanal inşa etmek ve çeşitli işlerde çalıştırılmak için köle ele geçirme olasılığı bakımından Urartular için önemliydi. Onların bölgeye saldırısı sırasında Aras Ovası'nda, şimdiki Ermenistan'da Erebuli, Argistihinili, Teişebaini gibi üç büyük krali şehir yapılmıştır. Sovyetler döneminde bu kentlerde arkeolojik kazılar yapılmış³, Urartu devletinin sınırları ve kapsadığı bölge hakkında çeşitli fikirler söylenmiştir. Gökçe Havzası'nın bazı bölgelerini ele geçiren Urartular'ın ilerleyişi yerli kabilelerin direnişi sayesinde durdurulmuştur. Ama buna karşın Urartu devletinin dili ve sınırları hakkında bir sürü yanlış fikirler ileri süren, bazı Sovyet bilim adamları⁴ bu devletin sınırlarını daha da genişletmeye çalışmış, Azerbaycan Cumhuriyetine bağlı olan Nahçıvan bölgesinin de Urartu devletinin sınırları içerisinde yer aldığını söylemişlerdir⁵. Ama bu fikirler yeterli deliller olmadan ortaya çıkarılmıştır. Bu fikirlere dayalı kanıtlar aramak için Rus bilim adamı İ.İ. Meşşaninov 1926 yılında Nahçıvan'da Haldi'lerle⁶ ilişkili ilk araştırma yapmış, ama bir kanıt bulamamış ve şimdiki Babek ilçesinde yer alan Kızılburun nekropolünde kazılar yapmıştır⁷. Bu yüzden bilim adamı sonraki araştırmalarında Urartular'a Haldi ismi vermek fikrinden de vaz geçmiştir⁸. Kızılburun nekropolündeki kazı sırasında Tunç ve Demir dönemine ait mezarlar bulmuştur⁹. 1937 yılında Azerbaycan bilim adamı A.K. Alekperov Sovyet teorisine uygun olarak Oğlankale'de yüzey araştırması yapmış ve Oğlankale'yi Urartu kalesi Arba ile eşleştirmiştir¹⁰. Urartu devletinin kültürünü ve tarihini araştıran bilim adamları Urartu dilinin kökeni ile ilgili yeterli bilgiler vermesine rağmen bazı bilim insanları Sovyet teorisinin etkisinden çıkamamıştır. Öte yandan araştırmacılar Orta Demir Çağı yerleşmelerinin ve kültürlerinin Urartular'a mal edinilmesinin doğru olmadığını söylemişlerdir¹¹. Bunların yanısıra söylememiz gerekiyor ki, İÖ IX-VIII yüzyıllarda Urartular'ın Nahçıvan'la ilişkisine ait bazı veriler de ele geçirilmiştir. Son yıllarda yapılan araştırmalara dayanarak bu verilerin değerlendirilmesine ihtiyaç vardır.

¹ Çilingiroğlu 1994: 48-62

² Пиотровски 1959: 74

³ Пиотровски 1959: 21-24

⁴ Balkan 1984: 513-514

⁵ Пиотровски 1959: 78-79

⁶ Sovyetler döneminde Urartu'lar bir süre Haldi'ler olarak tanımlanmıştır (Balkan 1984: 513-514; Мещанинов 1926b: 33-38).

⁷ Мещанинов 1926: 217-240

⁸ Balkan 1984: 513-514

⁹ Мещанинов 1926a: 217-240

¹⁰ Алекперов 1960:

¹¹ Köroğlu 2008: 21-38.

NAHÇIVAN'DA URARTULARLA İLİŞKİLİ BULUNTULAR

Tunç kemer

Urartu kültürünün izlerini yansıtan buluntulardan biri Şahtahtı ve Tazakent köyleri arasında bulunan tunç kemer parçasıdır. Kemerin üzerinde ön planda iki boynuzlu grifon, arkada güneş resimleri vardır. Güneş resimlerinin arkasında hareket halinde olan iki atlı, atlıların arasında da gagasında kesik bir insan başı taşıyan kartal resmedilmiştir. Atlıların arkasında ayrıca başı kesik insan gövdesine yer verilmiştir. Resimler yanlarda iki sıra kabartma bordürlerle sınırlanmış, her iki yanda perçin delikleri açılmıştır. Bu kemer üzerindeki atlılar Urartu eserlerinde rastlanan atlı resimlerinin tipik örnekleridir¹² (Şek. 2). Ama bu kemerdeki atlı resimlerin Urartu kemerlerindeki farklı olduğu da söylenmiştir¹³. Gagasında insan kellesi tutan kartal resimleri Assur sanatından iyice bellidir¹⁴. Tello'dan bulunan stel parçası üzerinde gagasında insan başı ve insan vücudunun çeşitli kısımlarını taşıyan kartal tasvirleri vardır. Assur ve Mitanni relyöflerinde kuşların başı profilden, Tello'da ise önden tasvir edilmiştir. Ağaca geçirilmiş bu tür kuş figürinleri askeri nişan gibi de kullanılmıştır¹⁵. Başsız ve elbisesiz insan tasvirleri Assur sanatı için karakteristiktir. Bu tür resimlere Assur relyöflerinde rastlanılmıştır¹⁶. Bu yüzden söylememiz gerekiyor ki, bu kemerin üzerindeki tasvirler Assur sanatının etkisini yansıtmaktadır. Bu resimlerin tam benzerlerine Urartu kemerlerinde hiç rastlanılmamıştır.

İşpuini ve Menua'nın çivi yazıtı

Nahçıvan'da rastlanılan en ilginç buluntu Urartular'a ait çivi yazıttır (Şek. 3). Sovyet jeologları tarafından bulunan yazıt uzun süre bilim dünyasından gizli tutulmuş ve yayınlandığında da gerçek olup olmaması ile ilişkili kuşku ortaya çıkmıştı. İşpuini ve Menuaya ait yazıt (MÖ 820-786) Nahçıvan'ın Culfa ilçesinde, eski Hoşkeşin köyü civarında Yılandağ'da bulunmuştur. Yazıtın metninde söylenmiştir ki, *"Tanrı Haldi'nin azameti ile İşpuini Sarduri'nin oğlu (ve) Menua İşpuini'nin oğlu Arsinie şehrinin ülkesini işgal etdiler, İş[.....şehrinin] ülkesini, Arsikua şehrinin ülkesini, Ayanianu ülkesinin şehrinin işgal etdiler, yıktılar. Puluadi ülkesinde onlar Tanrı Haldi'ye yazıt bıraktılar (ve) emr etdiler: Puluadi ülkesinde Tanrı Haldi'ye öküz ve koyun, Haldi'nin hanımına inek (kurban) kesilsin"*¹⁷.

Bu yazıtı bulmak için çeşitli yıllarda Azerbaycan ve yabancı bilim insanları tarafından çok sayıda bilimsel araştırmalar düzenlenmiş, fakat yazıt bulunamamıştır.

Kaya işaretleri

Bu yazıtın gerçek olması kuşku doğururken 2016 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında Culfa ilçesine bağlı Erefse ve Milah köyleri arasında, "Agsal" adlı yerde kaya işaretleri bulunmuştur¹⁸. Nahçıvan'da ilk kez tespit edilen bu işaretlerin benzerlerine Güney Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da çok rastlanılmıştır.

¹² Bahşeliyev 1997, 42.

¹³ Bahşeliyev 2004: 159

¹⁴ Perrot / Chipiez 1884, fig. 284

¹⁵ Perrot / Chipiez 1884: 591

¹⁶ Frankfort 1933, fig. 60

¹⁷ Qaşkay 2006: 107

¹⁸ İşaretler köylülerin yardımı ile Veli Bahşeliyev tarafından kayda alınmış ve şimdiki yayınlanamamıştır.

Agsalda üç kaya işareti bulunmuştur. İşaretlerin her biri doğal kayalığın üzerinde oyulmuştur. Bu işaretlerin biri dairesel biçimdedir. Şu anda bazı kısımları bitkilerle örtülü olduğundan pek iyi gözüküyor. Çapı 0,65 metre olan bu işaret genişliği 10 cm olan oluktan ibarettir ve anakayanın yüzeyinden 5 cm derinlikte oyulmuştur. Kuzey tarafında genişliği 5 cm olan akıtma kanalı vardır (Şek. 4, 1).

Diğer iki işaret daha iyi görünümüne sahiptir. İkinci işaret oval biçimlidir. Çapı 0,50 metre olan bu işaretin batıya doğru iki akıtma kanalı vardır (Şek. 4, 2). Üçüncü işaret orak biçimlidir. Anakayanın yüzeyinden 10 cm derinlikte yer alan bu işaretin akıtma kanalı güney tarafta olmakla 20 cm genişliğindedir (Şek. 4, 3). Kaya işaretlerinin akıtma kanallarının ortak özelliği onların dereye doğru yönelmiş olmasıdır ki, bu onlardan sıvı akıtma olasılığına işaretleme yapılmıştır.

Araştırmacıların fikrine göre bizzat Urartular için karakteristik olan kaya işaretlerinin bezerlerine Ön Asya dünyasında şimdilik rastlanılmamaktadır¹⁹. Kaya işaretlerinin Urartu'nun güney bölgelerinde yayılmadığı da söylenmiştir. Çavuştepe, Kuh-e Zambil ve Edremit'teki kaya işaretleri Urartu sulama kanallarının civarında, Atabindi köyünde ise kaya mezarlarının üstünde yer almıştır²⁰. Kaya işaretlerinin nerdeyse tümünü araştıran Prof. Dr. Oktay Belli kaya işaretlerinin MÖ IX. yüzyılın son çereğinden VII. yüzyılın ortalarına değin yapıldığını söylemiştir²¹. Araştırmacının fikrine göre, Edremit, Harput ve Yukarı Anzaf kalesindeki işaretler Urartu kralı Menua döneminde (İÖ 810-786) yapılmıştır. Bu açıdan, Agsal işaretlerinin civarında bulunan yazıta dayanılarak Agsal kaya işaretlerinin İşpuini ve Menua döneminde yapıldığını söyleyebiliriz. Kaya işaretlerinin işlevleri ile ilişkili çeşitli fikirler söylenmiştir. Ama araştırmacılar bu işaretlerinin üzüm ezme yeri olarak kullanılmadığını, bunların taş ocakları, taş atölyeleri veya taş çıkarma yöntemleri ile uzaktan yakından ilgisinin olmadığını söylemişler²². Kaya işaretlerinin ortak özelliği akıtma kanallarının olmasıdır ki, bu araştırmacılara göre yağmur sularının ve kült törenlerinde sıvının kolayca akmasını sağlamıştır²³. Kaya işaretlerinin mezarlar üzerinde bulunması onların kült amaçlı yapıldığına ve inançlarla ilgili olduğuna işaret etmektedir. Şu anda kaya işaretleri yanında bulunan türbeler ve bazı işaretlerin dilek çukuru gibi kullanılması²⁴ da bu fikirleri desteklemektedir. Çok ilginçtir ki, Agsal kaya işaretlerinin de civarında şimdi köylüler tarafından kullanılan dilek ağacı vardır.

Araştırmalar gösteriyor ki, İÖ IX. yüzyılın sonu ve VIII. yüzyılın başlarında Urartular Nahçıvan'a seferler düzenlemişlerdir. Büyük olasılıkla, Urartular Aras'ın sol kıyısında, şimdiki Ermenistan'da yerleştikten sonra bu saldırılar daha da güçlenmiştir. Nahçıvan'da Oglankale'nin inşa tarihinin İÖ VIII. yüzyılın başlarına denk gelmesi de bunu kanıtlamaktadır. Nahçıvan'ın eski kabileleri bu seferleri önlemek için muhteşem kaleler inşa etmişlerdir. Sederek kalesi Urartular'ın batıdan, Oglankale, Karasu kalesi ve Kız kalesi ise Arpaçay vadisi'nden yapılan saldırıların önünü almıştır. Bu doğrultuda direnişe rastlayan Urartular, büyük ihtimalle, saldırıyı Elinceçay vadisi'nden gerçekleştirmek istemiştir. Bu doğrultuda Nahçıvan'a giren yolları Güney Kafkasya'nın en büyük kalelerinden biri olan Kazançıkale²⁵

¹⁹ Belli 2010: 79-84

²⁰ Belli 2010: 84

²¹ Belli 2010: 84-85

²² Belli 2010: 85

²³ Belli 2010: 86-87

²⁴ Belli 2010: 87-88

²⁵ Kazançıkalede yapılan araştırmalar burada insanların Orta Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na dek yerleştiğini göstermektedir (Belli, Bahşeliyev 2001).

gibi muhteşem bir kale koruyordu. Ağsal kaya işaretleri İşpuini ve Menua'ya ait yazıt da Kazançıkale civarında tespit edilmiştir. Geniş bir coğrafyada yayılan kaya işaretlerinin anlamı tam açılmasa da, söz ettiğimiz gibi, araştırmacılar bu işaretlerin belirli törenlerin uygulanması ve kurban kesme ile ilgili olduğu söylenmiştir. Böyle bir sonuca varabiliriz ki, Kazançıkale'sine saldırıya hazırlanan Urartular Erefse köyü civarında kurban kesme ya da diğer dinsel törenler yapmışlar. Eski dünyanın birçok halklarında taş değişmeyen, yenilenmeyen ebedi dünyanın sembolü olmuştur. Kaya işaretlerinin de kazılmasının dini inançlarla ilgili olarak onlara başarı getireceğini düşünüyorlardı. Fakat Culfa ilçesinin eski Hoşkeşin köyü civarındaki Urartu kralı İşpuini ve Menua'ya (MÖ 810-786) ait yazıt bu yürüyüşün başarısızlığından haber vermektedir. Zafer kazanamayan İşpuini ve Menua Kazançıkale'yi geçmiş ve Yılandağ'da yazıt bırakmıştır. Yazıtta göre, onlar şimdiki Erezin²⁶ köyünden geçerek Aras'ın güneyinde Pluadi adlı ülkede Urartular'ın baş tanrısı Haldi'nin şerefine kale ve tapınak yaptırıp, kurban kestirmişler. Urartu krallarının yıkıcı akınlarına rağmen onlar asla bu bölgeyi işgal edememişlerdir. Genelde onlar işgal ettikleri topraklarda tapınak ve kale inşa eder ve bundan övgü ile bahsederlerdi. Baş tanrının şerefine Nahçıvan'da değil Aras'ın güneyinde kale ve tapınak yaptırılması onların Nahçıvan'da güçlenemediklerini göstermektedir.

URARTULAR'IN NAHÇIVAN'DA KALICI OLMADIĞINI KANITLAYAN BULUNTULAR

Batabat kaya mezarı

Urartulular'la bağlı olduğuna kuşku doğuran anıtlardan biri de Orta Demir Çağı'na ait, Nahçıvan'ın kuzeyinde, Batabat yaylasında bulunan Ferhat evi kaya mezarı ve çivi yazıttır (Şek. 5). Nahçıvan kentinin 66 km. kuzeydoğusunda yer alan kaya mezarı deniz seviyesinden 2380 metre yüksekte yer almaktadır. Bazı yayınlarda mezar odaları "Batabat Kaya Odaları" olarak isimlendirilmektedir²⁷. Ama mezar odaları bölge halkı tarafından "Ferhat Evi" olarak adlandırılmaktadır²⁸. Yumuşak bileşimli kalkerden oluşan kayalıkta oyulan mezar kuzey yönüne doğru birbirileriyle bağlantılı olan, kaba işçiliğe sahip 4 odadan oluşmaktadır. Ama mezar odalarının duvarlarında, Urartu mezar odalarının aksine armağanların konulması için herhangi bir niş açılmamıştır²⁹. Mezarın bulunduğu kayanın batısında uzunluğu 3.40 m., yüksekliği 0,60 m. olan nişde yer alan çivi yazıt ne yazık ki, tahrip olmuş ve okunamaz hale gelmiştir. Oktay Belli ve Veli Sevin'e göre, bugüne değin Urartu Krallığı'nın yayıldığı Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerinde bulunan çok sayıda çivi yazıtında, bu kadar ince ve uzun yazılmış çivi yazıtı hecelerine rastlanılmamıştır³⁰. Bu biçimleriyle Ferhat Evi çivi yazıtı Urartu çivi yazıtı işaretlerinin özelliklerinden tümüyle farklıdır. Yine onların fikrine göre, işaretlerin büyüklüğü, Van Kalesi kayalığının güney yönünde ve orta kısma yakın bir yerde bulunan Pers Kralı Kserkses'in yazdırtmış olduğu çivi yazıtı işaretlerinin büyüklüğüne yakınmış gibi görünmektedir. Buna karşın araştırmacılar benzer plana sahip mezar odalarının Urartu Krallığı'nın yayıldığı Transkafkasya, Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu bölgesinde oldukça fazla bulunduğunu söylemişler. Ama çivi yazıtının tahrip olması yüzünden mezar odalarının, Urartu Krallığı döneminde mi, yoksa Ahamenid döneminde mi yapıldığını kesin olarak söylenmemiştir³¹. Söylememiz gerekiyor ki, Batabat kaya mezarı biçim açısından çok odalı Urartu kaya mezarlarından farklıdır. Son yıllarda yapılan araştırmalar bu tür mezar-

²⁶ Qaşkay 2006: 107

²⁷ Bahşaliyev 1997, 43.

²⁸ Belli / Sevin 1998: 31

²⁹ Belli / Sevin 1998: 33

³⁰ Belli / Sevin 1998: 33

³¹ Belli / Sevin 1998: 33

ların Ahamenidler'e ait olduğu fikrini güçlendirmektedir³². Kemalettin Köroğlu'nun yaptığı araştırmalar şimdiki Urartular'a mal edilen kaya mezarlarının bir kısmının, özellikle tek odalı kaya mezarların Ahamenidler'e ait olabileceğini göstermiştir³³.

Oglankale kazıları

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Nahçıvan'da Urartular'a ait olduğu düşünülen yerleşmelerden biri de Oglankale'dir. Sovyetler döneminde kalede yapılan kazılar sırasında burada Urartu seramiklerine benzer buluntular ortaya çıkarılmış, ama Urartu kültüründen farklı bir kültürün varlığından bahs edilmiştir³⁴. Ama bu kalenin kimlere ait olması ile ilişkili kuşku ortadan kaldırmak amacıyla 2008-2011 yıllarında Şerur ilçesinin Oglankale köyünde yer alan Oglankale'de uluslararası Azerbaycan-ABD ekibi tarafından arkeolojik araştırmalar gerçekleştirilmiştir³⁵. Karatepe dağında bulunan Oglankale, Demir Çağında Nahçıvan'da ve Güney Kafkasya'da en büyük kalelerden biri olmuştur. Kalenin çevresindeki topraklar tarım için ve Nahçıvan'ın en verimli arazisi olan, başlangıcını Küçük Kafkasya dağlarından alan Arpaçay Nehri'nin geçtiği Şerur ovalarını kontrol altında tutmak için çok önemlidir. Kazılar sitadelde, kısmen ise onun çevresinde yapılmış, Oglankale'nin daha Erken Demir Çağ'ında yerleşildiği ortaya çıkarılmıştır. Kazı sırasında kuzey kule civarında çok sayıda bulunan Hocalı-Gedebey seramiği de bunu kanıtlamıştır. Kazı sırasında Oglankale sitadelinin ve onu çevreleyen savunma duvarlarının planı belirlenmiştir (Şek. 6). Söylememiz gerekiyor ki, Oglankale'nin kale duvarları tepenin topografisine uyum sağlama açısından Urartu kale duvarlarından farklıdır. Öte yandan kalenin dairesel kuleleri de (Şek. 7) Urartu kalelerinin dörtgen biçimli kulelerinden farklıdır³⁶. Kazı sırasında kulelerin temelinden alınan karbon örneklerin analizi bu kulelerin İÖ VIII. yüzyılda kuzey savunma duvarı ile aynı zamanda inşa edildiğini kanıtlamıştır. Bulunan seramikler genellikle yerli üretime aittir (Şek. 8). Seramiklerin yalnızca % 1'i tipik Urartu seramiğidir³⁷. Araştırmalar sırasında kalenin merkezi kısmında Orta Demir Çağı'na (MÖ VIII-VII yüzyıllar) ait saray binasının iri taşlardan örülmüş duvarları ortaya çıkarılmış ve eski sarayın genel planı belirlenmiştir³⁸. 1988-1989 ve 2008-2011-yıllarında yapılan kazılar sırasında sütunlu salonun esas kısmı tespit edilmiştir. Oglankale'nin IV Dönemine ait binaları 1122 m² büyüklüğünde iç avlu etrafında inşa edilmiştir³⁹. Bu neredeyse Türkiye'deki Altın-tepe⁴⁰ tapınağını çevreleyen iç avlu ile aynı boyuttadır. Karbon analizler gösteriyor ki, sütunlu salon tahminen MÖ 800 yılında Oglankale IV devrinde inşa edilmiştir, bu burçların ve savunma istihkâmlarının inşası ile üst-üste düşüyor.

Oglankale'de, iç avluda, IV Döneme ait büyük küplerin kalıntısı üzerinde çivi yazıtı bulunmuştur. Ama hiçbir depo küpü tüm olarak tespit edilememiştir. Depo küplerinin parçaları sanatsal açıdan oldukça üst düzeyde hazırlanmıştır. Üzerinde çivi yazıt bulunan parçalar ise neredeyse bu alanın her yerinden tespit ediliyordu. Küpler üzerindeki parça halindeki yazıtlar, kuşku yok ki, onların kapasitesini gösteriyordu (Şek. 9). Biz rakamlara ait

³² Köroğlu 2008: 35-36

³³ Köroğlu 2008: 35-36

³⁴ Бахшалиев 1994: 106-120

³⁵ Kazılar Veli Bahşeliyev, Lauren Ristvet ve Safar Aşurov'un başkanlığında yapılmıştır.

³⁶ Ristvet / Gopnik / Bakhshaliyev /Lau, Ashurov / Bryant 2012: 356

³⁷ Ristvet / Gopnik / Bakhshaliyev /Lau, Ashurov / Bryant 2012: 356

³⁸ Ristvet / Gopnik / Bakhshaliyev /Lau, Ashurov / Bryant 2012: 333, fig.6

³⁹ Ristvet / Gopnik / Bakhshaliyev /Lau, Ashurov / Bryant 2012: 333

⁴⁰ Özgüç 1966; Summers 1993: 85-108

a-q [ar] ve *ru* gibi bazı işaretleri onardık, ihtimal ki, onlar *aqarqi* ve *terusi* işaretlerini hem de kapların kapasitesini bildirmiştir⁴¹. Paul Zimanski, Mirjo Salvini, Paul Dolenero, Eccart Frahm Oglankale'den ve Nahçıvan şehrinde⁴² bulunan çivi yazıtları okumuş ve onların Urartu yazıları olmadığını söylemişlerdir⁴³. Urartu'nun sınırları yakınlığında yerleşen Oglankale'den bulunan seramikler ve diğer bulgular Oglankale'nin Urartu ile aynı zamanda İran ve Gürcistan'ın diğer halkları ile ticaret yaptığını kanıtlamaktadır⁴⁴. Saraydan bulunan ve üzerinde çivi yazıt olan depo küpünün parçaları Oglankale'nin kendine has yazı sistemi olduğunu göstermektedir. Ama ne yazık ki, şu anda bu yazıtlarla ilgili çok geniş bilgimiz yoktur.

Ferhat kanalı

Ferhat kanalı Nahçıvan'nın kuzeybatısında Şerur ilçesinde yer almaktadır. Bölge halkı tarafından "Ferhat arki", "dev ören" olarak isimlendirilen duvar kalıntıları şimdi tahrip olmuş durumdadır (Şek. 10). Bölgede araştırma yapan Prof. Dr. Veli Sevin ve Prof. Dr. Oktay Belli bu duvarları sulama kanalının destek duvarları gibi değerlendirilmişlerdir⁴⁵. Duvarların inşa tekniğini göze alan araştırmacılar Ferhat kanalının Urartu kralı II Rusa (İÖ 685-645) döneminde inşa edildiğini tahmin etmişlerdir⁴⁶. Araştırmacılar bölge halkının fikirlerine dayanarak bu kanalın Şerurun Mahmud Kendi köyünden 'Hasangulu Bağları'na kadar devam ettiğini söylemişlerdir. Ama "Hasangulu bağları" Ferhat kanalına kıyasla daha yüksekte yerleştiğinden bu olanaksızdır. Söylememiz gerekiyor ki, bu duvar kalıntıları Orta Demir Çağı'na ait Sederek kalesinin yerleştiği tepenin eteğinde yer almaktadır. Ayrıca Sefer Aşurov Ferhat kanalının geçtiği güzergahta 3x3 metre alanda kazı yapmış, ama bu duvarın kanal olmasına ait bir ipucu bulmamıştır. Bu yüzden araştırmacı bu duvarların Sederek kalesinin savunma duvarı olduğunu söylemiştir⁴⁷. Yapılan araştırmalar bu duvarların stratejik ve savunma açısından önemli olmadığını göstermektedir. Sefer Aşurov Sederek kalesinin savunma duvarlarını Hitit devletinin başkenti Hattuşa'nın duvarları ile karşılaştırmış ve İÖ XIII. yüzyıla ait olduğunu söylemiştir⁴⁸. Ferhat kanalının çevresinde yapılan araştırmalar sırasında Erken Demir Çağı'na ait nekropol de bulunmuş ve burdaki mezarların bazısı kazılmıştır⁴⁹. Söylememiz gerekiyor ki, Sederek kalesinin eteğinde, Ferhat kanalı civarında yapılan araştırmalar sırasında Erken ve Orta Demir Çağı'na ait çok sayıda seramik toplanmıştır⁵⁰. Sederek kalesinin savunma duvarlarının ve Ferhat kanalının destek duvarlarının araştırılması bunların Orta Demir Çağı'na tarihlenebileceğini göstermektedir. Şu anda Ferhat kanalı ismi verilen anıtın kale duvarı mı, yol tesisi mi ya da sulama kanalı mı olduğunu söylemek için yeni araştırmalara ihtiyaç vardır. Ferhat kanalının Urartular'a ait olması ile ilgili ise hiç bir kanıt yoktur. Yaptığımız araştırma sırasında, Oglankale'nin civarında, Kızkale'nin yerleştiği dağın eteğinde "Ferhat evi" adlı yeni bir anıt da ortaya çıkarılmıştır. Kanal başlangıcını buradan almıştır. Yakın Doğu'da bir sürü anıta ismini veren Ferhat bu yörede yayılan "Ferhat ve Şirin" efsanesi ile ilişkili olmalıdır ve fikrimize göre, Urartulular'la bağlantılı değildir. Yaptığımız araştırmalar Oglankale ve Kızkale arasındaki

⁴¹ Payne'nin fikrine göre Urartu ölçüğü *aqarqi* 240–250 litre ve *terusi* 28–29 litreye bedel idi. Payne 2005: 80–82.

⁴² Uzmanların fikrine göre Nahçıvan şehrinde bulunan çivi yazıtları sahtedir.

⁴³ Ristvet / Gopnik / Bakhshaliyev / Lau, Ashurov / Bryant 2012: 356

⁴⁴ Ristvet / Gopnik / Bakhshaliyev / Lau, Ashurov / Bryant 2012: 349

⁴⁵ Belli / Sevin 1998: 27-30

⁴⁶ Belli / Sevin 1998: 29

⁴⁷ Aşurov 2003: 26

⁴⁸ Aşurov 2003: 27

⁴⁹ Aşurov 2003: 28-30

⁵⁰ Bradley / Ristvet / Bakhshaliyev / Ashurov / Headman 2011: 191

arazinin savunma duvarı ile çevrelendiğini de göstermiştir (Şek. 11). Ferhat kanalının başlangıcının Oğlankale'nin yanından akan Arpaçay'dan aldığını göz önüne alırsak böyle bir kanalın Urartular tarafından kullanıldığını söylemek çok zor olur.

Etiuni Konfederasyonu ve İskitler

Yapılan araştırmalar Oğlankale'nin kale tipli şehir-devlet ve mühim idari-siyasi merkez olduğunu gösteriyor⁵¹. Eski dünyanın büyük imparatorlukları ile mücadele eden bu küçük devletin hangi güçlere arkalandığı 2010 yılında yapılan araştırmalar sırasında ortaya çıkarılmıştır. Araştırmalar sırasında belli olmuştur ki, MÖ II. binyılın sonunda burada yerleşen Hocalı-Gedebey kültürü kabileleri sonraki dönemlerde yabancı saldırılara karşı mücadele vermiştir. Hocalı-Gedebey kültürünün yayıldığı alanın Uti⁵² kabilelerinin yaşadığı, Antik kaynaklarda Otena adı verilen arazi ile üst-üste düşmesi dikkati çekiyor. Azerbaycan'ın batısında yerleşen Uti ülkesinin ilçelerinden biri Sakasena idi. Araştırmacılar tarafından Sakasena'da İskitler'in yaşadığı da söylenmiştir⁵³. Kaynakların verdiği bilgilere dayanarak bu kabilelerin Aras Nehri ile Gökçe Gölü arasında yerleştiği söylenebilir. Urartu kaynaklarında bu kabileler *Etiuni*, *Etiuhe* ismi ile anılırlar. Van Kalesi'nde I. Argiştî kaya mezar odasının girişinde bulunan Horhor Yazıtı'nda Urartular'ın Etiuhe ülkesine yapılan seferden bahsedilmiştir. Önce İşpuini ve Menua'nın yazıtında, daha sonra I. Argiştî'nin (İÖ 785-763) yazıtında hatırlanan Etiuni ülkesinin Güney Kafkasya'nın küçük devletlerinin birliği olduğu söylenmiştir⁵⁴. I. Argiştî'nin yazıtında şöyle anlatılıyor: “*Tanrı Haldi sefere çıktı, öz silahı ile Etiuni ülkesini yendi. Kixuni şehrinin ülkesini yendi, onları Argiştî'nin karşısında mağlup etdi ... Haldi kudretlidir. ... gölün kıyısında yerleşen Kixuni şehrinin ülkesini zapt etdim, Aliştu şehrine vardım, erkekleri, kadınları oradan götürdüm. ...*”⁵⁵. Yazıtın metninden görüldüğü gibi I. Argiştî'nin seferleri sırasında Etiuni ülkesinin bir kısmı Urartular tarafından ele geçirilmişti⁵⁶. Menua'nın oğlu Argiştî'nin Sarıkamış'ta ve Surp Sohak'ta bulunan yazıtında da Etiuni ülkesine yapılan seferden bahsedilmiştir⁵⁷. Etiuni ülkesinin Gökçe Gölü'nün kuzeybatısından Sarıkamış'a kadar uzandığı araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir⁵⁸. Urartu yazıtlarında *Etiuni ya da Etiuhi* olarak hatırlanan kabileleri araştırmacılar kuzeyde, Gökçe Gölü'nün civarında yerleştiğini söylemişlerdir⁵⁹. Ama söylemeliyiz ki, bu kabileler Nahçıvan'ın komşuluğunda yerleşen büyük bir kabile birliği olmuştur. Menua'nın oğlu Argiştî'nin Erivan kentinin 15 km uzağında bulunan bir yazıtında⁶⁰ Etiuni ülkesine yapılan seferden bahsedilmesi de bu ülkenin Nahçıvan civarında bulunduğunu kanıtlamaktadır. Diğer Urartu kralı II Argiştî'nin (İÖ 714-680) Sisian'da⁶¹ bulunmuş yazıtında şöyle anlatılıyor: “*Haldinin azameti ile [...] Etiuhi ülkesinin kralı geldi, ülkesinin vergisini bana verdi. Bazı (?) şehirler duydu [...] yer, bazı komşular arıbiriri; burada talan ettim, erkekleri, kadınları götürdüm, şehirleri yaktım, kaleleri yıktım.*”⁶² Yazıtın metni, Gökçe Gölü havzasında yaşayan

⁵¹ Ristvet / Gopnik / Bakhshaliyev / Lau, Ashurov / Bryant 2012: 357

⁵² Kalankaytuklu 1993: 17

⁵³ Пиотровски 1959: 244

⁵⁴ Пиотровски 1959: 70

⁵⁵ Qaşkay 2006: 110

⁵⁶ Çilingiroğlu 1994: 69

⁵⁷ Пиотровски 1959: 70; Ceylan / Günaşdı 2018: 95-96; Ceylan /Ceylan 2018: 64

⁵⁸ Pınarcık 2012: 470

⁵⁹ Diakonoff / Kashkai 1981: 34

⁶⁰ Пиотровски 1959: 70

⁶¹ Sisian Nahçıva'nın kuzey sınırında yerleşir.

⁶² Qaşkay 2006: 118

Etiuni kabile birliğinin Nahçıvan'ın kuzeyinde yerleştiğine işaret ediyor ve bu konfederasyonun büyük bir araziyi kapsadığını kanıtıyor. Yazıtın metni Etiuni konfederasyonuna dahil olan kabilelerin haraç vermekle işgalden kurtulduğunu da göstermektedir. Nahçıvan'da Hocalı-Gedey kültürüne ait çok sayıda nekropolün bulunması Nahçıvan'ın bu konfederasyona dahil olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Ayrıca Nahçıvançay vadisinde ve Şerurda bulunan İÖ VIII. yüzyıla ait İskit türü ok uçları çivi yazıtlarda işguz, aşguz gibi hatırlanan⁶³ İskitler'in Nahçıvan'da bulunduğunu göstermektedir. B.B. Piotrovski'nin fikrine göre, Urartular'ın kuzeydeki kaleleri İskitler tarafından yıkılmıştır⁶⁴. Urartu kalelerinin duvarlarında bulunan ok uçları ve kazılar sırasında Teişebaini'nin deposunda ele geçirilen diğer İskit eşyaları bunun kanıtı olarak gösterilmiştir⁶⁵. Urartu yazıtlarında onların Nahçıvan'a sahip olmasından hiç bahsedilmemiştir. B.B. Piotrovski söylemiştir ki, çivi yazıtların komşular hakkında susması sınırdaki zor savaşlardan ve yenilgilerden haber vermektedir.

Urartular Nahçıvan'da direnişle karşılaşmasının nedeni bir yandan İskitler'in, öte yandan ise Etiuni birliğinin bu bölgeye yakın olması ya da onların burada bulunmasıyla ilişkili olmalıdır. Urartu kaynaklarında İskitler ilk kez I. Arğışti'nin yazıtlarında İşkigulu ismi geçmektedir⁶⁶. Assur belgelerinden Kimmerler'in ve İskitler'in Urartular için sorun olduğu anlaşılmaktadır⁶⁷. Belgelerde Urartu kralı I. Rusa'nın (İÖ 735-714) Kimmer ülkesinde yenildiğinden de bahsedilmiştir⁶⁸. Oglankale'nin yabancı saldırılara, aynı zamanda Urartular'a karşı mücadelesinde ihtimal ki, İskitler'in ve Gökçe Gölü civarında Urartular'a karşı ittifak yaratan Etiuni kabile birliğinin büyük rolü olmuştur.

Büyük olasılıkla, Oglankale şehri ve onun yönetiminde olan araziler yabancı saldırılara karşı müttefikleriyle birlikte mücadele etmişlerdir. MÖ VIII. yüzyılın başlarında Ağrı ve Horom yaylalarında çok sayıda Urartu kaleleri inşa olunmuştur ama araştırmalar gösteriyor ki, Oglankale Urartu kenti olmamıştır. Buradan ortaya çıkarılmış mimari kalıntıları, yapıların planı, kil kapların kendine has özellikleri gösteriyor ki, Oglankale Şerur yaylasını kapsayan küçük, yerli krallığın merkezi olmuştur. Urartular hiçbir zaman Nahçıvan'ı işgal etmemişler. Çünkü Nahçıvan'da Urartu kalelerinin inşası hakkında hiç bir epigrafik ve arkeolojik delil bulunmamıştır.

SONUÇ

Nahçıvan'ın Orta Demir Çağı yerleşmelerinin araştırılmaları sonucunda Urartu krallarının İÖ IX. yüzyılın sonlarında bu bölgeyi keşfetmek için seferler yaptığını göstermektedir. Nahçıvan'da bulunan Urartu izleri de bununla ilişkilidir. Oglankale'nin mimarisi, özellikle onun topografiye uyumlu savunma duvarları ve dairesel kuleleri Urartu mimarisinden tamamen farklıdır. Ayrıca Urartular saldırı sırasında yerel halka ait kaleleri ele geçirerek yazıt bırakmışlarsa da Nahçıvan'da böyle bir yazıt rastlanılmamıştır. Urartu krallarına ait Yılandağ yazıtı ve Agsal kaya işaretleri onların yalnızca bu bölgeye yaptığı seferden bahsetmektedir. Onlar Nahçıvan'dan geçerek Pluadi ülkesine varmışlar. Söyleyebiliriz ki, Urartular yalnızca

⁶³ Пиотровски 1959: 237

⁶⁴ Пиотровски 1959: 116

⁶⁵ Sulimirski 1954: 313; Пиотровски 1959: 116

⁶⁶ Çilingiroğlu 1994: 73

⁶⁷ Salvini 2006: 98

⁶⁸ Salvini 2006: 98; Ceylan / Günaşdı 2018: 99

egemenliklerinin ilk dönemlerinde Nahçıvan'a sefer yapmış, daha sonra yerel halkın direnişi yüzünden geniş çaplı seferler yapılamamıştır. İÖ VIII-VII. yüzyıllarda İskitler'in bölgede bulunması da bunu zorlaştırmıştır. Nahçıvan'ın kuzeyindeki Sisian yazıtı da Etiuni halkı ile Urartular arasında bir anlaşma yapıldığını, bölgenin kontrol altında olduğunu göstermektedir. Ayrıca bizzat kendimizin bulunduğu uluslararası ekipler tarafından Nahçıvan'da yapılan araştırmalar sırasında bölgenin her tarafı aranmış, Urartular'la ilgili bir yerleşmenin varlığına rastlanılmamıştır⁶⁹. Bu açıdan Nahçıvan'ın Urartu krallığının egemenliği altında ya da onun sınırları içerisinde olduğu söylenemez.

KAYNAKÇA

АЛЕКПЕРОВ, А.К. 1960

Исследования по археологии и этнографии Азербайджана. Баку: Издательство АН Азербайджанской ССР.

AŞUROV, S.H. 2003

Naxçıvanda arxeoloji tədqiqatlar (2001-2002). Bakı: Nafta-Press.

BAHŞALİYEV, V. 1997

Nahçıvan Arkeolojisi. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

BAHŞƏLİYEV, V. 2004

Naxçıvanın qədim tayfalarının mənəvi mədəniyyəti, Bakı: Elm.

БАХШАЛИЕВ, В. 1994

Археологические раскопки поселения Огланкала. Российская археология 4: 106-120.

BAKHSHALIYEV V. RISTVET L., AŞUROV S. 2011

“Settlement and Society in Naxçıvan: 2006 Excavations and Survey of the Naxçıvan Archaeological Project”. *Iranica Antiqua*, XLVI: 1-53.

BALKAN, K. 1984

“Urartuların Kökeni Ve Dilleri”. *Bellekten*: 513-521.

BELLİ, O . 2010

“Urartu Kalelerindeki Anıtsal Kaya İşaretleri”. *Anadolu Araştırmaları*, 0 (11), 65-121. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/iuanadolu/issue/1150/13448>.

BELLİ O., SEVİN V. 1998

Nahçıvan'da Arkeolojik Araştırmalar. İstanbul : Arkeoloji ve Sanat.

BELLİ, O, BAHŞELİYEV, V. 2001

Nahçıvan Bölgesinde Orta ve Son Tunç Çağı Boya Bezemeli Çanak Çömlek Kültürü. İstanbul:

⁶⁹ Ristvet / Gopnik / Bakhshaliyev /Lau, Ashurov / Bryant 2012: 356; Bakhshaliyev / Ristvet / Aşurov 2011: 1-53

Arkeoloji ve Sanat.

BRADLEY, P. RISTVET, L., BAKHSHALIYEV, V., ASHUROV S., HEADMAN, A. 2011
“In the Shadow of Ararat. Intensive Survey in the Araxes River Region, Nakhchivan, Azerbaijan”. *Anatolica* XXXVII: 187-205.

CEYLAN, A., GÜNAŞDI, Y. 2018
Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri. Erzurum.

CEYLAN, A., CEYLAN, N. 2018
Doğunun Sönmeyen Yıldızı Akçakale ve Şıldır Araştırmaları. Erzurum.

ÇİLİNGİROĞLU, A. 1994
Urartu Tarihi. Bornova

DİAKONOFF, I.M., KASHKAİ, S.M. *Repertoire Geographique des textes Cuneiformes Band 9 Geographical Names According to Urartian Texts*, Wiesbaden, 1981.

ƏLİYEV, V., ALLAHVERDİYEV, S. 1992
“Fərhad evi”. *Azərbaycanda Arxeologiya və Etnoqrafiya Elminin Problemlərinə həsr olunmuş Elmi konfransın materialları*. Bakı: 79-82

FRANKFORT, H. 1933
Tell Asmar Kafaje and Khorsabad. Chicago.

HMAYAKYAN S.G., İGUMNOV V.A., KARAGYOZYAN H.H. 1996
“An Urartian Cuneiform Inscription from Ojasar-İlandağ, Nakhchevan”. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*: 139-151.

QAŞQAY, S. 2006
Qədim Azərbaycan tarixi mixi yazılı mənbələrdə. Bakı: Təhsil.

KÖROĞLU, K. 2008
“Urartu Kaya Mezar Geleneği Ve Doğu Anadolu'daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni”. *Arkeoloji ve Sanat* 127: 21-38.

KALANKAYTUKLU, M. 1993
Albaniya tarixi. Bakı: Elm.

МЕЩАНИНОВ, И.И. 1926А
“Краткие сведения о работах археологических экспедиций в Нагорный Карабах и Нахичеванский край, снаряженных в 1926 году”. *Сообщения Государственной Академии Института Материальной Культуры*, вып. I: 217-240.

МЕЩАНИНОВ, И.И. 1926В
Предположительные сведения о движении халдов в пределы Азербайджана. *Известия Азербайджанского археологического комитета* II, 1926: 33-38.

ÖZGÜÇ, T. 1966
Altintepe. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

PAYNE, M. 2005

“Urartian Measures of Volume” *Ancient Near Eastern Studies* Supplement 16, Louvain. Dudley, Mass.: Peeters, 2005: 80-82.

PERROT, G., CHIPIEZ Ch. 1884

Histoire de l'Art. T.II, Paris.

PINARCIK, P. 2012

“Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. Cilt XXVII, Sayı 2: 459-482

ПЛОТОВСКИ, Б.Б. 1959

Ванское царство (Урарту). Москва: Издательство Восточной Литературы.

RISTVET, L., GOPNIK H., BAKHSHALIYEV, V., LAU H., ASHUROV, S., AND BRYANT, R. 2012

“On the Edge of Empire: 2008-2009 Excavations at Oğlanqala, Azerbaijan”. *American Journal of Archaeology* 116/ 2: 321-362

SALVINI, M. 2006

Urartu Tarihi ve Kültürü. İstanbul.

SUMMERS, G.D. 1993

“Archaeological Evidence for the Achaemenid Period in Eastern Turkey,” *Anatolian Studies* 43: 85-108.

SULMIRSKI, T. 1954

“Skythian Antiquities in Western Asia”. *Artibus Asiaticae*, XVII, 3—4: 282—318.

Şekil 1. Regionun haritası (Lauren Ristvet / Veli Bahşeliyev). Fig. 1. Regional map (Lauren Ristvet / Veli Bakhshaliyev).

Şekil 2. Tunç kemer parçası (Veli Bahşeliyev). Fig. 2. Fragment of bronze belt (Veli Bakhshaliyev).

Transcription of the text

1. ^DHal-di-ni-n[e] uš-ma-[š]li-né' ^IIs-pu-ü-i-né-še ^{LD.XV}Sar-dur₄bi-[né-še] [KA](?)
2. ^IMi-nu-a-še ^IIs-pu-ü-[i]-né-bi-né-še ^{URU}Ar-ši-[n]é [KU]R-né ba-ü-né ^{URU}Is(?)...
3. ^{URU}Ar-ši-qu(?)me(?)i KUR-né ^{URU}A-a-ni-a-né KUR-né-e ha-ü-né za-ás-gu-né ku-l[u]-ar-šü-né(?)
4. GI₁-a-še t[e]-ru-né ^DHal-de-e-i pu-lu-se ^{GEN}Bu-lu-ü'-a-d[e]-e te-ru-né a[r]-di-še]
5. NIG.GA'i-né'le' ^DHal-de-e ur-bu-li-né GU₄.AB ^DHal-de-e EN MAH-e ^{GEN}B[u]-[lu]-a'-[de]

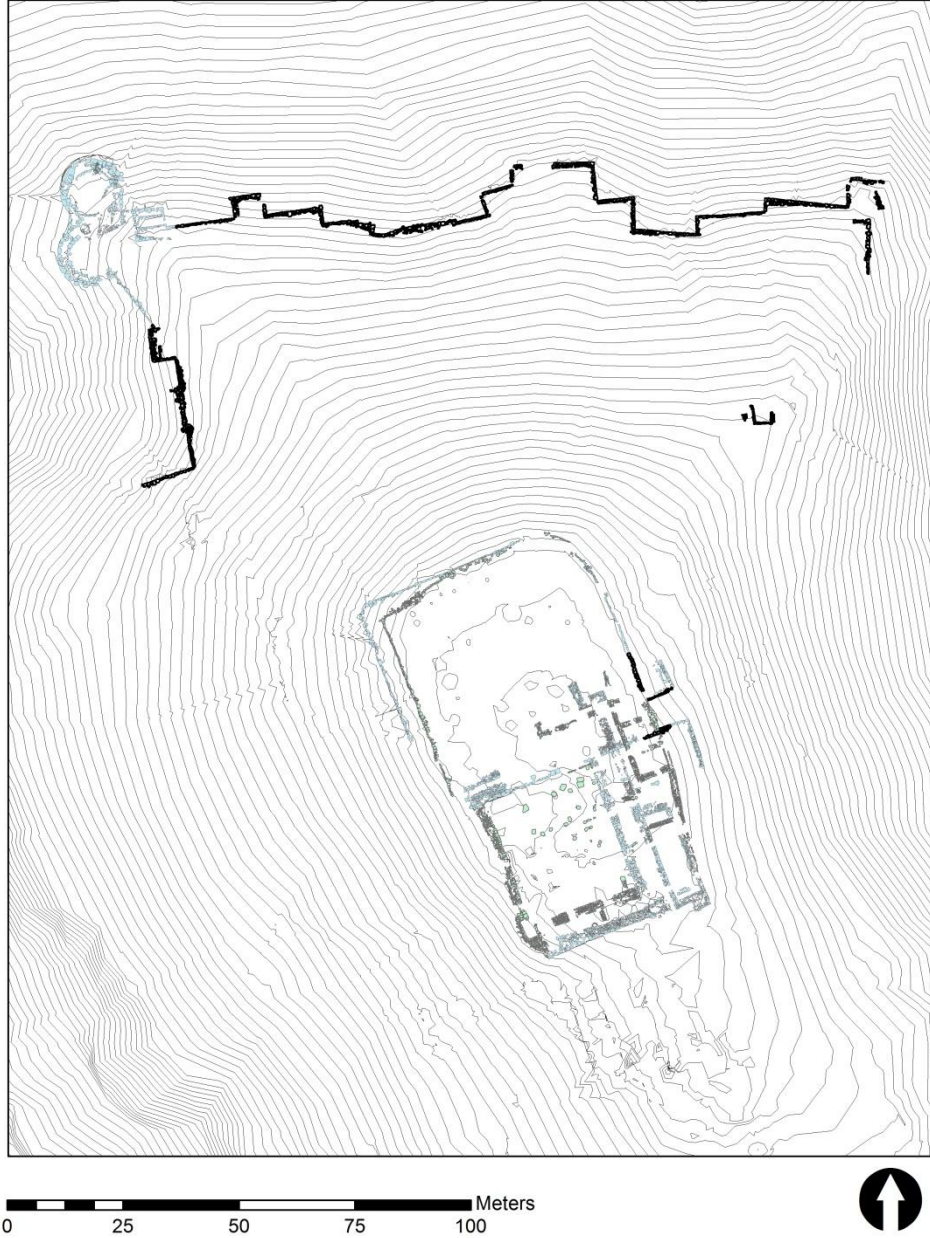
Şekil 3. Yılandağ yazıtı (Hmayakyan / Igumnov / Karagyozyan 1996). Fig. 3. Ilandag inscription (Hmayakyan / Igumnov / Karagyozyan 1996).

Şekil 4. Agsal kaya işaretleri (Elmar Bahşeliyev / Veli Bahşeliyev). Fig. 4. Rock art in Agsal (Elmar Bakhshaliyev / Veli Bakhshaliyev).

Şekil 5. Batabat kaya mezarı: 1-yazıt; 2-mezarın genel görünümü; 3-mezarın iç görünümü (Veli Bahşeliyev). Fig. 3. Batabat rock tomb: 1- cuneiform; 2- general view of burial; 3- interior of burial (Veli Bakhshaliyev).

Oglanqala Citadel and Fortifications

Şekil 6. Oglankale sitadelinin ve kuzey duvarın planı (Robert Bryant ABD). Plan of sitadel and northern wall (Robert Bryant USA).

Şekil 7. Oglankale'nin kuzey kulesinin görünümü (Veli Bahşaliyev). Fig. 8. View of northern tower (Veli Bakhshaliyev).

Şekil 8. Sitalde'den bulunan depo kaplarının parçaları (Lauren Ristvet). Fig. 9. Fragments of economic jar from sitadel (Lauren Ristvet).

Şekil 9. Çivi yazıtlı seramikler (Veli Bahşeliyev). Fig. 10. Cuneiform-inscribed sherds (Veli Bakhshaliyev).

Şekil 10. Ferhad kanalının destek duvarları (Elmar Bahşeliyev). Fig.11. Wall of Ferhad canal (Elmar Bakhshaliyev).

Şekil 11. Oğlankele ve Kızkale'yi çevreleyen savunma duvarı (Emily Hammer ABD). Fig. 12. Defensive wall, surrounding Oglankale and Kızkale (Emily Hammer USA).

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6 (Haziran/June 2019), ss./pp. 35-45

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 10. 01. 2019
Kabul Tarihi/Accepted: 19. 06. 2019

6. YÜZYILDAN KALMA BEŞ BİZANS FİLDİŞİ OYMA ESERİN TASARIM VE İKONOĞRAFI ANALİZİ

DESIGN AND ICONOGRAPHY ANALYSIS OF FIVE BYZANTINE IVORY CARVING WORKS FROM THE 6th CENTURY

Canan DEMİROK*

Öz

İlgili araştırma Bizans İmparatorluğu'nun 6.yüzyıl Hıristiyan sanatını yansıtan beş levhanın tasarım-sanat ve ikonografik detayları karşılaştırılarak incelemesini gerçekleştirmiştir. Bu araştırma; fildişi oyma eserlerinin 6.yüzyıldaki vaziyetini benzer tasarım unsurlarına sahip bir takım tarihi eser üzerinden incelenmesi amaçlanmıştır. Bu eserlerin ikisi Ermenistan'da Matenadaran'da yer alırken, diğer ikisi Paris Cabinet des Medailles ve biri Ravenna Ulusal Müzesi'nde yer almaktadır. Bu çalışmada erken Hıristiyanlık ikonografisinde ender rastlanan "Vücudu Su Toplamış Adamın İsa Peygamber Tarafından İyileştirilmesi" sahnesinin 6.yüzyıl örneği tespit edilmiştir. Buna ek olarak "Acı Su Deneyi", "Meryem'in Elizabeth'in Evinden Kendi Evine Dönüşü", "İsa'nın Ruhu Cine Tutulmuş Adamı Kurtarması", "İsa'nın Sağ Eli Sakat Adamı İyileştirmesi", "İsa'nın Suyun içindeki Adamı İyileştirmesi (Siloam'da)" sahneleri bu çalışmada anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bizans Sanatı, Fildişi Oyma, Erken Hıristiyanlık Sanatı, İkonografi

* Arş. Gör., Okan Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Sanat ve Kültür Yönetimi Bölümü, İstanbul Üniversitesi, Sanat Tarihi Bizans Sanatı A.B.D. Doktora Öğrencisi E-mail: canan.demirok@okan.edu.tr

Abstract

In this research, the design, art and iconographic details of the four handicrafts of the Byzantine Empire reflecting the 6th century Christian art were compared. The aim of this course is to examine the works of ivory carving in the 6th century with a similar work of art. Two of these works are in Matenadaran, Armenia, while the other two are located in the Cabinet des Medailles Paris and the Ravenna National Museum. In this study, an example of the 6th century of the scene of the Christ's healing of a man who has water in his stomach, which is rare in early Christian iconography, has been identified. Similarly, "the Trial by Water", "The Return of Mary to Elizabeth's House to His Own Home", "Jesus Saves a Man from Bad Spirits", "The healing of Jesus Right-handed Sick Man," " Jesus Healing a Blind Man in Siloam" scenes are described in this study.

Key Words: Byzantine Art, Ivory Carving, Early Christian Art, Iconography

GİRİŞ

Bizans el sanatlarının önemli bir parçasını oluşturan fildişi¹ oyma eserler, Hıristiyanlık sanatının Doğu kökenli izlerini inceleyebilmek için önemli bir kaynaktır. Ender rastlanan, Doğu kökenli ikonografik betimlemeleri yansıtan bazı örnekler, sanat tarihi içerisinde ünik değere sahiptir. Sanatsal değerin ortaya çıktığı ve buna bağlı olarak tasarım bütünlüğüne sahip ilk üretim evresi; 4. ve 6. yüzyıl aralığında gerçekleşmiş olup, bu evrede yapılmış fildişi eserlerin başta dini olmak üzere gündelik yaşamda çeşitli işlevlere sahip oldukları bilinmektedir (Milliken,1951:227). Bu görüşe dayanarak belirtilmelidir ki; Bizans İmparatorluğu'nda fildişi malzeme, Afrika ve Hindistan ile yapılan ticaret ile elde edilmiştir. Bu nedenle 4. yüzyıl ile 6. yüzyıl ortasına kadar çok pahalı olmayan bir malzeme iken, bu bölgelerdeki hâkimiyetin yitirilmesi ile zamanla lüks objelerde kullanılan değerli bir malzemeye dönüşmüştür (Cutler,1991:1026). Yapılan tasarımların da yine buna bağlı olarak planlı, özel ve incelikli olarak gerçekleştirilmiş oldukları zihinde canlandırılabilir.

6.yüzyıla ait oldukları tespit edilen ve bu araştırmada incelenen beş fildişi oyma eser; Bizans el sanatlarında erken dönemde, tipik bir tasarım modelinin nasıl yaratılmış olduğunu kavramak açısından önemli bir fragman oluşturur. Bu eserlerin ikisi Mesrop Maşots Araştırma Enstitüsü, diğer ikisi Paris Biblioteque Nationale (Cabinet des Medailles) ve bir diğeri ise Ravenna Ulusal Müzesi'nde yer almaktadır. Bu eserler yalnızca tasarımda tip yaratma algısına sahip olması bakımından değil, ama aynı zamanda çağı için evrensel bir kültürel yapı geliştirmiş olması bakımından da önem arz ederler. Öyle ki; çalışmada incelenmiş olan beş fildişi eserden ikisi zamanla Ermeni Krallığı'na geçmiş ve Ermeni İncilleri için kitap cildi olarak kullanılmıştır (Der Nersessian,1978:72-75)². Bu doğrudan kullanımın nedeni; 6.yüzyılda Bizans coğrafyasında Hıristiyanlık eserlerinin, 10. yüzyılda başka bir Hıristiyan devletinde kullanılacak kadar genel Hıristiyanlık öğeleriyle tasarlanmış olmasıyla ilgilidir. Eserin fildişi malzeme ile üretilmiş olması ve bu materyalin 10.yüzyılda

¹ Fildişi ticareti, kullanımı ve oymacılık tarihi hakkında arkeolojik veriler için bkz: Mandacı, 2018.

²Sirapie Der Nersessian, Ermeni alfabesinin geliştirilmesinden sonra hızla Grekçe, Süryanice el yazmalarının Ermenice'ye kopya edilerek çevrildiğini belirtmiştir. Bkz: Der Nersessian, 1978.

değer kazanması da koruma isteğinin bir diğer nedenidir. Bu noktada ilgili eserlerin kitap koruyucu işlevinin olması ve Etchmiadzin İncili'nin muhafazası olduğu da hatırlanmalıdır. Tüm bunlara ek olarak; 10. yüzyılın Bizans-Ermeni ilişkilerinde sanatsal iş birlikteliğinin gözlemlendiği bir dönem olduğu da Ayasofya kubbe tamirâtı ile göz önünde bulundurulmalıdır (Maranci, 2003)³.

Araştırmadaki eserler sanatsal ve ikonografik yönleriyle karşılaştırıldıklarında genel bazı bulgular edinilmektedir. Bu bulgular, hem tasarım yönüyle hem de sahnelerdeki ikonografik unsurlarda önemli bir takım güncel tespitleri de kapsamı ile 6. yüzyılın Doğu Hıristiyanlık yaklaşımları üzerinde bakış açısı kazanılması için önem arz etmektedir. İşlev, üslup ve tasarım birlikteliği, bütüncül dini anlatılardaki paralellikler göz önüne alındığında bu eserlerin karşılaştırılması uygun görülmüş olup, 6.yüzyılda levha formuna sahip, kitap koruyucu işlevi olan başka fildişi eserlerin de mevcut olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle ilgili araştırmadan edinilen sonuçlar araştırmanın eser sınırıyla paraleldir. Bunu takiben ikonografik sahnelerin kaynakları verilmiş olup, nesnel tasarım ve ikonografi bağdaştırılarak çalışıldığından dolayı direkt olarak ayetlerden alıntılara yer verilmemiştir.

6.YÜZYILDAN KALMA BEŞ BİZANS FİLDİŞİ OYMA ESERİN TASARIM VE İKONOĞRAFİ ANALİZİ

Etchmiadzin İncil kapağı⁴ olarak da bilinen iki fildişi eser; günümüzde Ermenistan'ın Erivan kenti içerisinde Mesrop Maşots Araştırma Enstitüsü'nde⁵ yer alırlar. Bu iki eserden İncil kapağının arka yüzünü oluşturan “Meryem Ana ve İsa Peygamber” betimlemesinin başat olduğu çalışma iken (Görsel 1), bir diğeri ise İncil kapağının ön yüzü olup “İsa, Petrus ve Pavlus⁶” betimlemesinin başat olduğu eserdir (Görsel 2). Etchmiadzin İncil kapağının kyriotissa⁷ betimlemeli arka yüzünde; solda sırasıyla alt alta “Meryem’e Müjde”, “Zekeriya'nın Meryem ve Yusuf'a Acı Su Deneyi”; sağda “İsa'nın Doğumu” ve “Meryem'in Elizabeth'in Evinden Kendi Evine Dönüşü”; en alt levhada ise; “Müneccim Kralların Secdesi” betimlenmiştir. Benzer tasarıma sahip olan bir diğer eser Paris Bibliotheque Nationale'de yer almakta olup, İncil kapağının⁸ arka yüzüdür (Görsel 3).

Paris'teki Kyriotissa temalı fildişi levha olarak tanımlayabileceğimiz bu eserde solda sırasıyla alt alta “Meryem’e Müjde”, “Altın Kapıda Buluşma”; sağda “Zekeriya'nın Meryem ve Yusuf'a Acı Su Deneyi”, “Meryem'in Elizabeth'in Evinden Kendi Evine Dönüşü”; en alt levhada ise “Kudüs'e Giriş” betimlenmiştir. Her iki levha da Meryem'in yaşamını ve İsa Peygamberin dünyaya gelişini kapsayan bir çerçevede tasarlanmıştır. İşlenmiş olan sahnelerden üçü aynı ikonografiyi anlatırken, her iki eserde de ikişer sahne farklılık gösterir. Etchmiadzin levhasında “İsa'nın Doğumu” ile “Müneccim Kralların Secdesi”; Paris levhasında ise “Altın Kapıda Buluşma” ve “Kudüs'e Giriş” betimlenmiştir. Levhanın tasarım kompozisyonundaki sahne dağılımlarında benzerlikler ve farklılıklar mevcuttur. Sol üst pano ile sağ alt panoda aynı yerleştirmeler mevcutken, sol alt pano ile sağ üst panoda farklı sahneler tercih edilmiştir. Tasarımdaki bu farklılık Etchmiadzin levhasında sahnelerin

³ Ermeni Mimar Trdat için bkz: Maranci, 2003.

⁴ Matenadaran no 2374. Ayrıca bkz: Singelenberg,1958:105-112

⁵ Enstitü aynı zamanda Matenadaran olarak bilinen el yazması arşiv müzesidir.

⁶ Traditio Legis tanımı için bkz: Carr,1991:2102.

⁷ Bizans sanatında Kyriotissa Meryem betimlemesi için bkz: Dalton,1911: 673

⁸ MS Lat. 9384

bağlantılarının verilmek istenen imgenin aktarımı ile bağdaşıktır. İsa'nın doğumundan sonra kralların hediyelerle onu ziyareti, İsa'nın peygamber yani tanrının temsilcisi ile toplum ilişkisindeki hâkimiyetine bir vurgudur. Bu bağlamda Paris levhasındaki ana vurgunun Kudüs⁹ olduğu doğrudan algılanabilir. Bir başka deyişle Paris levhası, İsa ve Kudüs krallık imgesini aktarır.

Ecthmiadzin levhası ve Paris levhasının önemli bir sahnesi olan, Meryem'in kutsal müjdeyi aldıktan sonraki süreçte gerçekleşen anlatı; üç ay boyunca Elizabeth'in evinde kalıp sonrasında Yusuf ile birlikte kendi evine dönüşünün betimlendiği sahnedir. Doğu kökenli ve erken Hıristiyanlık ikonografisinde rastlanan bu sahne ilk bakışta Mısır'a kaçmak zorunda kaldıkları ikonografiyi anımsatır ancak sahnede yalnızca eşek üzerinde yan oturan ve tek kolunu Yusuf'a dayayan yorgun ve gebe Meryem betimlenmiştir. Bu nedenle sahne dünyevi hamile bir kadının gittikçe ağırlaşan bedeninin imgesi ile İsa'nın tanrısal-ruhani ağırlığının imgesini bu sahne ile yansıtmış olmalıdır. Meryem'in tek elinin çenesinde oluşu düşünceli halini, kutsal metinde geçen korkusunu ve endişesini yansıtır. Aynı levhalarda yer alan "Zekeriya'nın Meryem ve Yusuf'a Acı Su Deneyi"¹⁰ sahneleri Meryem ve Yusuf'un saflığının denendiği anı yansıtmaktadır. Ecthmiadzin levhasında Zekeriya ve Meryem'in hemen arkasında Yusuf da betimlenmişken, Paris levhasında Meryem Zekeriya ile baş başa betimlenmiştir. Bu tercihin izahı levhaların tasarım ahengi ile ilişkilidir. Çünkü Ecthmiadzin levhasında çoklu figür kullanımında ve mekânsal aktarımda bir kısıtlama bulunmaz. Levhanın bütünündeki dinamiklik; kalabalık sahneler ve nesne betimlemelerindeki detaycılık ile gözlemlenir. Paris levhasında ise sahnelerde ikili figürlerle sağlanmış daha yalın bir anlatı tercihi söz konusudur. Mekânsal açıdan da "Altın Kapıda Buluşma" sahnesindeki kemer tasviri diğer sahnelerde de tespit edilebilmektedir. Bu da her iki levhada da tasarımda uyum gözetildiğini açıklar.

Araştırma çerçevesince karşılaştırılan, İsa, Petrus ve Pavlus figürlerinin levhanın merkezinde başat olduğu Traditio Legis sahnesi olan üç eser; Ecthmiadzin levhasının ön yüzü (Görsel 2), Paris levhasının ön yüzü (Görsel 4) ve Ravenna Ulusal Müze'de yer alan Murano levhası'dır (Görsel 5). Kyriotissa levhaları ile benzer tasarım şemasına sahip olan bu üç levhanın ikisi yukarıda incelenmiş olan kitap muhafazalarının ön yüzeylerini oluşturmaktadır. Murano levhası ise tek yüzeydir. Her üç eser de görsel olarak İsa'nın mucizelerini aktarmak üzere tasarlanmıştır. Her üç eserde de "İsa'nın Felçli Adamı İyileştirmesi"¹¹ sahnesi betimlenmiştir. "İsa'nın Kör Adamı İyileştirmesi" ile "İsa'nın Lazarus'u Diriltmesi"¹² sahneleri yalnızca Paris ve Murano levhalarında işlenmiştir. Levhalardaki diğer sahneler ise, İsa'nın gerçekleştirdiği faklı mucizeleri aktarır. Bu sahneler şöyledir; Ecthmiadzin levhasının ön yüzünde "İsa'nın Vücudu Su toplamış Adamı İyileştirmesi"¹³, "İsa'nın Suyun içindeki Adamı İyileştirmesi", "İsa'nın Sağır adamı İyileştirmesi"; Paris Levhasının ön yüzünde "İsa'nın Sağ Eli Sakat Adamı İyileştirmesi"¹⁴, "İsa'nın Bağışlaması"; Murano Levhasında "İsa'nın Ruhunu Cine Tutulmuş Adamı Kurtarması"¹⁵, "Üç İbrani Gencin Ateşe Atılması".

⁹ Luka 19:28-40

¹⁰ "Acı Su Testi" sahnesinin Doğu Hıristiyanlık sanatındaki kullanımını hakkında detaylı bilgi için için bkz: Yüzcüller, 2009: 51-57.

¹¹ Luka 5:18-25

¹² Yuhanna 11:1-44

¹³ Luka 14:1-4

¹⁴ Luka 7:1-10

¹⁵ Luka 8:27-35, Luka 9: 38-43

Ecthmiadzin levhasında yer alan ve belinin aşağısı şişkin olarak betimlenen figür, Doğu kökenli erken Hıristiyanlık ikonografisinde karşılaşılan ender bir aktarımdır ve Luka İncil’inde anlatılmaktadır¹⁶. 6.yüzyılda yapılmış olan bu fildişi eser ile aynı ikonografiyi aktaran sahne Batı sanatında en erken 7.yüzyıla tarihlendirilir¹⁷. İlgili sahnenin çok sık işlenmemiş olması iletilmek istenilen görsel anlatımın zorluğuyla ilgili olmalıdır. Bu zorluk hastalığın, toplumda sık rastlanan ve kolayca kavranabilecek bir hastalık olup olmadığıyla da ilgili olabilir. Duyma yetisi, görme yetisi ya da bedensel bir uzuvda gerçekleşen bir sakatlık kadar toplumda sık rastlanan bir durum olup olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla bağlantılı olarak ilgili sahnenin hemen altında betimlenmiş olan “İsa’nın Suyun İçerisindeki Adamı İyileştirmesi” sahnesi ise Pieter Singelenberg¹⁸ tarafından çeşitli bulgularla tartışılmış, ilgili sahnenin İsa’nın gözleri görmeyen bir adamı iyileştirmesiyle bağdaştırılmıştır. Bu tartışmanın nedeni figürün çıplak vaziyette havuz benzeri dar bir alan içerisinde ve yanında bir balık ile betimlenmiş olmasıdır. Pieter Singelenberg bu sahnenin Yuhanna İncili’nde¹⁹ geçen, bugün Kudüs’te hala ziyaret yeri olarak gezilen kutsal bir yer olan Siloam su birikintisinde İsa’nın bir adamın gözlerini yıkadığı yer olduğuna işaret etmiştir ve sanatçının bu bölgeden ve kültürden biri olduğunu savunmuştur (Singelenberg,1958:108). Yuhanna 9’da İsa doğuştan gözleri görmediği söylenen bir adamın gözlerine günahsız olduğu için kendi tükürüğü ile yaptığı çamuru sürmüş ve ona Siloam’da gözlerini yıkamasını söylemiştir. Yuhanna İncili 5’te Beytesta’da bir havuzun içerisinde iyileştirilen felçliler de anlatılmıştır.

Paris Levhasında yer alan “İsa’nın Sağ Eli Sakat Adamı İyileştirmesi” sahnesinde sağ elini sol eliyle sıkıca kavrayan bir figür İsa Peygamber’in sağ eli tutmayan adamı iyileştirdiği sahneyi yansıtır²⁰. Öyle ki İsa Peygamber diğer tüm mucize sahnelerinde sağ tarafa dönükken bu sahnede sola dönük vaziyettedir. Bu da ilgili sahnedeki figürün sağ koluna dikkat çekebilmek için tercih edilmiş bir tasarım detayıdır. Aynı sahnenin hemen altında bir bağışlanma sahnesi yer alır.

Murano levhasında “İsa’nın Ruhu Cine Tutulmuş Adamı Kurtarması” sahnesine değinmek gerekir. Sahnenin Luka 8: 26-39’da anlatılan cinlerin bir adamı sıklıkla rahatsız ettiği için bedeni çevredeki insanlarca iplerle bağlanmış ve hatta başına nöbetçi konulmuş kişinin anlatısını çağrıştırmaktadır.²¹ Bedenindeki iplerin bağlanma tarzı ile ilgili sahnedeki figürün diğer kötü ruhlarla ilgili olan sahnelerden ayırt edici bir yanı vardır. Aynı eserde merkez kompozisyonun hemen altında üç İbrani genç betimlenmiştir. Bu sahne ilgili eserin İbrani bir çevrede yani Musevilikten dönerek Hıristiyanlaşmış bir çevrede tasarlanmış olduğu ve İbrani inancından Hıristiyanlığa geçenlerin vurgulanması amaçlanarak tasarlanmış olmalıdır. Bu yaklaşımı destekleyen bir diğer betimleme alt yatay panodaki Yunus Peygamberin yaşamından sahnelerdir. Yunus Peygamber “Ben İbrani’yim” diyerek kendisini tanıttığı hatırlanmalıdır.

Murano levhasında merkezdeki Traditio Legis sahnesinde “Sakalsız İsa” betimlemesi

¹⁶İlgili sahnenin bir başka tanımı için bkz: Singelenberg, 1958:105

¹⁷Sözden imgeye Batı Sanatında İkonografi kitabında bu sahnenin Batı sanatında 7.yüzyılda yapılmış bir örneğinin Augustine İncili içerisindeki kitap resminde olduğu belirtilmiştir. Bkz: Tükel ve Yüzgüller, 2014:139.

¹⁸Bkz: Singelenberg, 1958:105-112.

¹⁹Yuhanna 9:1-16

²⁰Luka 7:1-10.

²¹Bu bağlamda; İsa’nın kötü ruhu kovması Luka 4:33-35’te, cinli bir adamın iyileştirilmesi Luka 8:26-39’da, cine tutsak çocuğun iyileştirilmesi ise Luka 9:38-43’te geçer.

yer alır. Sakalsız İsa betimlemesi Helenistik sanat stilinde Işık, Efendimiz(İsa) ve İyi Çoban sahnelerindeki iki tür tasarımdan biridir (Dalton,1911:671). Diğer tipte İsa sakallıdır. Erken Hıristiyanlık döneminde İsa Peygamber'in sakalsız betimlenişi pagan geleneğin bir uzantısı olarak rastlanan ve olağan bir durumdur (Kitzinger, 1980). Echmiadzin ve Paris levhalarındaki Traditio Legis sahnelerinde İsa sakallı olarak betimlenmiştir.

Eserlerdeki ikonografik seçicilik ve benzerliklere ek olarak tasarım detaylarında da benzerlikler mevcuttur. Her çalışmanın en üst yatay levhasının merkezinde, kollarıyla haçlı çelenk taşıyan melek figürleri ile Corona Triumphalis²² betimlenmiştir. Eserlerin tasarım şemalarında²³ ise; dikdörtgen yaratacak şekilde fildişinden edinilen farklı geometrik parçaların birleştirildiği bir sistem vardır. Bu parçalara oyulan dört eserde 7, bir eserde ise 8 ayrı bölümde sahneler betimlenmiştir. Bu şema Hıristiyan ikonografisi ile ilişkili olarak ilk kez 5.yüzyılda ortaya çıkmış olup, pano sayısına bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir ve yine şemaya bağlı olarak merkezde her zaman başat bir kompozisyon yer alır(Ian, 2010: 49-50). Merkezdeki başat kompozisyon Konsül diptik modellerindeki 4.yüzyıl sonuna ait olan Probianus²⁴ diptiği ve 550 tarihli Orestes²⁵ diptiği ile benzer şekilde tahtta oturan ana figürler ve maiyetleri gibi betimlenmiştir(Cust,1902:7-14).

Eserlerin oyma stilleri ilk bakışta birbirlerine yakın görünse de dikkatli bakıldığında farkları kavranabilmektedir. Echmiadzin ve Paris levhalarında oyma derinlikleri, sahnelerde hiç boş yer kalmayacak biçimde detaylarla doldurulmuş alanlar, çelenk taşıyan meleklerin ve başat figürlerin açısal duruşları ile yüzey hatları, figürlerin hareketliliği en belirgin unsurlardır. Paris levhası oyma derinliği nedeniyle daha hacimli bir tasarıma sahiptir. Ayrıca figürlerin bedenlerini saran kumaş gibi ince detaylarda hatlar serttir. Bu sertlik oyma derinliğinin yarattığı boyut algısını kırmaktadır. Murano levhasında figürlerin arkalarında yani fonda hiç bir betimleme yer almaz. Boş ve yalın bir arka planla sağlanan soyutluk; mekân ve zamansızlık vurgusu ile ilişkilidir. Hem Eski Ahit'e gönderme yapması, hem soyutluk algısını yansıtması, hem de İsa'nın Apollon model alınarak genç betimlenmesi batı ve doğu sentezinin bir arada yansıtıldığı, Bizans sanatının başkent üslubunu da hatırlatan bariz bir Akdeniz sanatı zevkini bütünüyle yansıtır. Üst yatay panoda elinde küre tutan başmelek betimlemeleri de vaziyeti destekleyici bir başka unsurdur.

Murano ve Paris Levhasının bağlantılı olduğu sanat ekolü David Talbot Rice tarafından İskenderiye olarak tanımlanmıştır (Rice,1985). Echmiadzin levhası ise bu ekolle bağlantılı olarak Sirarpie Der Nersessian tarafından Ermeni sanatında Bizans sanatının temsili izlerine bir örnek olarak sunulmuştur (Der Nersessian,1978). Bu beş levhanın İskenderiye üslubu ile yapılmış olmaları mümkündür ancak bazı noktaları hatırlamak gerekir. Doğu Hıristiyanlık sanatında Suriye, Filistin, Mısır, Anadolu coğrafyasından Sasani, Asur ve Nil yöresi prototipleriyle üretilmiş eserler mevcuttur (Smith, 1918:2). Bu bölgede figürlerde frontal duruş, stilistik yapı, hiyerarşi önem kazanırken, kompozisyondaki arka planın detaycılığı önemsiz hale gelir ve yapım tarzı genel olarak daha çizgiseldir (Smith, 1918).

²² Zafer Tacı.

²³ Milan Katedral Hazineleri arasında benzer tasarım şemasına sahip, yine 6. yüzyıl tarihli fildişi kitap muhafazası bulunmaktadır. Görsel için bkz: Smith, 1918:209. Bu eserde de İsa Peygamber'in mucizeleri yansıtılmış olup, merkezde figür yerine Golgota Tepesi üzerinde duran bir haç yer almaktadır. İlgili görsel incelendiğinde bazı kompozisyon detayları ve üslup bakımından çalışmada ele alınmış olan beş eserle kıyaslandığında mevcut farkları bariz şekilde anlaşılacaktır. Benzer bir başka eser; 8 ya da 9.yüzyıla tarihlendirilmiş olup, Oxford Bodleian Library'dedir.

²⁴ Berlin Müzesi'ndedir.

²⁵ Victoria and Albert Müzesi'ndedir.

Antakya, İskenderiye ve Efes gibi Helenistik sanat merkezlerinde ise kimi zaman birbirinden ayırt edilemez derecede yakın çalışılmış eserler üretmiştir (Rice, 1985). Öyle ki Suriye-Anadolu, Suriye-Filistin, Suriye- Mısır ve Filistin-Kıpti gibi ayırıcı sınırlar vardır (Smith,1918). Bu nedenle bu beş fildişi eserin Doğu kökenli oldukları ancak ekol olarak birbirleriyle karşılaştırıldıklarında yer yer bazı farklılıklara sahip oldukları gözlemlenebildiği gibi, bazı hususlarda da kuvvetli benzerlikler gösterdikleri açıktır.

SONUÇ

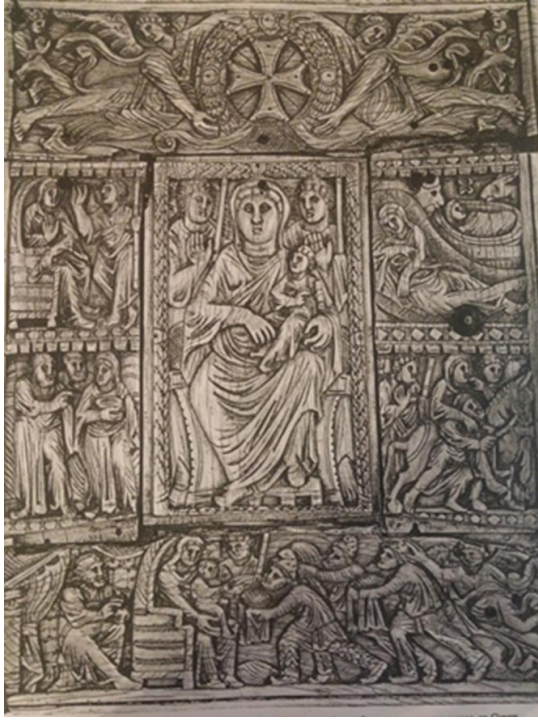
Bizans İmparatorluğu erken dönem Doğu Hıristiyanlık sanatında, fildişi eser üretimlerinde tipik bir tasarım yaratımının benimsenmiş olduğu gözlemlenmektedir. Belli bir tasarım modeli geliştirmek atölyelerin varlığına işaret edeceği gibi, aynı zamanda bu vaziyet sayesinde ikonografik sahnelerin de çeşitlilik kazanmasını etkilemiş olduğu açıktır. Kitap muhafazası, din kültürü gelişiminde kutsal kitaplara olan bağlılık vaziyetini güçlendiren ve bu doğrultuda işleve sahip olan bir nesnedir. Üzerinde görsel bir anlatıya da imkân tanınması, bu tür modellere olan talebi arttırmış olmalıdır. Bu araştırmada incelenmiş olan, kitap muhafazası biçimindeki bu tasarımlar taşınabilir vaziyetleri ile ilerleyen yüzyıllarda Batı Hıristiyanlık sanatında da benzer kitap muhafazalarının üretilmesine katkı sağlamış olmalıdır. Belinden aşağısı su toplayan figürün betimlendiği sahnenin Batı'daki erken örneğinin 7.yüzyıla tarihlendirilmesi, Doğu sanatı üretimlerinde birbirine yakın coğrafyalardaki farklı atölyelerde Suriye-Anadolu, Suriye-Filistin, Suriye- Mısır ve Filistin-Kıpti gibi çeşitliliğin mevcut olması ilgili tasarım modelinin menşeinin doğulu olma fikrini bir kez daha onaylamaktadır. Doğu atölyelerinin batı fildişi eserlerinin tasarımlarını da irdeledikleri açıktır. Buna istinaden John Rylands Library'de yer alan yine 6.yüzyıl tarihli bir fildişi eser²⁶ Echmiadzin ile Murano levhasının tasarım özelliklerini bir arada taşır ve bu nedenle Suriye ya da Mısır'da yapıлып yapılmadığı hala tartışmalıdır. Levhaların merkezlerinde yer alan Tradatio Legis sahneleri ise batı kökenli (Cust,1902:7) üslupla tasarlanmış Konsül diptiklerindeki taht sahnelerinin tasarım kompozisyonuyla ilişkilidir.

²⁶ John Rylands Library'de yer alan eserin yalnızca merkez kompozisyonunu oluşturan panel günümüze ulaşmıştır. Bu panellin tasarım şeması benzer şekilde 8 bölümlü olmalıdır. Merkezde Meryem ve Bebek İsa figürü betimlenmiştir. Ancak bu betimlemede frontal duruş, bedenlerdeki sertlik Echmiadzin levhasını işaret etse de Meryem'in ve İsa Peygamber'in hemen üzerinde duran kıvrımlı çatı Murano levhasını hatırlatmaktadır. Yüzey oymasının üslup farkı dışında eserin şematik tasarımı kuvvetle muhtemel Murano levhası ile aynı merkez olmalıdır. Görsel için bkz: Smith, 1918:55

BİBLİYOGRAFYA

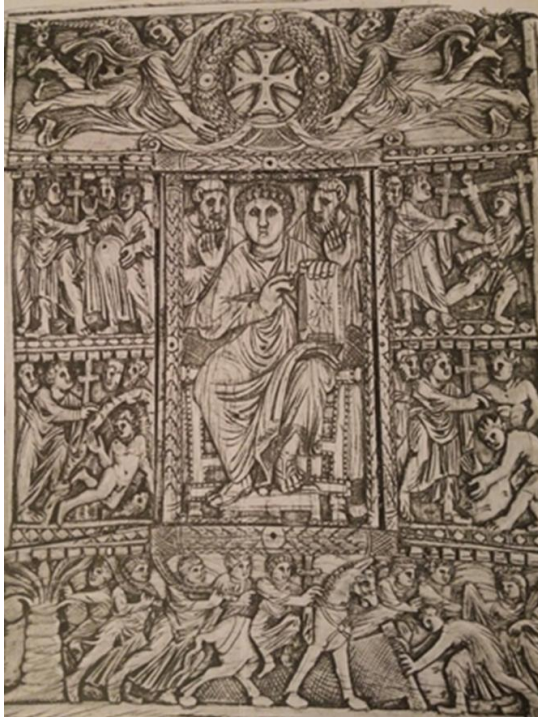
- Cust, A.M.1902 *The Ivory workers of the Middle Ages*, Chiswick Press, London
- Cutler, A. 1991 “Ivory”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol.2, Dumbarton Oaks, New York,1026-1027
- Dalton, O.M.1911 *Byzantine Art and Archaeology*, The Clarendon Press, Oxford
- Der Nersessian, S. 1978 *Armenian Art*, Switzerland
- Carr, A.W.1991 “Traditio Legis”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol.3, Dumbarton Oaks, New York, 2102
- Ian A.2010 *Design Structures of Treasure Book Covers from the 6th to the 12th Century*, Masters thesis, University of Huddersfield.
- Kitzinger, E. 1980 *Byzantine Art in the Making Main Lines of Stylistic Development in Mediterranean Art 3rd-7th Century*, Harvard University Press, Massachusetts
- Kolektif. 2009 “İncil”, *Kutsal Kitap*, İstanbul
- Maranci, C. 2003 “The Architect Trdat: Building Practices and Cross-Cultural Exchange in Byzantium and Armenia”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 62, No. 3, 294-305
- Mandacı, E. 2018 “Arkeolojik Bulgular ve Yazılı Belgeler Işığında Eski Mezopotamya ’da Fildişi Oymacılığına Genel Bakış”, *TAD*, C. 37/ S. 64, 27-54.
- Milliken, W.M. 1951 “A Byzantine Ivory of the Early Christian Period”, *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, Vol. 38, No. 10, 227-229
- Rice, D.T.1985 *Art of The Byzantine Era*, London
- Singelenberg, P.1958 “The Iconography of the Etschmiadzin Diptych and the Healing of the Blind Man at Siloe”, *The Art Bulletin*, Vol. 40, No. 2, 105-112
- Smith, E.B. 1918 *Early Christian Iconography and A School of Ivory Carvers in Provence*, Princeton University Press, Princeton
- Tükel, U. ve Yüzgüller, S. 2014 *Sözden İmgeye Batı Sanatında İkonografi*, İstanbul
- Yüzgüller, S. 2009 “A Scen from Asia Minor: The Trial by Water”, *Synergies Turquie*, no.2

GÖRSELLER

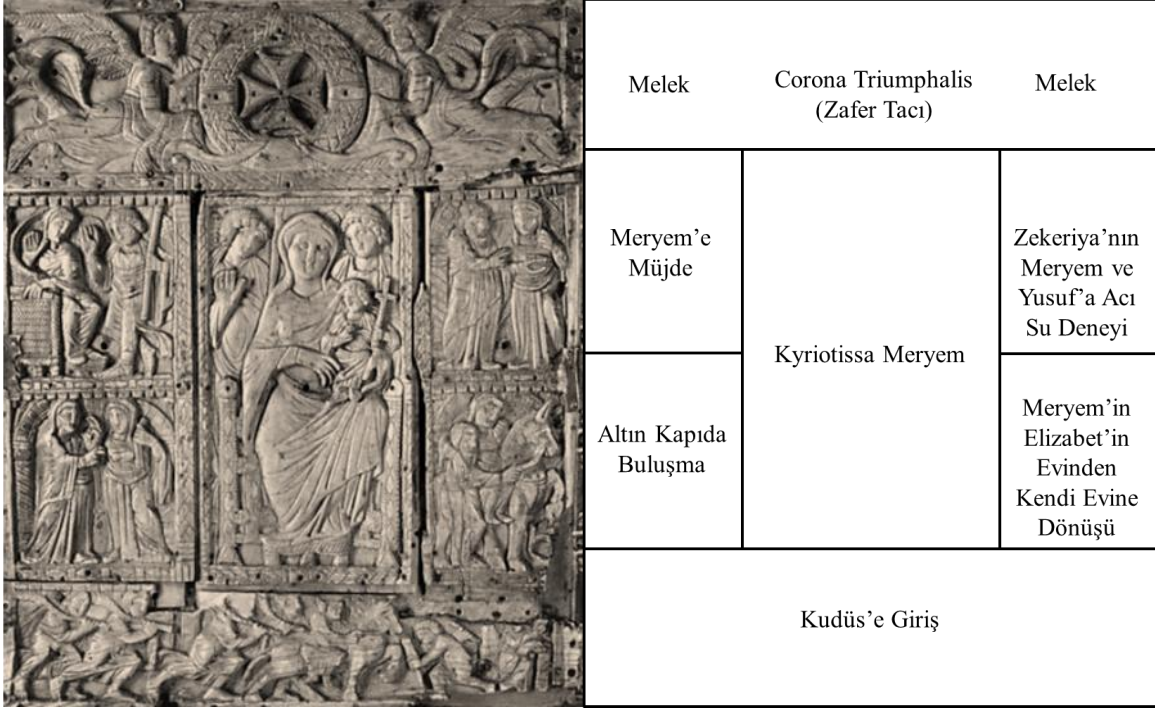
Baş Melek Melek	Corona Triumphalis (Zafer Tacı)	Baş Melek Melek
Meryem'e Müjde	Kyriotissa Meryem	İsa'nın Doğumu
Zekeriya'nın Meryem ve Yusuf'a Acı Su Deneyi		Meryem'in Elizabet'in Evinden Kendi Evine Dönüşü
Müneccim Kralların Secdesi		

Görsel 1: Meryem ve İsa, Etchmiadzin İncil Kapağı(arka yüz), 6.yüzyıl, (Kaynak:Der Nersessian, 1978:77)

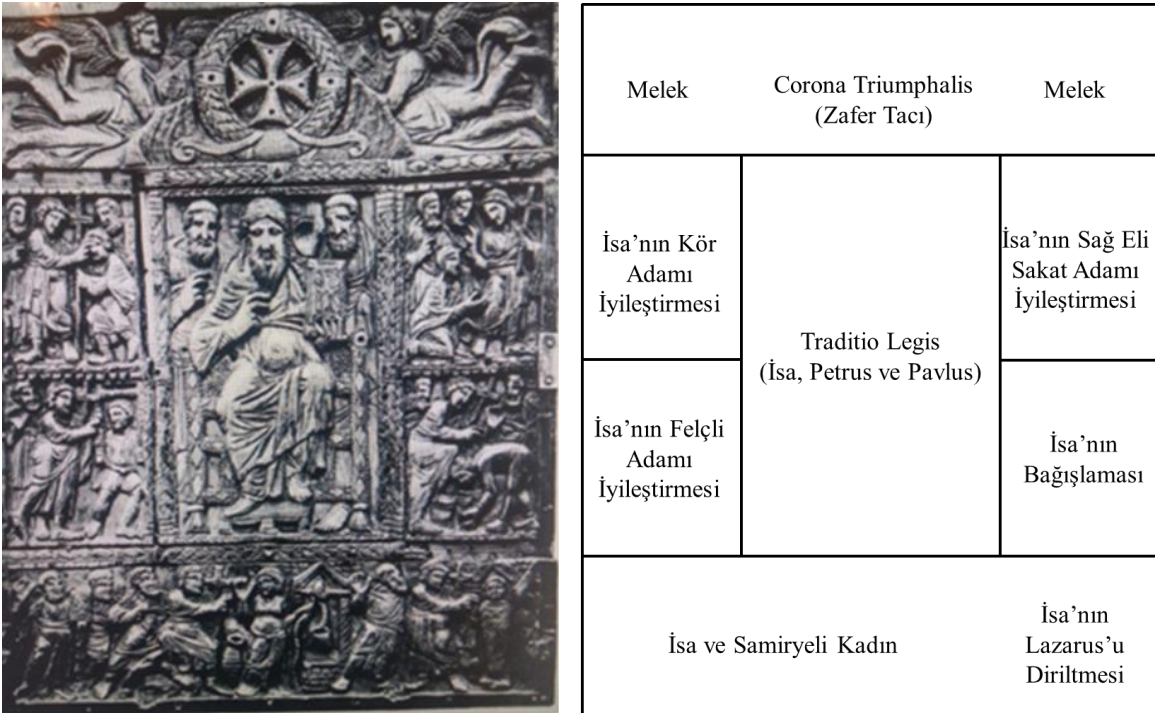

Baş Melek Melek	Corona Triumphalis (Zafer Tacı)	Baş Melek Melek
İsa'nın Vücudu Su Toplamış Adamı İyileştirmesi	Traditio Legis (İsa, Petrus ve Pavlus)	İsa'nın Felçli Adamı İyileştirmesi
İsa'nın Suyun İçindeki Adamı İyileştirmesi		İsa'nın Sağır Adamı İyileştirmesi
Kudüs'e Giriş		

Görsel 2: İsa, Petrus ve Pavlus İle, Etchmiadzin İncil Kapağı (ön yüz), 6.yüzyıl, (Kaynak:Der Nersessian, 1978:76)

Görsel 3: Meryem ve Bebek İsa, MS Lat. 9384 İncil Kapağı (arka yüz) Paris Bibliotheque Nationale (Kaynak: Rice,1985)

Görsel 4: İsa, Petrus ve Pavlus İle, 6.yüzyıl, MS Lat. 9384 İncil Kapağı (ön yüz), Paris Bibliotheque Nationale (Kaynak: Rice,1985:19)

Baş Melek Melek	Corona Triumphalis (Zafer Tacı)	Baş Melek Melek
İsa'nın Kör Adamı İyileştirmesi	Traditio Legis (İsa, Petrus ve Pavlus)	İsa'nın Lazarus'u Diriltmesi
İsa'nın Ruhü Cine Tutulmuş Adamı Kurtarması		İsa'nın Felçli Adamı İyileştirmesi
Yunus Peygamberin Yaşamından Sahneler		

Görsel 5: İsa, Petrus ve Pavlus İle, 6.yüzyıl, (Murano Levhası), Ravenna Ulusal Müze, (Kaynak: Rice,1985:17)

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6 (Haziran/June 2019), ss./pp. 46-63

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 11. 03. 2019
Kabul Tarihi/Accepted: 19. 06. 2019

ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ’NİN MEKÂNSAL VE YAPISAL ÖZELLİKLERİNİN ÖNLEYİCİ KORUMA BAĞLAMINDA İRDELENMESİ¹

INVESTIGATION OF THE SPATIAL AND STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF ANATOLIAN CIVILISATIONS MUSEUM IN TERMS OF PREVENTIVE CONSERVATION

Fatma Sezin DOĞRUER*

Öz

Müzelerde yer alan koleksiyon için sergide, depoda veya taşındıkları sırada koruyucu bir ortam oluşturulup, bu ortamın korunması gerekmektedir² ve bu amaçla önleyici koruma çalışmaları yürütülür. Bu çalışmalar, müzelerdeki eserlere zarar veren etkenlerin engellenmesi, sınırlandırılması veya minimuma indirgenmesi amacıyla gerçekleştirilen uygulamalardır. Müze koleksiyonlarının maruz kaldığı bozulma etkenleri, fiziksel kuvvetler, hırsızlık ve vandalizm, yangın, su, zararlılar, kirletici maddeler, morötesi ve kızılötesi ışınlar ile uygun olmayan ışık, sıcaklık ve bağıl nem olarak tanımlanmaktadır. Bu bozulma etkenlerinin önlenmesi, sınırlandırılması, tespiti veya bunlara müdahale edilmesi amacıyla yapılan mekânsal ve yapısal düzenlemeler sayesinde müze koleksiyonunda etkin koruma

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Yaşar Selçuk ŞENER danışmanlığında Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kültür Varlıklarını Koruma Ana Bilim Dalı’nda hazırlanmış olan “Türkiye’nin Arkeolojik Eser Barındıran Seçilmiş Müzelerinde Önleyici Koruma Bağlamında Müze Tasarımlarının İrdelenmesi” başlıklı doktora tezinden makale haline getirilmiştir.

Kaynak gösterilmeyen tüm fotoğraflar yazara aittir.

* Dr. E-mail: sezin.dogrueer@hotmail.com

² URL 1 <http://icomturkey.org/tr/icom-m%C3%BCzecilik-etik-yasas%C4%B1>

uygulamalarına gerek duyulmadan koruma sağlanmaktadır (Kanada Koruma Enstitüsü 2015). Tarihi binalardan dönüştürülen müzelerde, müzecilik ve koruma bakımından gerekli mekânsal ve yapısal düzenlemeler, binada yürütülen restorasyon ve teşhir-tanzim çalışmaları sırasında yapılmaktadır. Tarihi binaların koleksiyonun bir parçası olarak düşünülmesi ve yapının bozulmalara karşı korunması gerekmektedir (Kökten 2007: 59). Makale kapsamında 1930'lu yıllarda 15. yüzyıl yapılarından devlet müzesine dönüştürülen Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin mekânsal ve yapısal özellikleri önleyici koruma bakımından incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Müzecilik, Müze Tasarımı, Müze Projesi, Önleyici Koruma, Bozulma Etkenleri

Abstract

A protective environment should be created and maintained for the museum collection in the exhibition or storage areas; or during its transportation (ICOM 2006); and for this purpose preventive conservation works are done. These works are the practices that are carried out in order to prevent, limit or minimize the deterioration agents for the artifacts in the museums. The agents of deterioration, to which artefacts are exposed, are defined as physical forces, thieves and vandals, fire, water, pests, pollutants, improper light, ultraviolet and infrared, improper temperature and improper relative humidity. Thanks to the spatial and structural arrangements in order to avoid, block and minimize these agents of deterioration, museum collection's conservation is provided without need of active conservation implementations (Canadian Conservation Institute 2015). In the museums converted from historical buildings, spatial and structural arrangements required in terms of museology and conservation are made during the restoration and exhibition works carried out in the building. Historical buildings should be considered as a part of the collection and the building should be protected against deterioration (Kökten 2007: 59). In the scope of the article, spatial and structural features of Anatolian Civilisations Museum, which is transformed from 15th century buildings into state museum in 1930s, were examined in terms of preventive conservation.

Keywords: Museology, Museum Design, Museum Project, Preventive Conservation, Agents of Deterioration

Giriş

Taşınır kültür varlıklarının korunduğu ve sergilendiği müzelerde ele alınan önleyici koruma çalışmaları, eserlere zarar veren etkenlerin engellenmesi, sınırlandırılması veya minimuma indirgenmesi amacıyla gerçekleştirilen uygulamalardır. Müze koleksiyonlarının maruz kaldığı bozulma etkenleri, fiziksel kuvvetler, hırsızlık ve vandalizm, yangın, su, zararlılar, kirletici maddeler, morötesi ve kızılötesi ışınlar ile uygun olmayan ışık, sıcaklık ve bağıl nem olarak sıralanmaktadır (Kanada Koruma Enstitüsü 2015).

Dünyada zaman içerisinde eserlerde oluşan bozulmaların restorasyonlarının yanı sıra bozulmaları önlemenin de gerektiği konusunda bilinç oluşmuş ve önleyici koruma konusunda uluslararası alanda geçerliliği olan kurumlar (Milli Park Servisi, National Trust),

uluslararası koruma örgütleri (UNESCO, ICOM, ICOMOS, IIC, ICCROM) ve koruma enstitüleri (Getty Koruma Enstitüsü, Kanada Koruma Enstitüsü) tarafından çeşitli çalışma grupları oluşturulmuş (Boersma, 2016, s. 4); kongreler düzenlenmiş³; uyulması gereken standartlar belirlenmiş; yayınlar ve el kitapları⁴ hazırlanmıştır. Ülkemizde de kültür varlıklarının korunması ile ilgili sorumluluk Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndadır. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne bağlı müze müdürlükleri bünyesinde ve Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarlarında önleyici korumaya dair çalışmalar yürütülmektedir. Ayrıca diğer kamu kurum ve kuruluşlarının (Vakıflar Genel Müdürlüğü, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) yanı sıra üniversiteler ve sivil toplum örgütleri tarafından da müzecilikte önleyici korumaya dair çalışmalar yürütülmektedir.

Bozulma etkenlerinin kontrolü aşamasında risklerin değerlendirilmesi, her riske özel risk envanteri ve koruma hedeflerinin belirlenmesi gerekmektedir (Kocaeli 2017: 73). Bozulmaların engellenmesi, sınırlandırılabilmesi, çözümüne yönelik geliştirilecek müdahalelere zemin hazırlayacak çevresel ortamın hazırlanması ile müze yapısının ve eserlerin ömrü uzatılabilmektedir. Bu amaçla alınacak tedbirler, güvenlik görevlisinden müze yönetimine kadar tüm müze çalışanlarının görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır. Müze yapılarının sergileme ve depolama alanlarında afet, hırsızlık, vandalizm vb. bozulma etkenlerine karşı alınacak önlemler ile önleyici koruma sağlanabilecektir (Rujiter 2016), (Roberts ve Hutchins 2016), (Biasiotti 2016).

Makale kapsamında; sonradan müzeye dönüştürülen tarihi bir bina olan Anadolu Medeniyet Müzesi ele alınmış; müzenin tarihçesi, mekânsal ve yapısal özellikleri anlatıldıktan sonra, bozulma etkenlerinin kontrolüne yönelik müzenin sergi ve depo mekânlarının tasarımı, yapısal durum ve yapı elemanlarının önleyici korumaya uygun özellikte olup olmadığı incelenmiş ve bozulma etkenlerine yönelik olarak değerlendirilmiştir. Tespit edilen mevcut olumlu yanlar, alınan önlemler ve sorunlar bildirilmiştir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi

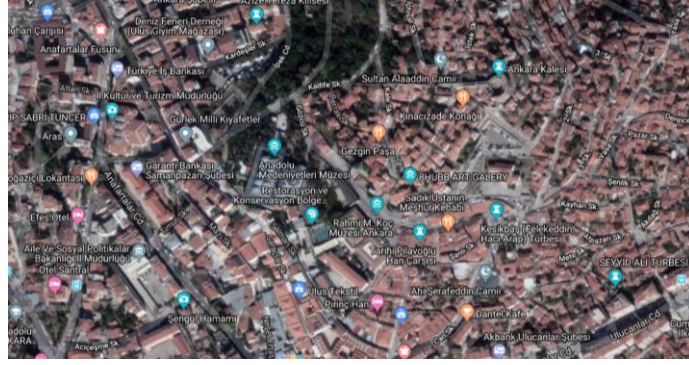
Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara ili, Altındağ ilçesi, Kale Mahallesi mevkiinde, kentsel sit alanı içinde yer almaktadır (Fotoğraf 1, 2). Müze, Osmanlı dönemi yapıları olan Mahmut Paşa Bedesteni ve Kurşunlu Han'da yer almaktadır (Fotoğraf 3).⁵ Mahmut Paşa Bedesteni'nin Sadrazam Mahmud Paşa tarafından; Kurşunlu Han'ın ise Sadrazam Rum Mehmed Paşa tarafından yaptırıldığı bilinmektedir (Kırpık - Erdoğan - Çam 2015: 98).

³ “Önleyici Koruma: Deneyim, Teori ve Araştırma” konulu ilk uluslararası konferans, Kanada'nın Ottawa şehrinde 1994 yılında düzenlenmiştir (Boersma, 2016, s. 5). İkinci uluslararası kongre ise IIC tarafından 10-14 Eylül 2018 tarihleri arasında Torino'da (İtalya) “Preventive Conservation: The State of the Art” adı altında gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. URL 2 <https://www.iiconservation.org/congress/2018turin>

⁴ Milli Park Servisi 2006. *Müzecilik El Kitabı*, I.Bölüm, A.B.D.

Hekman, W. (Ed.). 2015. *Müzeler İçin Acil Durum Prosedürleri El Kitabı*. (Çev. B. Gündaş). ICOM International Committee on Museum Security. İstanbul: Müzecilik Meslek Kuruluşu Derneği. (Eserin orijinali 2010'da yayımlandı).

⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü, Abide ve Yapı İşleri Dairesi, Abide ve Yapı İşleri Dairesindeki Eski Eser Fişinde kervansarayın (Kurşunlu Han) yapıldığı tarih 1421-1459 yılları arası; 03.08.1961 tarihli Vakıf Eski Eser Fişinde Bedestenin yapıldığı tarih ise 1464-1471 yılları arası olarak belirtilmektedir.

Fotoğraf 1. Müze alanının uydu görüntüsü⁶

Fotoğraf 2. Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Temizsoy: 6)

Fotoğraf 3. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin eski görünüşü (Erdoğan - Günel - Kılıcı 2007)

Kurşunlu Han, Mahmut Paşa Bedesteni'ne yakın olması nedeniyle tüccarların konakladığı ve alışveriş yaptığı, sof tüccarlarının depo olarak kullandığı dönemin işlek hanlarından⁷. Ankara'yı betimleyen çeşitli gravür ve tablolar da Bedesten ve Han görülmektedir (Örneğin Rijks Müzesi'nde sergilenen ve 1700-1799 yıllarına tarihlenen anonim Ankara Manzarası tablosu).

Çeşitli yangınlar geçiren yapı, 1881 yılındaki son yangından sonra müze olarak

⁶ URL 3 <http://www.harita.gen.tr/6-ankara-haritasi/>

⁷ URL 4 <http://digitalcollections.library.ku.edu.tr/cdm/singleitem/collection/FKA/id/704/rec/1>

kullanılana kadar terk edilmiştir (Fotoğraf 4). Atatürk'ün merkezde bir Eti Müzesi kurma fikrinden hareket edilerek diğer bölgelerdeki Hitit eserlerinin de Ankara'ya gönderilecek olmasından dolayı Ankara'daki müzeden daha geniş bir müzeye ihtiyaç duyulmuştur. Dönemin Kültür Müdürü Hamit Zübeyr KOŞAY, Maarif Vekili Saffet ARIKAN'a yıkıntı halindeki Mahmut Paşa Bedesteni ve Kurşunlu Han'ın restore edilerek müze olarak kullanılmasını önermiştir. 1930'da Jansen ve Unger'in raporları ile Egli'nin restorasyon projesini takiben 1936 yılında Han ve Bedesten Belediye'den satın alınmış⁸; binalarda 1938'den 1968'e kadar devam eden bir restorasyon çalışması başlatıldığı bilgisi edinilmiştir (Temizsoy: 5).

Fotoğraf 4. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde yangın sonrası görünüm⁹

1933'ten itibaren bina Eti Müzesi olarak anılmış; yapılarda 1946 yılından 1968 yılına kadar devam eden bir restorasyon çalışması yürütülmüştür.¹⁰ 1946 yılındaki onarımda II. Murat dönemi sikkeleri bulunması, Han'ın 15. yüzyıla dönemlenmesi fikrini desteklemektedir. Bedestenin orta bölümündeki kubbeli mekânın büyük bölümünün onarımının 1940 yılında bitirilmesi ile Alman arkeolog H. G. GUTERBOCK başkanlığındaki heyet tarafından eserler yerleştirilmeye başlanılmış ve bina onarımı devam ederken 1943 yılında müzenin bu kısmı ziyarete açılmıştır. Bedestenin kubbeli kısmındaki projelendirilmenin Y. Mimar Macit KURAL, uygulamanın ise Y. Mimar Zühtü Bey tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. 1948 yılında müze idaresi, 1921 yılında Ankara'da kurulan ilk müze olan kalenin Akkale burcunu depo olarak bırakıp, Kurşunlu Han'ın onarımı tamamlanan dört odasına yerleşmiştir. Kubbeli mekânın çevresindeki arastanın restorasyon ve teşhir tanzim projeleri ise Y. Mimar İhsan KIYGI tarafından hazırlanarak uygulanmış ve 1968 yılında ilk esaslı onarımlar bitirilmiştir (Temizsoy: 7). 2012-2013 yıllarında teşhir, 2018 yılında depo yenileme çalışmaları yürütülmüştür.¹¹

Doğu-batı istikametinde boyuna uzanan dikdörtgen plandaki müze, bahçe içerisinde birkaç bloktan oluşmakta ve eğimli bir arazi üzerinde yer almaktadır. Kurşunlu Han'ın planı ortada büyük bir avlu, revak sırası ve onu çevreleyen odalar şeklindedir.¹² 96 hücreli, dikdörtgen planlı Mahmutpaşa Bedesteni'nin planının ise klasik Osmanlı bedesteni tipinde olduğu; dış duvarları etrafında sıralı 102 dükkândan oluşan arasta yer aldığı ancak yıkıldığı

⁸ Anadolu Medeniyetleri Müzesi Dijital Arşivi. Ankara.

⁹ Ankara Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Dijital Arşivi. Ankara.

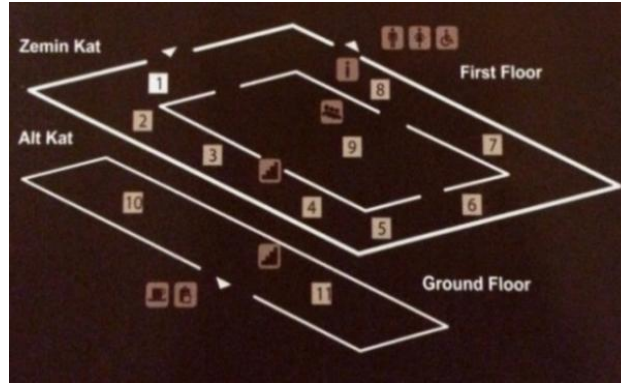
¹⁰ Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi. Ankara.

¹¹ Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi. Ankara.

¹² URL 4 <http://digitalcollections.library.ku.edu.tr/cdm/singleitem/collection/FKA/id/704/rec/1>

bilinmektedir.¹³

Mahmut Paşa Bedesteni, zemin üstü tek kat ve bir bodrum kattan oluşmaktadır (Fotoğraf 5). İki sıra halinde toplam 10 adet büyük kubbe ile örtülü Bedesten, moloz taş ile aralarda tuğla sıralarından oluşan almaşık duvar olarak inşa edilmiş; orta aks üzerinde eşit aralıklarla sıralanmış 4 adet kalın paye ve payeleri beden duvarlarına birleştiren kemerlerle on bölüme ayrılmıştır (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 5. Anadolu Medeniyetleri Müzesi Krokisi.¹⁴

Fotoğraf 6. Mahmut Paşa Bedesteni (23.1.2018)

Kurşunlu Han ise, iki kat ve bir bodrum kattan oluşan bir bina olup, avlu etrafında konumlanan hac tonoz ile örtülü revaklı bir bölüm ve buna bağlanan beşik tonozla örtülü odalardan oluşmaktadır (Fotoğraf 7). Yapı yığma sistemle inşa edilmiş ve dış duvarlarda tek sıra taş ile sırayla iki ve tek sıra tuğla hatıl kullanılmıştır.

¹³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. Ankara.

¹⁴ Anadolu Medeniyetleri Müzesi Broşürü. Ankara.

Fotoğraf 7. Kurşunlu Han (22.06.2017)

Koleksiyonu ile dünyanın sayılı müzeleri arasında bulunan müzede Paleolitik Çağdan günümüze kadar Anadolu Arkeolojisi eserleri kronolojik bir sıra ile sergilenmektedir. Müzede yer alan teşhir bölümleri Paleolitik Çağ Bölümü, Neolitik Çağ Bölümü, Kalkolitik Çağ Bölümü, Eski Tunç Çağı Bölümü, Asur Ticaret Kolonileri Bölümü, Hitit Bölümü, Frig Bölümü, Urartu Bölümü, Taş Eserler Salonu, Klasik Dönemler Bölümü ve Çağlar Boyu Ankara Bölümü'dür.

Bedesten'in orta salonunda ortostat, heykel, yazıt, stel vb. büyük taş eserler sergilenmektedir (Fotoğraf 8). Arasta Bölümündeki sergileme kuzey aksta Paleolitik Çağ buluntuları ile başlamaktadır (Fotoğraf 9). Batı aksta ise, Neolitik Çağ Bölümü kapsamında Çatalhöyük ve Hacılar'dan getirilen çeşitli buluntular ve duvar resimleri, Kalkolitik Çağ Bölümünde küçük buluntular, Eski Tunç Çağı Bölümünde değerli madenler gibi küçük eserler sergilenmektedir. Bu akstaki bedesten duvarı ünik eserlerin sergilendiği bölüm olarak kullanılmak üzere planlanmış ve mevcuttaki kemerli duvar girintileri sunum için arka fon olarak değerlendirilmiştir. Batı dış beden duvarı bölümüne pencere boşlukları algılanacak şekilde vitrinler yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 8. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Taş Eserler Salonu (Haziran 2015)

Fotoğraf 9. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Paleolitik Çağ Bölümü (22.06.2017)

Arastanın güney aksı Asur Ticaret Kolonileri ve Hitit Bölümüne ayrılmıştır. Bedesten duvar bölümü serbest teşhir alanı olarak planlanmıştır. Yine güney dış cephe beden duvarı bölümünde pencere boşluklarını algılatmak üzere düzenleme yapılmıştır. İnandık Vazosu¹⁵ gibi öneme sahip eserlerin vitrinde tek olarak sergilendiği görülmüştür.

Doğu aksında; restorasyon projesi doğrultusunda arasta dükkanlarının canlandırılması ile birlikte vitrinler dükkan içinde kalacak şekilde planlanmış Frig ve Urartu Bölümleri yer alır. Bedesten duvarına ait izler yansıtılmak üzere sıvasız bırakılmış, iki dükkânın teşhirinde duvar yüzeyi sergilenebilecek şekilde tasarlanmıştır. Dükkân içlerine yerleştirilen vitrinler içerisinde eserler sergilenmektedir.

Arastanın batı aksının ortasından inilen iki merdivenle ulaşılan bodrum katta ise, Klasik Devirler ve Çağlar Boyu Ankara Bölümleri yer almaktadır (Fotoğraf 10). Bu bölüme bahçeden açılan batı yönüne açılan bir kapı ile de doğrudan girilebilmektedir. Teşhirinde Hitit, Frig, Yunan dönemlerine ait Ankara'da bulunan eserler ve Müze Müdürlüğüne yürütülen kazılardan elde edilen buluntular bulunmaktadır.

Fotoğraf 10. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Çağlar Boyu Ankara Bölümü (22.06.2017)

Çağdaş müzecilik anlayışının benimsendiği teşhir tanzimde etkileşimli sunum ve dönemsal canlandırmalara yer verilmiştir. Müze binasının köşelerinde mekân kurgusu

¹⁵ Anadolu Medeniyetleri Müzesinde yer alan eser etiketinden, üzerindeki sahnelerde Hitit dini törenleri hakkında bilgi veren M.Ö.17. yüzyıla ait pişmiş topraktan yapılmış bir kült vazosu olduğu anlaşılmaktadır.

farklılaşarak dönemsel canlandırmalar hazırlanmıştır. Örneğin gerçek boyutunda bir Çatalhöyük evi iç mekânı modeli hazırlanmıştır (Fotoğraf 11). Müzede günümüze ayak uydurmak ve toplumsal ihtiyaçlara daha nitelikli cevaplar verebilmek amacıyla yapılan düzenleme ile daha etkili sergileme sistemleri kullanılmaya başlanmıştır. Yapı içerisinde ve çevresinde sanal olarak dolaşıma imkân sağlayan simülatörlü gösterim teknikleri kullanılmıştır. Mekânlar arası geçişlerde dönemin yaşantısını yansıtan balmumu heykeller ve mimarisini yansıtan yapı modelleri yer almaktadır (Fotoğraf 12).

Fotoğraf 11. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Çatalhöyük evi (Haziran 2015)

Fotoğraf 12. Anadolu Medeniyetleri Müzesi, yapı modeli (Haziran 2015)

Müzenin Önleyici Korumaya Yönelik İncelenmesi

Anadolu Medeniyetleri Müzesi, alan çalışmasının gerçekleştirilmesi amacıyla 2017 yılında yerinde incelenmiştir. İnceleme sonucunda, müzenin mekânsal ve yapısal özellikleri, bozulma etkenlerinin kontrolüne yönelik olarak değerlendirilmiştir.

Müze alanı ile müzenin yapısal ve mekânsal özelliklerindeki fiziksel kuvvetlerin önlenmesine yönelik mevcut durum tespitleri, müzenin oturduğu bölgedeki sismik hareket, toprağın niteliği, zemin ve üst örtü özellikleri ile yüklenme alanı incelenerek elde edilmiştir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi düşük sismik hareketin bulunduğu alanda yer almakta

ve kayalık zemine oturmaktadır. Müzenin eğimli bir arazide yer almasından dolayı gerek iç, gerekse dış mekânlarda yer alan zemin ve geçişlerin düz olmadığı tespit edilmiştir (Fotoğraf 13, 14). Buna göre, eserlerin taşınması sürecinde, uygun olmayan temas, destek veya devrilme gibi fiziksel kuvvetlerin neden olabileceği bozulmalar görülebileceği düşünülmektedir. Bu bozulmalar darbe, şok, titreşim ve ağırlık sonucu kırılma, aşınma, delinme, şekil bozukluğu olarak sıralanabilir. Tescilli kültür varlıklarından oluşan bu müze gibi tarihi binaların mekân ve yapı özelliklerinde önleyici korumaya yönelik yeterince iyileştirme yapılamıyorsa, paketlemelerde sağlanacak olumlu şartlar ile eserlerin bozulmalarını sınırlandırmak mümkün olacaktır.

Fotoğraf 13. Mahmut Paşa Bedesteni'nin kuzey aksı (22.06.2017)

Fotoğraf 14. Anadolu Medeniyetleri Müzesi bahçesinde merdiven kullanımı (02.05.2017)

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde eğimli çatı bulunması sayesinde, çatıdaki yağmur veya kar yükü azaltılmaktadır. Ters durumlarda, çatıda aşırı yük oluşması sonucu göçük ve sonrasında mekân içindeki eserlerde bozulmalar ortaya çıkabilecektir. Bunlara ilaveten, UNESCO'nun Kültür Mirasını Koruma El Kitabında müzenin bulunduğu bölgede geçmişte yaşanan şiddetli meteorolojik olayların tespitinin yapılması ve tekrarlaması durumunda eserlerin etkilenme durumunun araştırılması önerilmektedir (Roberts - Hutchins 2016: 15).

Fiziksel kuvvetlerin önlenmesine yönelik müze binasındaki son inceleme, yükleme

alanlarıdır. Eser taşıma sürecinde kullanılan yükleme alanlarının nitelikleri, müze koleksiyonunun zarar görmeden mekânlar arası taşınması açısından önem taşımaktadır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin tarihi binadan dönüştürülmesi sonucu ayrıca bir yükleme alanı kapısı oluşturulmadığı görülmüş; müzeye giriş ve diğer binaya geçiş için kullanılan kapıların aynı zamanda yükleme alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu müze gibi çok zengin bir koleksiyona ev sahipliği yapan ve sergileme alanı-depolama alanı, sergileme alanı-laboratuvar arasında eser taşınmasının yoğun olabileceği bir müzede özel bir yükleme alanının olmaması fiziksel kuvvetlere karşı risk oluşturmaktadır. Tarihi binalardan müzeye dönüştürülen örneklerde, yapının restitüsyon çalışmasına uygun olarak yapılan restorasyon müdahaleleri sırasında kapı boyutları veya hol genişlikleri değiştirilememekte olduğu için yükleme alanlarına dair bu olumsuzluk bu müze tipinin diğer örneklerinde de görülmektedir.

Fiziksel kuvvetlerin sınırlandırılmasına yönelik incelemeler sonucunda ise, yapılan restorasyonlar sırasında depreme yönelik tedbirlerin alındığı; zemin dayanımının sağlandığı saptanmıştır.

Hırsızlık ve vandalizmin kontrolüne yönelik inceleme yapıldığında; Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin yer aldığı bölgenin güvenli bir bölge olarak nitelendirilmediği gerek haber yazılarından ve müze çalışanlarından edinilen bilgiler, gerekse alan çalışması sırasındaki gözlemler sonucu anlaşılmıştır. Nitekim ülkemizde kimi müzenin kent merkezinde, kimi müzenin merkezden uzakta konumlanması, kimisinin ise diğer kamu kurumları ile yakın yerde bulunmasından müzelerin yer seçimi konusunda suç/vandalizm oranının dikkate alındığı bir politika olmadığı bildirilmektedir (Sade 2005: 114). Bu durumda, müzede eser hırsızlığı veya esere zarar verme teşebbüslerinin olma ihtimali diğer bölgelere göre daha yüksektir. Yer seçiminde değişikliğe gidilemiyor ise, müzenin yapısal ve mekânsal özelliklerinde hırsızlık ve vandalizmi sınırlandırmaya dair gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir. Binanın gece ışıklandırması, sağlam bina duvarı, bahçe duvarı, güvenli kapı ve pencere kullanımı gibi tedbirlerin müzede sağlandığı görülmüştür (Fotoğraf 15).

Fotoğraf 15. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde cephe ışıklandırma uygulaması (02.05.2017)

Yangının önlenmesine yönelik müze alanı ile müzenin yapısal ve mekânsal özelliklerindeki mevcut durum tespitleri, çevredeki yangın riski ve yanıcı maddelerin depolanması incelenerek elde edilmiştir. Müzenin komşu binaları incelendiğinde, yangın riski olan binalara komşu olduğu görülmüştür. Bunlar az katlı ahşap çatılı binalar olup, müzeye ve birbirlerine çok yakın konumda yer almaktadırlar. Bu yüzden çevrede çıkabilecek bir yangının müzeye de sıçrama olasılığı bulunmaktadır. Müzede yangını sınırlandırmaya dair alınan tedbirler ile koruma sağlanmıştır. Bu tedbirlere örnek olarak yangına dayanıklı yapı malzemeleri ve depo düzenleme sırasında sağlanacak yangın kapısı niteliğinde depo kapıları kullanımı verilebilir.

Yanıcı maddeler için müze laboratuvarında özel bir alan tahsis edildiği görülmüştür (Fotoğraf 16). Müzelerde bu tür depolama alanlarının yoksunluğu sonucunda gerekli önlemler alınmadan rastgele depolanan yanıcı maddelerin yangın çıkarma riski ortaya çıkmaktadır.

Fotoğraf 16. Laboratuvarda yanıcı madde depolanması (23.01.2018)

Su baskını yönünden müzede mevcut durum tespitleri yapıldığında, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin tarihi yapı olması sebebiyle yalıtım malzemelerinin özgün duvarlarda kullanılmadığı ancak çatıdan gelen suyun ve yerden yükselen suyun tarihi binaya zarar vermesini önleyecek önlemlerin alındığı belirlenmiştir. Bu önlemler, çatıdan gelen su için duvar üstlerinin açıkta bırakılmaması, çatı kullanımı, yağmur oluğu ve saçak kullanımı, yerden yükselen su için ise drenaj kullanımı, restorasyon sırasında uygun içerikli harç ve derz malzemesi kullanımı gibi önlemlerdir (Fotoğraf 17). Müzeye dönüştürülen tarihi binaların koleksiyonun temel bir parçası olarak ele alınması ve bozulmasına karşı gerekli önlemlerin alınması önemlidir (Kökten 2007: 59). Çünkü tarihi binada karşılaşılabilecek bir problem, koleksiyonun sağlığını da kötü etkileyebilecek problemlere zemin hazırlayacaktır.

Fotoğraf 17. Yağmur oluğu kullanımı (02.05.2017)

Depo ve yükleme alanlarının yer seviyesine göre konumu açısından inceleme yapıldığında, depolama mekânlarının genellikle yer seviyesinin altında yer aldığı; yükleme alanının ise zemin katta olduğu görülmüştür. Bodrum katta yer alan kazan dairesi, su dağıtım sistemi gibi teknik hacimlerde oluşacak arızalar sonucu su baskını olması halinde depodaki veya taşıma halindeki eserlerin sudan zarar görme ihtimalleri vardır. Suyu önlemeye dair gerekli önlemler alınmadığı takdirde, farklı eser türlerinin su yüzünden karşılaşacağı bozulmalar korozyon, çözünme, deformasyon, parçalanma, şişme, tabakalara ayrılma, çekme ve lekelenme gibi farklı şekillerde olabilmektedir. Suyun sınırlandırılmasına yönelik önlemler incelendiğinde, restorasyonlar sırasında zemin yalıtımının sağlandığı saptanmıştır.

Zararlıların önlenmesine yönelik müzedeki mevcut durum tespitleri, mekânlarda temizliğe engel durumlar açısından incelenerek elde edilmiştir. Taş Eserler Salonu'nda yer alan ortostatların arkasındaki erişilemeyen girintilerde toz ve kir birikmesi oluşacağından zararlıların yuva oluşturma riski bulunmaktadır. Zararlıları sınırlandırmaya yönelik önlem olarak her mekân için ayrı HVAC bölgesi bulunması, yeme-içme mekânının sergileme, depolama ve laboratuvar mekânlarından duvarlarla ayrıldığı (Fotoğraf 18) görülmüştür.

Fotoğraf 18. Müzenin yemekhane binası (23.01.2018)

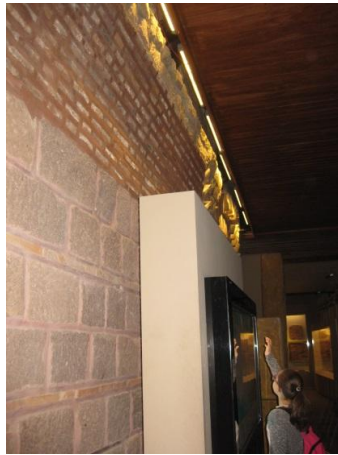
Kirleticilerin önlenmesine yönelik yapı malzemelerinin açısından inceleme yapılmıştır. Tarihi bir yapı olan müzenin yapı malzemeleri üzerinde sıva veya zemin kaplaması olmaması nedeniyle yapı malzemesi olan taş, zaman içerisinde toz oluşturacaktır. Kirleticileri sınırlandırmaya yönelik mevcut durum tespitleri ise, mekânların hava sızdırmazlığı ve giriş holü mevcudiyeti incelenerek elde edilmiştir. Müzenin depolarının düzenlenmesi sürecinde bu mekânların hava sızdırmaz olmasının planlandığı, böylece duman, toz gibi kirletici maddelerin mekânlar arası yayılımının sınırlandırılacağı

öğrenilmiştir.¹⁶ Müzede kapalı bir giriş holü yer bulunmadığından dışarıdan sergileme mekanlarına doğrudan hava girişi bulunmaktadır. Ayrıca laboratuvar binasında kirleticilerin kaynaklandığı alanlarda hava tahliyesi yer almaktadır (Fotoğraf 19).

Fotoğraf 19. Laboratuvarda hava tahliye sistemi (23.01.2018)

Uygun olmayan ışığın önlenmesine yönelik müzenin yapısal ve mekânsal özellikleri mevcut durum tespitleri, mekânlarda pencere kullanımı ve aydınlatmanın niteliği açısından incelenerek elde edilmiştir. Sergileme alanlarında pencere mevcudiyeti incelendiğinde, pencere veya kapı gibi açıklıkların olduğu ancak ışığı sınırlandırmak için sonradan kapatıldığı görülmüştür. Bu şekilde mekân içlerine enerjinin bir formu olan ışığın girmesi engellenmiş ve eserlerin gerek gün ışığına maruz kalmaları gerekse enerjinin eserlerde depolanması sonucu oluşabilecek olumsuz etkilere karşı koruma sağlanmaktadır. Sergileme mekânlarında kullanılan aydınlatmalar incelendiğinde, tüm müzelerde müze gereksinimlerine göre tasarlanmış olan aydınlatmada genel olarak, küçük alanları ayrı şekilde kontrol etme amaçlı çoklu devreler tanımlandığı; genel aydınlatma yerine bölüm aydınlatması düşünüldüğü ve gereksiz elektrikli aydınlatmadan kaçınıldığı anlaşılmıştır (Fotoğraf 20). Yüksek seviyelerde tutulmayan genel ışıklandırılmalar sayesinde, ziyaretçilerin düşük seviyede ışıklandırılan eserleri daha kolaylıkla görebilmesi de sağlanmaktadır.

Fotoğraf 20. Müzede aydınlatma (23.01.2018)

¹⁶ Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünde Makine Mühendisi olarak görev yapan Utku KARAMAN ile 18 Ocak 2018 tarihinde yapılan söyleşi sırasında bilgi edinilmiştir.

Uygun olmayan sıcaklığın önlenmesine yönelik müzenin yapısal ve mekânsal özelliklerindeki mevcut durum tespitleri, ısı değişimlerinin tespiti, güneş ısısına maruz kalma durumu ve yüklenme alanının kapalılık durumu açısından incelenerek elde edilmiştir. Müzenin depo mekânlarında sıcaklıkların tespitine yönelik bir düzenleme yapılacağı bilgisi alınmıştır.¹⁷ Bu şekilde, depolardaki farklı eser türleri için doğru sıcaklık aralıkları belirlenip ve bozulmalara sebep olabilecek ısı değişimlerinin tespiti sağlanacaktır. Ayrıca müzede eserlerin güneş ısısına maruz kalmadığı; bu sayede güneşe bağlı sıcaklık artışı önlendiği saptanmıştır. Bunlara karşın, yüklenme alanlarının ziyaretçi veya çalışanlar tarafından da kullanılması nedeniyle açık tutulduğu; bu yüzden hava sıcaklığının iç mekânlara etki etmesi de kaçınılmazdır (Fotoğraf 21). Sıcaklığı sınırlamak amacıyla ise pencerelerde çift cam kullanıldığı saptanmıştır.

Fotoğraf 21. Müzenin yüklenme alanı (22.06.2017)

Uygun olmayan bağıl nemin önlenmesine yönelik müzelerin yapısal ve mekânsal özelliklerindeki mevcut durum tespitleri, bağıl nem dalgalanmalarının tespiti, eserlerin konumlandırılması, depolarda pencere bulunma durumu açısından incelenerek elde edilmiştir. Bağıl nem ölçümlerinin doğru tespitinin yapabilmesi açısından nem ölçme cihazlarının müze içerisindeki yerleşimi önemlidir. Gerekli görüldüğü durumlarda koleksiyonların hasar görmesine bağlı olarak değişen kabul edilebilir bağıl nem dalgalanmalarının tespiti Laboratuvar Müdürlüğü tarafından yapılmaktadır. Sergileme alanlarındaki eserlerin kaideler üzerinde yükseltilecek soğuk zeminden uzakta tutulduğu (Fotoğraf 22); bu sayede uygun olmayan bağıl nemden etkilenme riskinin azaltıldığı görülmüştür. Depolama alanlarında pencere kullanımı olmadığı öğrenilmiştir.¹⁸ Depo düzenlemelerinden sırasında bağıl nemi sınırlandırmak amacıyla ise bölgesel bağıl nem kontrolü sağlanacağı öğrenilmiştir.¹⁹

¹⁷ Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünde Makine Mühendisi olarak görev yapan Utku KARAMAN ile 18 Ocak 2018 tarihinde yapılan söyleşi sırasında bilgi edinilmiştir.

¹⁸ Anadolu Medeniyetleri Müzesi Depo Sorumluları ile 22 Haziran 2017 tarihinde yapılan söyleşi sırasında bilgi edinilmiştir.

¹⁹ Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünde Makine Mühendisi olarak görev yapan Utku KARAMAN ile 18 Ocak 2018 tarihinde yapılan söyleşi sırasında bilgi edinilmiştir.

Fotoğraf 22. Kaide üzerinde eser sergilemesi (22.06.2017)

Sonuç

Sonuç olarak, tarihi binalara yapılan müdahalelerin kısıtlı olduğu gerçeği ve farklı amaçlarla tasarlanan eski yapıların müzecilik gereksinimlerine yönelik olarak yeniden düzenlenmesinin gerekliliği aşikârdır. Tarihi binalardan dönüştürülen müzelerde karşılaşılan problemler, koleksiyonun sağlığını kötü yönde etkileyebilecek problemlere de zemin hazırlamaktadır. Bu yüzden tarihi binaların restorasyon ve teşhir tanzim çalışmalarında gerçekleştirilecek mekânsal ve yapısal düzenlemeler ile önleyici koruma açısından gerekli koruma sağlanmış olacaktır.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde de, müzecilik ve koruma bakımından gerekli mekânsal ve yapısal düzenlemelerin, yapılan restorasyonlar sırasında büyük ölçüde karşılandığı; ancak bazı hususlarda halen eksiklikler olduğu saptanmıştır. Müze koleksiyonunun yanı sıra, müzeye dönüştürülen tarihi binaların da koleksiyonun temel bir parçası olarak ele alınarak yapının bozulmasına karşı gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir (Kökten 2007: 59).

Bozulma etkenlerinin önlenmesi, sınırlandırılması, tespiti ve bozulma etkenlerine müdahale etmek amacıyla düzenlenen yapısal ve mekânsal düzenlemeler sayesinde koleksiyonun etkin koruma uygulamalarına gerek olmaksızın korunması sağlanmaktadır. Önleme aşaması başarılı bir şekilde gerçekleştirilen uygulamalarda diğer aşamalara geçilmesine gerek kalmamakta; ancak engellenemeyen etkenler için sınırlandırma, tespit ve müdahale aşamalarına geçilmesi gerekmektedir.

Müzelerin tasarlanması veya düzenlenmesi süreçlerinde önleyici koruma çalışmalarının mimar, tasarımcı ve koruma uzmanlarının koordineli çalışmaları sonucunda proje ve uygulama aşamalarında ele alınması önemlidir. Müze bünyesinde bozulma etkenleri ve bunların sonucu oluşan bozulmalar tespit edilmeli ve bunların düzenli olarak denetimi yapılmalıdır.

Kaynakça

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Broşürü. Ankara.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Dijital Arşivi. Ankara.

Ankara Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Dijital Arşivi. Ankara.

Biasiotti, A. 2016. *Müzelerde Güvenlik*. (Çev. M. Aydın ve B. Özdemir). Kültür Mirasını Koruma El Kitabı. UNESCO. İstanbul: Kültürel Mirasın Dostları Derneği Yayınları. (Eserin orijinali 2006'da yayımlandı).

Boersma, F. 2016. *Preventive Conservation-more than 2dusting objects? An Overview of the development of the preventive conservation profession*. Journal of the Institute of Conservation, 39 (1), ss. 3-17.

Erdoğan, A. - Günel G. - Kılıcı, A. 2007 *Osmanlı'da Ankara*. Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi: 2, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı.

Hekman, W. (Ed.). 2015. *Müzeler İçin Acil Durum Prosedürleri El Kitabı*. (Çev. B. Gündaş). ICOM International Committee on Museum Security. İstanbul: Müzecilik Meslek Kuruluşu Derneği. (Eserin orijinali 2010'da yayımlandı).

Kanada Koruma Enstitüsü 2015. *Framework For Preserving Heritage Collections Poster*, Kanada.

Kırpık, G. - Erdoğan, A. - Çam, M. 2015 *Şehr-i Kadim Ankara 2*. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı.

Kocaeli, F. (2017). *Karakteristik Örnekleriyle İç Anadolu Bölgesi Müzelerinde Önleyici Koruma Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme.*, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kültür Varlıklarını Koruma Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi. Ankara.

Milli Park Servisi 2006. *Müzecilik El Kitabı*, I.Bölüm, A.B.D.

Roberts, B.O. - Hutchins, J.K. 2016 *Müzeler İçin Afet Risk Yönetimi*. (Çev. M. Aydın). L. Macdonald (ed.), *Kültür Mirasını Koruma El Kitabı*. UNESCO. İstanbul: Kültürel Mirasın Dostları Derneği Yayınları.

Rujiter, M. 2016. *Depodaki Koleksiyonların Elleçlenmesi*. (Çev. M. Uğuryol, ve M. Aydın). N.H. Denis, B. Egger, H. Gipoulou, N. Boudjemai ve M.C. Areto (Editörler). Kültür Mirasını Koruma El Kitabı. UNESCO. İstanbul: Kültürel Mirasın Dostları Derneği Yayınları. (Eserin orijinali 2010'da yayımlandı).

Sade, F.Ö. 2005 *Türkiye'de Tasarlanmış Müze Yapıları*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Mimarlık Tarihi Programı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Stiff, M. 2016. *Koleksiyonların Belgelenmesi*. (Çev. R. Bozkurttan ve M. Aydın). A. Paolini, M. Jabbour ve L. Macdonald (Editörler). Kültür Mirasını Koruma El Kitabı. UNESCO.

İstanbul: Kültürel Mirasın Dostları Derneği Yayınları. (Eserin orijinali 2007'de yayımlandı).

Temizsoy, İ. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi*. Dönmez Offset, Ankara.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. Ankara.

URL 1 <http://icomturkey.org/tr/icom-m%C3%BCzecilik-etik-yasas%C4%B1>

URL 2 <https://www.iiconservation.org/congress/2018turin>

URL 3 <http://www.harita.gen.tr/6-ankara-haritasi/>

URL 4 <http://digitalcollections.library.ku.edu.tr/cdm/singleitem/collection/FKA/id/704/rec/1>

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6 (Haziran/June 2019), ss./pp. 64-84

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 22. 05. 2019
Kabul Tarihi/Accepted: 31. 05. 2019

YENİ ASSUR ORDUSUNDA SÜVARİLER (*PİTHAİLLU*)¹

CAVALRIES IN THE NEO ASSUR ARMY (*PITHAİLLU*)

Esra KAÇMAZ LEVENT - Hanifi BİBER*

Öz

Assur askeri tarihinde ordunun en önemli kolunu bağımsız bir birim olan süvariler oluşturmuştur. Assur’da MÖ 1. bin yılda ilk kez karşımıza çıkan süvariler, düzenli savaşçı bir birlik olarak ilk kez II. Assurnasirpal (MÖ 883-859) Dönemi saray kabartmalarında tasvir edilmiştir.

Okçu, kalkan taşıyıcı ve mızrakçıdan oluşan süvari sınıfı, savaş arabalarının kullanılmadığı ya da kısıtlı kullanılabildiği çamurlu alanlar, ırmaklar, suyolları, dağlık ve tepelik kırsal kesimler, ormanlık alanlar gibi engebeli ve zor arazilerde savaşabilmenin avantajına sahipti. Dahası süvarileri, zırh ve mızrak gibi silahların da etkisiyle savaş arabalarının girmekte zorlandığı elverişsiz bölgelerde en ağır silahlarla donatılmış düşmanlarına karşı savaş arabalarının yerini alabilecek etkin bir sınıf haline getiren etken süvarilerin ani baskın yapabilme özelliğinin olmasıdır.

MÖ 8. yüzyıldan itibaren, Assur ordusunda okçu ve mızrakçılardan oluşan *pithaillu* veya *sa pethalli* süvari birlikleri, zor arazilerde görevlendirilmek için eğitilmiş atlı ekiplerdi. Süvariler, birincil görevleri ne

¹Bu çalışma Esra Kaçmaz Levent’in Doktora tezinin bir bölümüdür. This article is part of Esra Kaçmaz Levent’s Ph.D. thesis.

* Batman University Faculty of Arts and Sciences Department of Archaeology, Batman. E-Mail: arkeoesra@hotmail.com

Yüzüncü Yıl University Faculty of Arts Department of Archaeology, Van. E-Mail: hanifibiber@hotmail.com

olursa olsun, ordunun ihtiyaçlarına göre diğere görevlerde de yer alabiliyorlardı. II. Assurnasirpal (M 883-859) III. Salmanesser (M 858-824) ve III. Tiglat-Pileser (M 745-727) dönemine ait kabartmalarda, mızrakı ve okçular çift olarak savaşmış, okçu atış yaparken; yanındaki mızrakı atının dizginini tutar vaziyette tasvir edilmiştir. Bu zamanda binicilik henüz pek fazla bir gelişme gösterememiştir. Süvariler, ata eyersiz, zengisiz olarak binmekte ve atı kolayca ynetemeyecekleri bir biçimde arkaya doğru oturmaktaydılar. Dahası süvarilerin giyindikleri zırh, kuşandıkları kalkan ve giydikleri ağır çizmeler, süvarilerin hareketini büyük ölçüde sınırlamaktaydı. II. Sargon (M 721-705) döneminde süvari sınıfında birtakım gelişmeler olmuştur. Atların zırhla kaplanması bu dönemde görülmüş bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Sargon (M 721-705) döneminde süvariler, kk bir yay ya da uzun bir mızrak ile silahlandırılmışlardır. Diğere yandan yine bu dönemde atın eyerini dengelemek ve ata zarar vermemek için at sağrısı ve göğüs bantları kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonraları, bacakları ile atı kontrol etmeyi ğrenen Assur süvarisi, bu sayede at üzerinde ok atma becerisini kazanmıştır. Senharip (M 704-681) ve Assurbanipal (M 668-627) döneminde süvariler çift değil de tek sıra halinde, birbirini takip eden okçular ve mızrakılar şeklinde sıralanmışlardır. Bu strateji piyadelerin yaraladıkları düşman askerlerinin süvariler tarafından öldürülmesinde de kolaylık sağlamıştır.

Özellikle Senharip (M 704-681) dönemi saray kabartmalarında, Assur süvarisinin, Elam okularına saldırısını ve yokuşu tutan Elam okularını bozguna uğratışı, süvari birliğinin savaşlardaki rolünün ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Assur, Ordu, Süvari, Okçu, Mızrakçı, Kalkan Taşıyıcı, At

Abstract

In Assur military history cavalry which was an unbound unit had been formed the most important arm of the army. Cavalry appeared in Assur for the first time in 1st Millennium BC, and they were depicted as a regular warrior unit first time at Assurnasirpal II (883-859 BC) period palace reliefs.

Cavalry units consisting of archers, shield bearers and spearmen were able to combat in rough and hard terrains that chariots could not be used or limitedly used in areas such as marsh areas, valleys, channels, mountainous and rural hood areas and forests. Moreover, because of the armour and weapons such as spear chariots couldn't cope with rough terrains, thus having capacity of making sudden assault against enemies that equipped with the heaviest weapons is the main determinant that led cavalries took the place of chariots in such circumstances.

Onwards 8th Century BC in Assur Army cavalry units that consisting of archers and spearmen were called *pithaillu* or *sa pethalli* and they were mounted units which were trained to employ in rough terrains. Cavalries, regardless of their primary usage they could take part in other missions in accordance with the needs of the army. In reliefs that dating back to Assurnasirpal II (883-859 BC) Salmanesser III (858-824 BC) and Tiglat-Pileser III (745-727 BC) periods archer and spearman had been combated as pairs and while archer were shooting the spearmen were holding the horses' reins. In this period horsemanship had not been improved much yet. Cavalries were riding horse without saddle and stirrup and they were sitting too back and it was making the control of the horse harder. In addition to this the armour, the shield and heavy boots were restricting the movements of cavalry to a large extent. In Sargon II (721-705 BC) reign cavalry unit made a set of progress. Covering horse with armour had been appeared in this period as an innovation. During Sargon II (721-705 BC) reign cavalries were armed with a short bow or with a long spear. On the other hand, again in this period in order to balance saddle and in order not to harm horses crupper and breast band had been begun to be used. Later, Assyrian cavalry learned to control horse with their feet and so that they learned to shoot while they were mounted. During Senharip (704-681 BC) and Assurbanipal (668-627 BC) period's cavalries lined up as single line ensuing archers and spearmen. This strategy paved the way for cavalries to kill enemy soldiers injured by infantries.

Especially in Senharip period's (704-681 BC) palace reliefs, assault of Assyrian cavalry to Elamite archers and defeating the Elamite archers who were defending the slope, clearly reveals the importance of cavalry for warfare.

Key Words: Neo Assur, Army, Cavalry, Archer, Spearman, Shield Bearer, Horse.

INTRODUCTION

In Assyrian military history cavalries, as a distinct group, had been constituted the most important arm of the army. Cavalries first appeared in Assyria in 1st Millennium BC but for the first time they depicted as a regular warrior unit and as an unbound unit in Assurnasirpal II period (883-859 BC) palace reliefs.

Assyrians took example of Med and Persian armies cavalry corps and at the same time they were affected by the war tactics of them.

Onwards 8th century BC we can see cavalry units consisting of archers and spearmen and in written sources they are called as *pithaillu* or *sa pethalli*.² These were mounted units trained for difficult terrains. Cavalry units were able to very effective in rough and hard terrains that chariots fell behind in areas such as marsh areas, valleys, channels, mountainous and rural hood areas and forests.³

Cavalries, regardless of their primary usage they could took part in other missions in accordance with the needs of the army. Assyrian Army's cavalries had undergone a gradual improvement. Assyrian reliefs partly shed light on this improvement process. In the reliefs that dating back to the reign of Tiglat-Pileser III (745-727 BC) it can be seen those spearmen and the archers were combating as pairs. While archers were shooting the spearmen beside them were depicted as they were holding the horse's reins.⁴ In this period horsemanship had not been improved much. Cavalries were riding horse without saddle and stirrup and they were sitting too back and it was making the control of the horse harder. In addition to this the armour, the shield and heavy boots were restricting the movements of cavalry to a large extent. Sargon II (721-705 BC) reign there had been a set of improvements and covering horse with armour showed up as an innovation in this period. Again in this period cavalries began to dress like spearmen and they were armed with a short bow or long spear. On the other hand, again in this period in order to balance saddle and in order not to harm horses crupper and breast band had been begun to be used. Later, Assyrian cavalry had learned to control the horse with their legs and thus they had the ability of shooting arrow while they were mounted. Senharip (704-681 BC) reign's palace reliefs display more tangible examples related to this issue.⁵ Palace reliefs that depicting the assault of Assyrian cavalry to Elamite archers and defeating the Elamite archers who were defending the slope, clearly reveals the how important this unit warfare.⁶

Assyrian cavalry units never and ever had the maneuverability and horse riding skill like mounted nomadic tribes living in steppe. For this reason, there were Kimmerian and Persian mercenary cavalry units integrated to the army with the aim of backing up cavalry corps. The reason why Assyrian cavalry didn't have skills like mounted nomadic tribes living in steppe was the expansion of the Assyrian's in mountainous areas. Despite unfavorable geographical conditions, Assyrians studied quite systematically in terms of supply of horses

² N. Stillman - N.Talls, *Armies Of The Ancient Near East 3000 BC to 539 BC*, Photoset and printed in England by Flexiprint Ltd., 1984, 30.

³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Esra Kaçmaz Levent, *Yazılı ve Tasvirli Belgeler Işığında Yeni Assur Krallığı'nda Ordu Ve Savaş*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Van, 2016.

⁴ D. Noble "Assyrian Chariotry and Cavalry", *SAAB* IV, 1990, 63.

⁵ Stillman-Talls, *a.g.e.*, 1984, 61; Richard A. Gabriel, *The Ancient World*, Greenwood Pres, 2007, 207.

⁶ L. Gürkan Gökçek-Faruk Akyüz, "Assur Ordusu", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 54, Ankara, 2013, 52.

and breeding them. In this system there were high ranking officers who were assigned directly by the king. These high ranking officers were horse employment officers called *musarkisu*. For one year, *Musarkisus* were breeding the horses that gathered from imperial territories or tribute horses. They were totally responsible both for the breeding and grooming of the horses kept in barns or corrals. In written documents it has been told that *musarkisus*' bred 100 horses in a day and bred 3000 horses in a month. For example, data we got from an account shows that in a month 2911 horses were gathered, 1840 of them assigned to charity, 787 of them were assigned to the cavalry unit and 27 of them were used as a stock animal.⁷

A squadron was consisting of 1000 cavalymen. (*kişru*) The leader of them was a squadron commander (lieutenant colonel) (*rab kişir ša pēthalli*)⁸. Every squadron was formed by 200 cavalry. In an account dating back to Sargon II (721-705 BC) reign mentioned about inspection of cavalry and chariot units.⁹ It is mentioned in this report that only 106 cavalymen (LU.ša—BAD.HAL.MEŠ) inspected and 96 cavalymen were absent under the command of chief (LU.šak-ni). Again in a letter dating back to this period Nabu-taklāk asked his brother Gadā to send him 200 horses and 1000 soldiers.¹⁰ A letter was written by Assurbanipal to Nabu-ušabši mentions about two platoon commanders who brought 200 horses.¹¹

The controller of Nabu Temple in Kalah Nabu-šumiddina in one of his report on horses mentions the shipment of 50 cavalymen. This may mean that; a unit consisting of 50 people might have formed the smallest unit of the Assyrian cavalry and Assyrian army what we can call as team.

In 1120 BC during Tiglath-Pileser I period Assyrian infantry units and chariot units were on cavalry's side. At the beginning a small number of cavalry units have been used. The first cavalry horses were equipped like horses of chariots', and the harnesses of the each horse had a function.

In the past archer and spearman had been combated as pairs and while archer were shooting the spearmen were holding the horses reins and protecting the archer with their shields. However, from the 7th century BC shields were removed from the inventory of the Assyrian cavalry, and the cavalry were equipped with both spears and arrows, and also the horses they used were armed¹². The cavalry became professional at horse riding, and even when the horse was in motion, he could be able to shoot arrows. (**Drawing 1-2**)

The cavalry team that consisting of archers and shield bearers had the advantage of fighting in rough and difficult terrains and at the same time cavalry team was able to carry out the function of mobile archer units. With the use of armour and lances by the Cavalry units, cavalry units had the ability of making sudden raids in unfavorable terrains where

⁷ R.A.Gabriel, *a.g.e.*, 2007, 206.

⁸ G.B. Lanfranchi- S. Parpola, "The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces", *SAA V*, Helsinki, 1990, 217 (ABL 342), 4-5.

⁹ G.B. Lanfranchi- S. Parpola, *a.g.m.*, 1990, 251 (ABL 567+).

¹⁰ M. Dietrich, "The Correspondence of Sargon and Sennacherib", *SAA XVII*, Helsinki, 2003, 63 (ABL 897), Rev. 7-8: 2-me ANŠE.KUR.[RA.MEŠ x x] 1-lim ERIM.MEŠ [xx].

¹¹ R.F. Harper, *Assyrian and Babylonian Letters belonging to the Kouyunjik collections of the British Museum, Parts I-XIV*, Chicago, 1892, 273, Rev. 1-4.

¹² Stillman-Talls, *a.g.e.*, 1984, 61.

chariots were useless against enemy forces equipped with the heaviest weapons that's why they took the place of chariots. We know that this characteristic was introduced to cavalrymen by some Uartian, Persian and Cimmerian soldiers in the Assyrian army.¹³

CAVALRIES IN WRITTEN DOCUMENTS AND DEPICTED DOCUMENTS

In depictions dating back to the Assurnasirpal II (883-859 BC) reign, we can observe that chariot gradually declined and cavalry arm improved independently. In the depiction, beside the archer cavalryman who is unarmoured, wearing pointed helmet and ornamented clothes, there is another cavalryman equipped with round bronze shield, sword and lance, wearing ear protective semispherical helmet. These cavalrymen, who can fight independently from each other, perfectly complete each other in close combats. (**Drawing 1-2**)

Cavalry is an important arm of the Assyrian army on the campaigns. Likewise, the cavalrymen had important duties like ambushing during the campaign. As a matter of fact; when Assurnasirpal II mounted an expedition to Zamua in 880 BC, he attacked Parsindu City with cavalry corps (*pithallu*) and infantries (*kallapu*), ambushed and entrapped them and killed 50 soldiers of the Ameka, king of Zamru, on the plain¹⁴. In a standard text Assurnasirpal II mentioned about cavalrymen as such: "...I took along forceful chariots, cavalryman and elite troops with me..."¹⁵

In 879 BC Assurnasirpal II. Campaign against Katmuhi and Nairi cities and according to the royal inscriptions, in this campaign, together with two-wheeled strong chariots, cavalrymen and infantries; he crossed over the Tigris with the help of pontoons. In 878 BC, he surrounded the Sûru, the fortified city of Kudurru, the ruler of the Sûhu territories, and captured it. Assurnasirpal took captive 50 cavalrymen, troops of Nabu-apla-ijdina, the king of Kurdinias city and his brother Zabdânu together with 3.000 warriors. In 877 BC, when he mounted expedition to the west, to the Lebanon Mountains, he took the cavalry units of the Northern Syrian States who surrendered, two-wheeled chariots and infantries along with him.¹⁶ Thus, the cavalry units of the Northern Syrian states such as Bît-Bahîni, Adad-ime, Azallu, Ahuni, Bît-Adini, Carcassiami, Lubarna, Pattina were integrated into Assyrian Army as auxiliary troops.¹⁷

In spite of the fact that the descriptions of campaigns in the royal inscriptions of Shalmaneser III (858—824 BC) still began with the standard formula: "...I mustered my chariots and troops..."¹⁸ the cavalry was becoming increasingly important in Assyrians war-

¹³ Stillman-Talls, *a.g.e.*, 1984, 61.

¹⁴ A. K. Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions I*, Weisbaden, 1972, A.0.101.1, II:70-71; A.0.101.17, III: 84-85.

¹⁵ A. K. Grayson, AR-I, A.0.101.1, II:52-54, A.0.101.17, III: 36-37.

¹⁶ A. K. Grayson, AR-I, A.0.101.1, III:58-77.

¹⁷ T. Dezsó, *The Assyrian Army The Structure of The Neo-Assyrian Army as Reconstructed from the Assyrian Palace Reliefs and Cuneiform Sources*, 2. *Cavalry and Chariotry*, Monographs of the Department of Assyriology and Hebrew, Institute of Ancient Studies, Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University, Budapest, 2012, 16.

¹⁸ Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions II*, Weisbaden, 1976, A.0.102.1, 15; A.0.102.2, I:15; A.0.102.6, I:29.

fare.¹⁹ In 855 BC, the king led a campaign against Ahuni, king of Bît-Adini, and defeated king Ahuni together with his army, cavalry, and chariots.²⁰

In 853 BC the Assyrians led the first campaign against the coalition of the twelve kings and fought a battle near Qarqar. Hadad-ezer, king of Damascus, mustered 1.200 chariots, 1200 cavalry and 20.000 troops, while Irhuleni, king of Hamath, brought 700 chariots, 700 cavalry and 10.000 troops. After the war Assyrians captured the coalition army including the cavalries.²¹ In 849 BC the Assyrian king fought the coalition army of the 12 kings again and captured their chariots and cavalry in battle.²² In the next year, 848 BC, the Assyrians fought for the third time against the coalition army of the 12 kings, defeated them, and captured their chariotry and cavalry.²³ In 845 BC the Assyrians defeated the coalition army of the 12 kings a fourth time, and destroyed their chariotry and cavalry.²⁴ In 843 BC Marduk-mudammig, king of Namri, sent his numerous cavalry (**pit-hal-lu-šu HI.A.MEŠ**) against the Assyrian army in a battle.²⁵ Marduk-mudammig lost both war and most of his cavalries. In 841 BC the Assyrian king led a campaign to Damascus and defeated them and put to the sword 16.000 Damascene fighting men, and took 1.121 chariots and 470 cavalry from Hazael.²⁶ In 832 BC the Assyrian king Shalmaneser III sent his army under the command of Commander-in-Chief Daiiān-Assur to campaign against Urartu. The Commander-in-Chief defeated Sarduri I, king of Urartu and captured his numerous cavalry.²⁷ Shalmaneser III, in his inscriptions, boasted that he captured 2002 chariot horses and captured further 5.542 horsemen for the service of his country.²⁸

His successor, Šamši-Adad V (823—811 BC) mentioned in his royal inscriptions that on his third campaign he captured 140 horsemen of the Median Hanasiruka and on his fourth campaign when he defeated Marduk-balāssu-iqbi, the king of Kardunias, in the battle fought by the Daban River he captured 100 chariots and 200 cavalryman.²⁹ On his fifth campaign he led his army to Karduniaš a second time, and in the battle fought at the gate of Nēmetti-sarri he captured the chariots and cavalry of Marduk-balāssu-iqb.³⁰

The closing formula of a ‘letter to the god,’ written probably during the reign of Shalmaneser IV (782—773 BC) as such “[1 charioteer, two] cavalrymen, (and) [three kallapu soldiers] were killed.”³¹

As the written sources show, in the early 9th century B.C. the cavalry was used outside Assyria mainly in the mountainous regions to the North and East, and in North Syria. By the late 9th century BC., however, it had become widespread throughout the Near East.

¹⁹ Grayson, AR II, A.0.102.2, 51; A.0.102.28, 40-41

²⁰ Grayson, AR II, A.0.102.2, II:73-74.

²¹ Grayson, AR II, A.0.102.2, II:101-102; A.0.102.6, II:30-32; A.0.102.8, 18-19; A.0.102.10, II:22-25; A.0.102.14, 54-66; A.0.102.16, 35-37; A.0.102.23, 21-27.

²² Grayson, AR-II, A.0.102.6, II:65-66; A.0.102.8, 34-35.

²³ Grayson, AR-II, A.0.102.6, III:8-10; A.0.102.8, 38-39.

²⁴ Grayson, AR-II, A.0.102.6, III:30-32; A.0.102.8, 44-47; A.0.102.10, III:15-16; A.0.102.16, 87-95; A.0.102.24, 14b-17.

²⁵ Grayson, AR-II, A.0.102.6, IV:7-12.

²⁶ Grayson, AR-I, A.0.102.8, 1''-13''; A.0.102.10, III:51-52; A.0.102.12, 21-24; A.0.102.14, 97-99; A.0.102.16, 122-137.

²⁷ Grayson, AR-II, A.0.102.16, 228'-237'.

²⁸ Grayson, AR-II, A.0.102.6, IV:47-48; A.0.102.10, (5242); A.0.102.11, II:1-2; A.0.102.16, 348.

²⁹ Grayson, AR-II, A.0.103.1, IV:37-45.

³⁰ Grayson, AR-II, A.0.103.2, III:32.

³¹ Grayson, AR-II, A.0.105, Rev. 1-4.

In the palace reliefs of Tiglath-Pileser III (745—727 BC) cavalymen depicted both unarmoured and armoured (**Drawing 3**). In this period cavalymen wore pointed helmets and tunics, their horses were unarmoured and the trappings of the horses were decorated. The most important weapon of the cavalymen was lance and their auxiliary weapon was sword.

Tiglath-Pileser III, in his royal inscriptions, he boasted that in his 3rd Palû (743 BC) in the territory of Kummuh, between Kiştan and Halpi, the Assyrian army defeated the coalition army of Mati'-ilu, king of Arpad, Sarduri II, king of Urartu, Sulumal, king of Meliddu, and Tarhularu, king of Gurgum. The Assyrian cavalry chased the fleeing Urartian king to his capital, Turuşpâ.³² As much as we understand; one of the missions of cavalymen was cheating the fleeing enemy.

The first armoured lancers, wearing pointed helmets with earflaps and barefoot, appeared in the sculptures of Tiglath-Pileser II (745 727 BC) their weapon was long lance designed for thrusting enemy cavalymen. (**Drawing 4**)

By browsing the palace reliefs of Sargon II (721—705 BC) we can say that the number of cavalymen rose significantly. In this period horses were unarmoured and their trappings were decorated. (**Drawing 5**) Again in this period, the cavalymen were unarmoured: they were depicted as wearing pointed helmets and tunics ending in a loosely fitting kilt reaching to the knee. The saddle was unknown at that time, and the Assyrians used animal skins as a kind of saddle cloth. Their main offensive weapon was the long cavalry lance, but they were also equipped with bows, quivers and swords. The most important feature of the cavalry was that they could wield their lances not only from the upper hand position, but from the lower hand position as well. ((**Drawing 6-7**))

We can see that in the sculptures of Sennacherib (704-681 BC) the proportion of the cavalry is high. Onwards this period cavalymen depicted not as pairs but as single line succession. While the horses were unarmoured, the cavalymen were wearing pointed helmets and scale armour. (**Drawing 8-9**) The tunics of the cavalymen became tighter and they began to wear characteristic military boots. From the palace reliefs of this period it is known that there were three types of cavalymen but only their weaponry was different, their armour and horse harnesses were the same.³³

In the palace reliefs of Sennacharip (704-681 BC) reign a lot of examples of cavalymen fighting in the forests and attacking uphill. In such attacks, cavalymen equipped with lance takes the front, and archer cavalymen, shooting above the heads of lancer, take the back. In this position, each cavalry was able to focus entirely on what they trained for. It can be seen that the main weapons of the cavalry lancers were arrows; the role of the second line that were trained just for shooting arrows is to make appropriate shots with the support of the front line and to avoid being involved in close combat. (**Drawing 10**) Because, when Assyrian infantry injured the enemy soldiers, lethaattacks are made by lancer cavalymen and archer cavalymen.

During the reign of Esarhaddon (681-669 BC), archer cavalymen's horses were equipped with large armour against lethal weapons, and thus horses were protected. This

³² H.Tadmor, *The Inscriptions of Tiglath-Pileser III, King of Assyria. Critical Edition, with Introductions, Translations and Commentary*, (Publications of the Israel Academy of Sciences and Humanities, Section of Humanities, Judaices Spectantes), Jerusalem, 1994, Ann. 17, Stele IB: 20-43

³³ Fales-Postgate, "Imperial Administrative Records, Part I: Palace and Temple Administration", *SAA VII*, Helsinki, 1992. 3 (ADD 853, obv. I:6), 4 (ADD 854, obv. I:1-rev. II:6).

armor is attached to the chest of the horse and extends to the back side. During the battles the two arm of the cavalry, archers and lancers, served in the wing parts of the army to stop the escape of the enemy. The horsemen have usually been involved in the battles, and have been very effective in the mountainous and forested battle fields.³⁴

During the reign of Assurbanipal (668-631 BC) the Assyrian cavalry made progress and with this evolution horse armour appeared. The horses depicted in the palace reliefs of Assurbanipal reign (668-631) are protected by thick leather armour. The armour covered the neck and body of the horse, and hung down to its hind legs. The sculptures shows that the armour was made of separate pieces, which were fastened together with hooks on the neck, breast, back and croup of the horse, thus only the forehead and the legs were left free. It can be understood from the relief that there were 2 types of horse armour.

The first type (**Drawing 11**) partly covers the breast of the horse and leaves more freedom of movement for its forelegs.³⁵ The second type (**Drawing 12**) covers the breast of the animal much more fully, like a hanging down pectoral. This armour which covers the horse almost completely is more difficult targets for the enemy's spears and arrows as compared with the armour covering the breast of the horse. Furthermore, the horse's forehead has been protected by a bronze plate. The use of horse armour greatly improved the efficiency of the cavalry as an arm as well. Because it reduced losses in horses, increased the safety of the cavalry in battle, and thus improved the supply of horses during campaigns.³⁶

In the representational tradition of the sculptures of Assurbanipal reign the cavalry lancers and archers (**Drawing 13-14**) were separated. The armour of the archer cavalrymen is the same as in the palace reliefs of Sennacherib reign (704-681 BC). From the reign of Sennacherib onwards they wore pointed helmets made of iron.³⁷ The upper body was covered with scale armour. From the early 8th century BC scale armour which could have been made of iron, was also covering the groin and the waist of the cavalrymen. They were wearing boots.³⁸

In the reliefs depicting Assurbanipal's Battle of Ulai, chariot and cavalry units are depicted while they were attacking the left wing of the Elamites. (**Figure 1**) Despite missing part of the relief we can say that a large number of armed cavalry involved in the attack. The Assyrians were attacking over the head level to pinch the lances instead of piercing like a harpoon. The infantries who are surrounded by heavy and medium weapons at the top and staying together are seems to be formed as two open alignment line. Unless some of the heavy-armed archers who shot randomly during the battle were transformed into archer cavalry, the cavalrymen were not used in the sieges. However, they involved in very important

³⁴ A. Buttery, "Armies and Enemies of Ancient Egypt and Assyria 3200 BC to 612 BC", *Wargames Research Group*, 1974.46-47; Stillman-Talls, *a.g.e.*, 1984, Bkz Ek, VI, VII.

³⁵ Barnett-Bleibtreu-Turner, *a.g.e.*, nos. 278, 282, 313, 382, 383

³⁶ T. Dezso, *The Assyrian Army The Structure of The Neo-Assyrian Army as Reconstructed from the Assyrian Palace Reliefs and Cuneiform Sources, 2. Cavalry and Chariotry*, Monographs of the Department of Assyriology and Hebrew, Institute of Ancient Studies, Faculty of Humanities, Eötvös Lorand University, Budapest, 2012, 21.

³⁷ T. Dezso-Curtis, J.E. "Assyrian Iron Helmets from Nimrud, now in the British Museum", *Iraq* 53 1991, 105-126; T. Dezso, *Near Eastern Helmets of the Iron Age*, (British Archaeological Reports, S992), Oxford, 2001, 33-36.

³⁸ Dezso, *The Assyrian Army-II*, 2012, 21

missions by protecting the line of the communication and the armed reconnaissance group from sudden attacks.³⁹

As it is known, in the battle the cavalrymen were both backing up and commanding the infantries. In the battles the roles of the cavalry were protecting the proceeding infantry by shield, harassing the enemy with arrows, wandering around the enemy to try to break the circle system, and chasing the enemy until the enemy's forces are broken.⁴⁰

At the beginning, the Assyrian cavalry was an ordinary soldier equipped with armor, spear, shield and heavy boot. Being equipped like this is too heavy for them and, restricting the mobility of the cavalrymen. As time passed the upper armour shortened till waist length and the shield became smaller. Besides, in order to keep balance on the horse cavalrymen used a blanket, saddle, croup and chest straps. Later, cavalrymen learned to control boot heel pressure with their legs. This paved the way for the increasing number of archer cavalrymen. Consequently, archer cavalryman appeared for the first time in the Near East. The phrase "*hurricanes on horseback*" in the Old Testament refers to the Assyrian archer cavalry.⁴¹

CAVALRIES IN THE BATTLE

In the battles, cavalry troops consisting of 1.000 soldiers, joined the campaigns along with chariots that having auxiliary power. The Assyrian army could not exist without chariots cavalry.

In the battles, three auxiliary groups make up Assyrian cavalry unit. The first of these is horse raiders and they were organized for this purpose. The second auxiliary group is small mixed squads formed by slaves riding mare horses. The third and most important auxiliary group was the inspection system consisting of high-ranking officers. This group, called "Musarkisu", was a group which had large number of officers and these officers were responsible for taking care of the horses and supervising them and delivering the relevant information directly to the king.⁴²

While the Assyrian horses are always depicted in pairs, especially in the reliefs depicting the Tiglath-Pileser III⁴³ reign battle scenes, fleeing enemy horses are always depicted alone and scattered around the battlefield.⁴⁴ Such relief depiction probably tries to give the impression that while the Assyrian cavalry were fighting in massed formation, the panic-stricken enemy soldiers were escaping from the battlefield.

As we have already seen in the reliefs dating back to the Sargon II period, Assyrian cavalry depicted while they were assaulting the enemy infantries, fighting⁴⁵ and pursuing

³⁹ Stillman-Talls, *a.g.e.*, 61.

⁴⁰ Doyne Dawson, *The First Armies*, Ed. John Keegan, Cassel-co London, London: 2001.

⁴¹ Gabriel, *a.g.e.*, 207.

⁴² Healy, *a.g.e.*, 21.

⁴³ Barnett-Falkner, 1962, Pl. XIII.

⁴⁴ Barnett R.D., Falkner M., *The Sculptures of Assur-nasir-pal II, Tiglat-Pileser III, Esarhaddon from the Central and South-West Palace at Nimrud*, London, 1962, pl. XIII.

⁴⁵ Albenda P. *The Palace of Sargon, King of Assyria: monumental Wall reliefs at Dur-Sharrukin, from original drawings made at the time of their discovery in 1843-1844 by Botta and Flandin*. Editions Recherche sur les Civilisations. Synthese 22, Paris, 1986, 94-95.

them.⁴⁶

In the Sennacherib period reliefs, it is possible to see the cavalymen in different missions. According to the reliefs of this period, it is possible for us see the cavalry lined up outside the walls of a conquered city for a muster,⁴⁷ watching a siege,⁴⁸ standing guard dismounted in the escort of the king,⁴⁹ galloping beside the royal chariot in the mountains in single file⁵⁰ and marching across a plain among palm trees in single file.⁵¹

In the reliefs of Assurbanipal reign, especially in the relief depicting the Til-Tuba battle (653 BC) the lancers (**Drawing 12**) and mounted archers (**Drawing 13**) are shown in close combat with the fleeing Elamite infantry and horsemen. With the help of the Assyrian infantry they are pushing the enemy into the river.⁵²

In addition, again in a relief of Assurbanipal reign, archer cavalymen were shown while they were shooting arrow at a besieged city wall from horseback.⁵³ As we see, archer cavalry units had played an important role during the siege while besieging the castle.

CONCLUSION

On the basis of reliefs we can say that cavalry units were able to fight on various types of terrain, and they carried out their capacity for rapid deployment and for fighting battles with cavalry and infantry.

According to the impression we had from the reliefs, cavalymen depicted while they were pursuing the fleeing enemy soldiers. Likewise, written sources verify the depictions. In the annals⁵⁴ of Tiglath- Pileser III reign it is mentioned that the Assyrian cavalry after the battle fought between Kiştan and Halpi in 743 BC chased the fleeing Urartian king Sarduri II to his capital Turuşpa.

It is obvious that the cavalry was a much more versatile arm than the chariotry and only a few kinds of terrain were unsuitable for the horses such as marshland, rocky terrain, and deserts. Judging by the written sources the Assyrian cavalry units in the border regions not only served as for reconnaissance⁵⁵ but also served as guards and sentinels. In Nimrud letters it is mentioned that cavalry units stand guard in Babylonia and arrest people who didn't pay their taxes.⁵⁶ In the border regions cavalryman served as authorized person. For

⁴⁶ Albenda 1986, 99, 101, 102.

⁴⁷ Barnett R.D., Bleibtreu E., Turner G., *Sculptures from the Southwest Palace of Senharip at Niniveh (668-627 B.C.)*, British Museum, London, 1998, 19.

⁴⁸ Barnett – Bleibtreu – Turner 1998, 234-236, 245, 246, 369-370, 628.

⁴⁹ Barnett – Bleibtreu – Turner 1998, 68, 86, 87.

⁵⁰ Barnett – Bleibtreu – Turner 1998, 94.

⁵¹ Barnett – Bleibtreu – Turner 1998, 650.

⁵² Barnett – Bleibtreu – Turner 1998, 383

⁵³ Barnett – Bleibtreu – Turner 1998, 278, 282;

⁵⁴ H., Tadmor 1994, *The Inscriptions of Tiglat-Pileser III, King of Assyria: Critical Edition, with Introductions, Translations and Commentary*, *The Israel Academy of Sciences and Humanities*, Jerusalem, 1994. Annal 17:10-11

⁵⁵ A., Fuchs – S., Parpola, “The Correspondence of Sargon II, Part III: Letters from Babylonia and the Eastern Provinces”, *SAA, XV*, Helsinki, 2001. 118.

⁵⁶ H.W.F., Saggs *The Nimrud Letters*, 1952, (Cuneiform Texts from Nimrud, 5), London, 2001, 97-99.

example, Kumme people living in the Urartian border region, told the Urartian king Argišti as such: “*We are subject to Assur and our chief is an Assyrian cavalry officer.*”⁵⁷

Judging by the sculptures and the written sources, in 9th and 8th century BC Assyrian cavalry, like the cavalry of the neighboring states, became a forceful arm used as an arm which could be used for reconnaissance, for standing guard and for patrol duties in mountainous regions, for skirmishing, for cavalry battles, to hold and cover the wings of the battle line, and for pursuing the fleeing enemy.

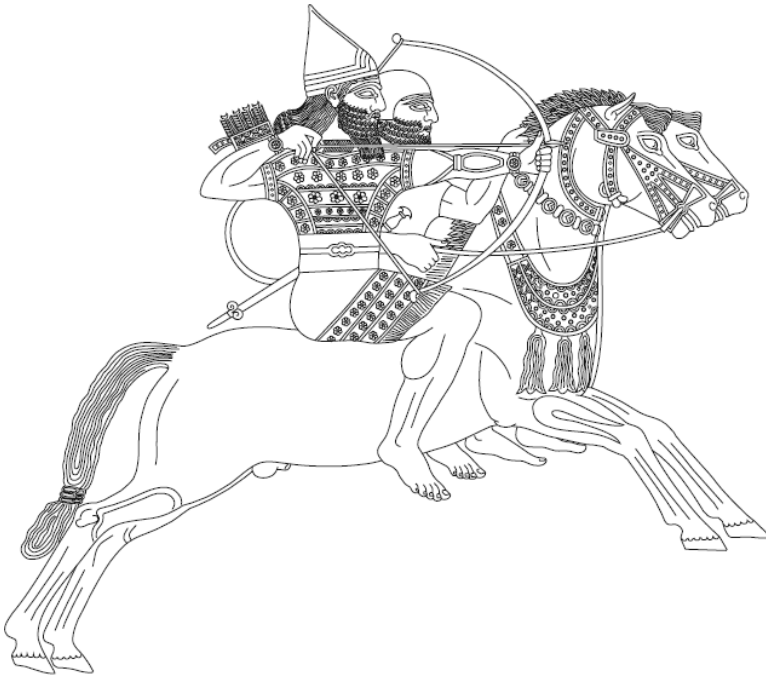
It can be said that cavalry was the ultimate arm of the Assyrian Army in set piece and again we can say that the focal point of the war is practiced under the control of the Assyrian cavalry.

REFERENCES

- Albenda P. *The Palace of Sargon, King of Assyria: monumental Wall reliefs at Dur-Sharrukin, from original drawings made at the time of their discovery in 1843-1844 by Botta and Flandin*. Editions Recherché sur les Civilisations. Syntheses 22, Paris: 1986.
- Barnett R.D. – Bleibtreu E.–Turner G. *Sculptures from the Southwest Palace of Sennacherib at Nineveh (668-627 BC)*, British Museum, London: 1998.
- Barnett R.D., Falkner M. *The Sculptures of Assur-nasir-pal II, Tiglat-Pileser III, Esarhaddon from the Central and South-West Palace at Nimrud*, London: 1962.
- Buttery A. “Armies and Enemies of Ancient Egypt and Assyria 3200 BC to 612 BC”, Wargames Research Group, 1974.
- Cole S.W.– Machinist P. “Letters from Priests to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal”, *SAA XIII*, Helsinki: 1998.
- Dawson D. *The First Armies*, Ed. John Keegan, Cassel-co London: 2001.
- Dezso T. –Curtis J.E. “Assyrian Iron Helmets from Nimrud, now in the British Museum”, *Iraq* 53, 1991.
- Dezso T. *Near Eastern Helmets of the Iron Age*, (British Archaeological Reports, S992), Oxford: 2001.
- Dezso T. *The Assyrian Army The Structure of The Neo-Assyrian Army as Reconstructed from the Assyrian Palace Reliefs and Cuneiform Sources, 2. Cavalry and Chariotry*, Monographs of the Department of Assyriology and Hebrew, Institute of Ancient Studies, Faculty of Humanities, Eötvös Lorand University, Budapest: 2012.

⁵⁷ G.B., Lanfranchi – S., Parpola, *The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces*”, *SAA V*, Helsinki, 1990, 95.

- Dietrich M. “The Correspondence of Sargon and Sennacherib”, *SAA XVII*, Helsinki, 2003.
- Fales–Postgate, “Imperial Administrative Records, Part I: Palace and Temple Administration”, *SAA VII*, Helsinki: 1992.
- Fuchs A. –Parpola S. “The Correspondence of Sargon II, Part III: Letters from Babylonia and the Eastern Provinces”, *SAA XV*, Helsinki: 2001.
- Grayson A.K. *Assyrian Royal Inscriptions II*, Weisbaden, 1976.
- Grayson A.K. *Assyrian Royal Inscriptions I*, Weisbaden, 1972.
- Gürkan Gökçek L.-Faruk A. “Assur Ordusu”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 54, Ankara: 2013.
- Harper R.F. *Assyrian and Babylonian Letters belonging to the Kouyunjik collections of the British Museum, Parts I-XIV*, Chicago: 1892.
- Kaçmaz Levent E. *Yazılı Ve Tasvirli Belgeler Işığında Yeni Assur Krallığı'nda Ordu Ve Savaş*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Van: 2016.
- Lanfranchi G.B.–Parpola S., “The Correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the Northern and Northeastern Provinces”, *SAA V*, Helsinki: 1990.
- Layard A.H. *The Monuments of Nineveh*, (First Series), London: 1853A.
- Layard A.H. *The Monuments of Niniveh: From Drawings made on the Spot*, John Murray, London: 1849.
- Layard A.H. *A Second Series of the Monuments of Nineveh including Bas-Reliefs from the Palace of Sennacherib and Bronzes from the Ruins of Nimroud*, London, 1853B.
- Noble D. “Assyrian Chariotry and Cavalry”, *SAAB IV*, 1990.
- Place V. *Ninive et l'Assyrie, I—III*, Paris: 1867.
- Richard A. Gabriel, *The Ancient World*, Greenwood Pres, 2007.
- Russell J.M. *The Writing on the Wall. Studies in the Architectural Context of Late Assyrian Palace Inscriptions*, Winona Lake, 1999.
- Saggs H.W.F. *The Nimrud Letters, 1952*, (Cuneiform Texts from Nimrud, 5), London, 2001.
- Stillman N. - Talls, N. *Armies Of The Ancient Near East 3000 BC to 539 BC*, Photoset and printed in England by Flexiprint Ltd., 1984.
- Tadmor H. *The Inscriptions of Tiglath-Pileser III, King of Assyria. Critical Edition, with Introductions, Translations and Commentary*, (Publications of the Israel Academy of Sciences and Humanities, Section of Humanities, Judaicas Spectantes), Jerusalem: 1994.

DRAWINGS

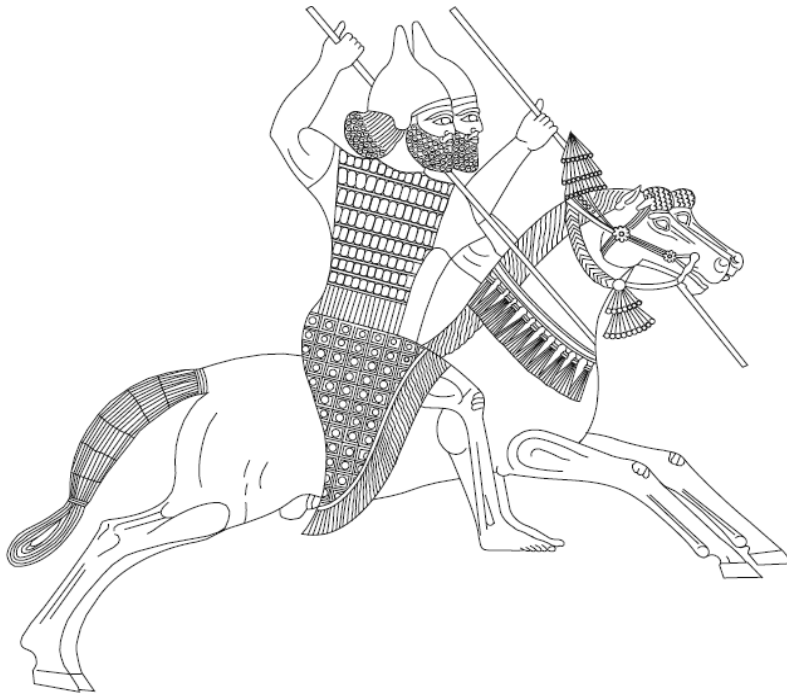
Drawing 1. Assurnasirpal II (883-859 BC) Reign's Archer Cavalry (Layard 1853A, 26)

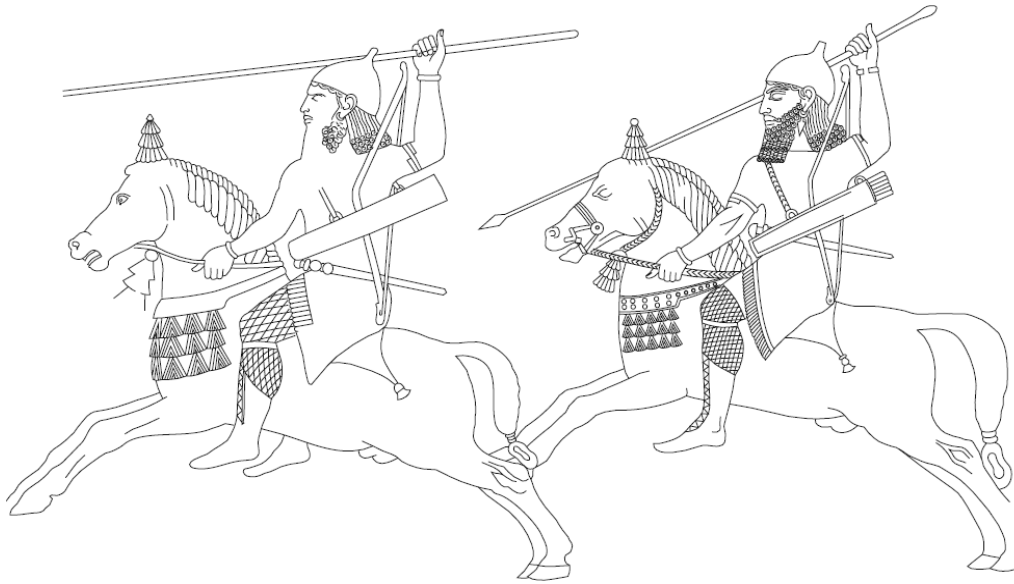
Drawing 2. Archer Cavalrymen of Assurnasirpal II (883-859 BC) Reign (Layard, 1853A, 26)

Drawing 3. Tiglat-Pileser III (745-727 BC) Reign Unarmoured Cavalrymen (Barnett-Falkner 1962, XIII)

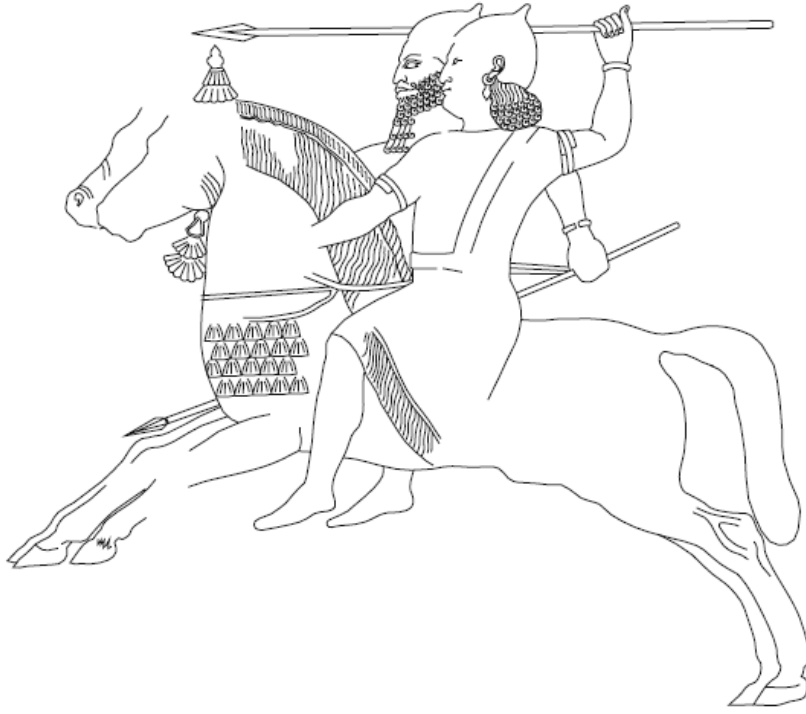
Drawing 4. Tiglat- Pileser III (745-727 BC) Reign's Armoured Cavalrymen (Barnett-Falkner 1962, LXVI)

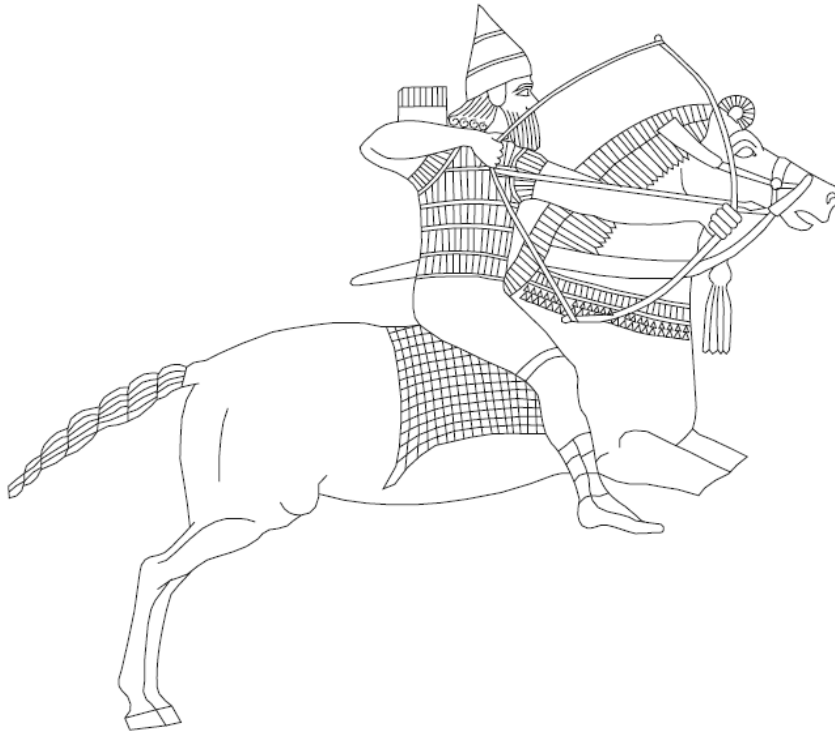
Drawing 5. Unarmoured Lancers of Sargon II (721-705 BC) Reign (Botta-Flandin 1849, 66)

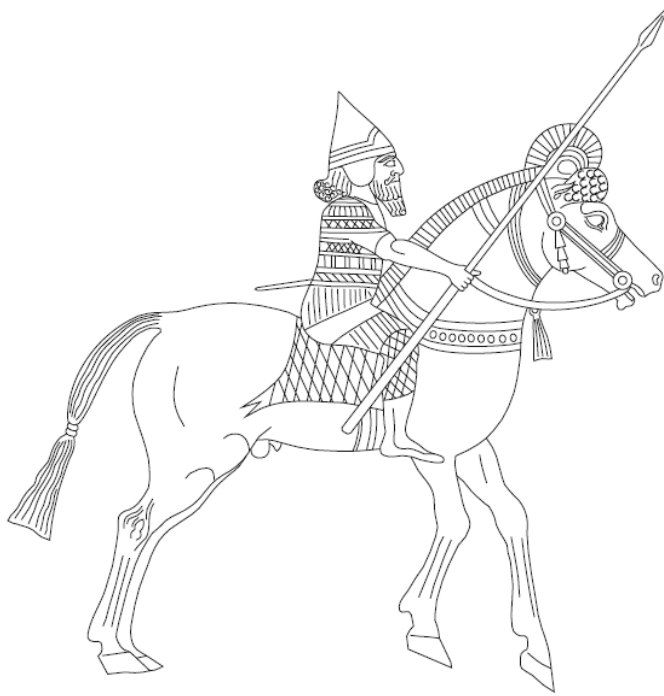
Drawing 6. Unarmoured Lancers of Sargon II (721-705 BC) Reign (Botta-Flandin 1849, 64)

Drawing 7. Unarmoured Lancers of Sargon II (721-705 BC) Reign (Botta-Flandin 1849, 88)

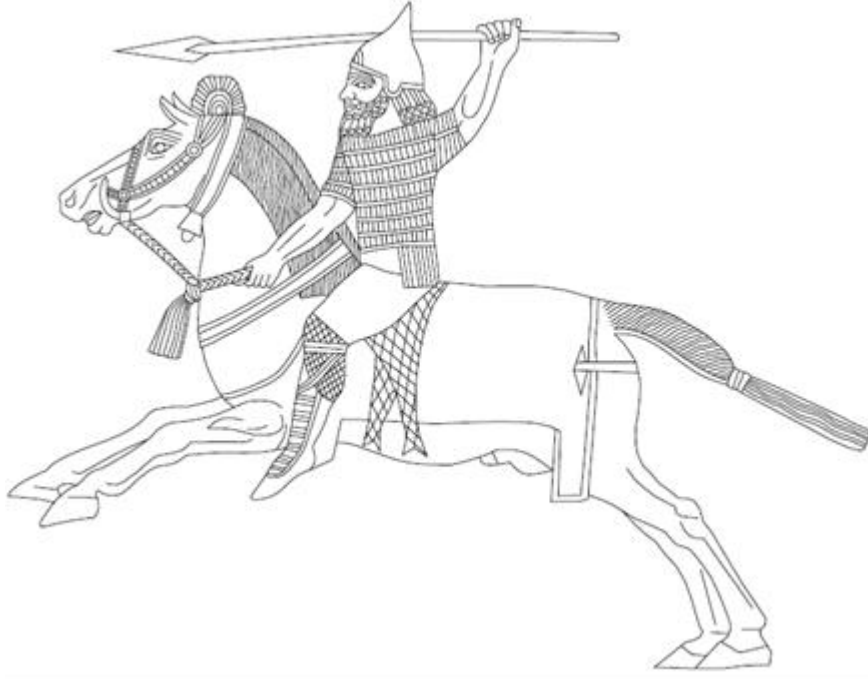
Drawing 8. Armoured Cavalrymen of Sennacherib (704-681 BC) Reign (Barnett et al. 1998, 132)

Drawing 9. Senharip Reign (704-681 BC) Armoured Cavalrymen (Layard 1853A, 80)

Drawing 10. Ninova Southwest Palace. Assyrian Horsemen in Mountainous Regions. Sennacharip Reign (704-681 BC) (Layard, 1849, lev. 81)

Drawing 11. Assurbanipal Reign (668-631 BC) Armoured Lancers (Place 1867, 59)

Drawing 12. Assurbanipal Reign (668-631 BC) Armoured Lancers (Layard 1853B, 46)

Drawing 13. Assurbanipal Reign (668-631 BC) Archer Cavalrymen (Layard 1853B, 45)

Drawing 14. Assurbanipal Reign (668-631 BC) Archer Cavalrymen (Place 1867, 61)

FIGURES

Figure 1. Til-Tuba (Ulai) Battle. Ninova Northwest Palace. Assurbanipal (668-631 BC) Reign. (Russell, 1999, 166, fig.50)

AMİSOS / AMİSOS

Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6 (Haziran/June 2019), ss./pp. 85-96

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 13. 12. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 05. 03. 2019

ADLİ VAKALARDA ARKEOLOJİK TEKNİKLERİN KULLANILMASININ AVANTAJLARI

ADVANTAGES OF USING ARCHAEOLOGICAL TECHNIQUES IN FORENSIC CASES

Özlem MEHDER*

Öz

Adli olguların değerlendirilmesinde en temel aşamalardan biri, olay yerindeki kanıtlara “in situ” biçimde ulaşılmasıdır. Ancak her ülkenin olay yeri incelemelerine yaklaşımının farklı olması nedeniyle adli delillere ulaşılması sırasında dezavantajlı durumlarla karşılaşılabilir. Olay yeri inceleme ekiplerinde adli arkeoloji eğitimi almış uzmanların bulunması, adli açıdan öneme sahip kalıntıların bilimsel yaklaşımlarla ele geçirilmesini sağlayarak vaka analizlerine ışık tutmaktadır. Arkeolojik tekniklere çoğunlukla iskelet kalıntılarının çıkarılmasında başvurulduğu için bu tekniklerin adli antropolojik uygulamalar açısından önemi büyüktür. Adli antropoloji, iskelet kalıntılarındaki bulguları inceleyerek kimliklendirmeye katkıda bulunan, gerek olay yeri incelemelerinde gerekse laboratuvar analizlerinde farklı yaklaşımlardan destek alan bir bilim dalıdır. Adli antropolojik olgularda kalıntıların zarar görmeden, ait oldukları bağlamla birlikte değerlendirilmesiyle güvenilir sonuçlar elde edilmektedir. Olay yerlerinin ve vakaların özelliklerine göre farklı arkeolojik tekniklerden yararlanılmasıyla gömü alanları tespit edilebilmekte, iskelet kalıntılarının bilimsel yaklaşımlarla ulaşılabilir. Ancak adli arkeoloji,

nispeten yeni bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Olay yeri incelemelerinde bu alanda yetişmiş uzmanların bulunması ve hükümetlerin bu alanda bilinçlenmesi elzemdir. Alışılmış arkeolojik kazı tekniklerinin yanı sıra farklı teknolojik araçların bu alanda test edilmesi de tavsiye edilmektedir. Bu açıdan, adli arkeolojinin adli bilimler içerisinde desteklenmesine ve geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada, uluslararası düzeyde değerlendirilen uygulamalar ve örnek vakalar ışığında arkeolojik tekniklerin adli bağlamlarda kullanılmasının önemini vurgulamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazı Teknikleri, Adli Arkeoloji, Disiplinlerarası Çalışmalar, Adli Bilimler, Olay Yeri İncelemeleri.

Abstract

One of the most basic stages in the evaluation of forensic cases is the fact that to the evidence at the scene can be accessed ‘in situ’. But each country has a different approaches to crime scene investigations. Therefore, disadvantageous situations may be encountered when accessing forensic evidences. The presence of experts who have trained in forensic archeology in the crime scene investigation teams, sheds light on case studies by providing scientific approaches to the remains of forensic importance. Due to the fact that archaeological techniques are mostly used in the removal of skeletal remains, these techniques are of great importance in terms of forensic anthropological practices. Forensic anthropology is a branch of science that contributes to identification by examining the findings of skeletal remains and supports different approaches in both crime scene investigations and laboratory analysis. In forensic anthropological cases, reliable results are obtained from the evaluation of the remains with the context of which they belong without damage. Burial areas can be identified by using different archaeological techniques according to the characteristics of the crime scenes and cases. Thus, skeletal remains can be reached through scientific approaches. However, forensic archaeology is a relatively new branch of science. It is essential that there are experts trained in the field of crime scene investigations and that governments are aware of this field. In addition to the traditional archaeological excavation techniques, it is also recommended that different technological tools be tested in this field. In this respect, forensic archeology needs to be supported and developed in forensic sciences. In this study, it is aimed to emphasize the importance of the use of archaeological techniques in forensic contexts in the light of internationally evaluated practices and case studies.

Key Words: Excavation Techniques, Forensic Archaeology, Interdisciplinary Studies, Forensic Sciences, Crime Scene Investigations.

Giriş

1980'lerde ve 1990'ların başında Latin Amerika'da çalışan fiziki antropolog Dr. Clyde Snow, arkeolojik uygulamaların toplu gömüler ve buna benzer olgulardaki önemini belirten öncül bir çalışma yapmıştır. Böylece arkeoloji, toplu gömülerin insan hakları soruşturmalarında yer almaya başlamıştır (Crist, 2001). Bu bağlamda Skinner ve arkadaşları (2003), toplu gömülerin analizinde farklı alanlardaki uzmanların birlikte çalışabilmesi üzerine kılavuz önerilerinde bulunarak uluslararası çalışmalarda ortaya çıkabilecek bakış açısı farklılıklarının önüne geçmeyi amaçlamaktadırlar. Aynı zamanda fiziki antropoloji ve arkeoloji uygulamalarını birleştirerek "adli biyoarkeoloji" kavramını tanımlamaktadırlar. Botanik, entomoloji ve zooloji gibi biyoloji bilimlerini de bu kavrama dahil etmektedirler.

Kuzey Amerika'da arkeoloji, antropolojinin bir alt disiplini olarak yer almaktadır (Blau ve Ubelaker, 2009). Latin Amerika'daki tüm adli insan hakları kuruluşları hem arkeolog hem de antropologlardan oluşmasına ve çalışmalarda bu iki bilim dalından da yararlanılmasına rağmen "adli antropoloji ekipleri" olarak adlandırılmaktadır (Crist, 2001). Bu açıdan, adli antropoloji ve adli arkeolojinin çalışma alanlarını tanımlamak yararlı olacaktır: Adli antropoloji, diş ve kemiklerdeki genetik veya sonradan edinilen özelliklerin fiziki antropoloji yöntem ve tekniklerinden yararlanılarak adli öneme sahip olgularda değerlendirilmesidir (Haglund ve ark., 2001). Adli antropoloji aynı zamanda, yaşayan bireylerin kimliklendirilmesinde de başvurulan bir alandır. Adli arkeoloji ise insan kalıntılarının ve bunlarla ilişkili kanıtların toplanıp belgelenecek arkeolojik teori ve teknikler aracılığıyla adli olgulara uyarlanmasıdır (Christensen ve ark., 2018). Adli antropolojik çalışmalarda iskelet kalıntılarına ve bu kalıntılarla ilişkili delillere "in situ" biçimde ulaşılması, olay yeri incelemeleri ve vaka analizlerinin güvenilir bir biçimde yapılmasını sağlamaktadır. Bu nedenle kalıntıların antropolojik analizlerden önce olay yerinden uygun arkeolojik teknikler ile toplanması gerekmektedir. (Morse ve ark., 1984).

Arkeologlar ve antropologlar, hem tekli hem de çoklu gömülere ait insan kalıntıları da dahil olmak üzere gömülü veya gizlenmiş fiziksel kanıtların konumlarının belirlenmesi, araştırılması, açığa çıkarılması ve kaydedilmesi gibi konularda çalışmaktadırlar (Blau ve Sterenberg, 2016). Toplu gömü içeren mezarlarda yapılan kazılarda savaş suçları, insanlığa karşı yapılan suçlar ve soykırımlar hakkında bilgi edinilmektedir (Hoşsöz, 2018). Toplu gömü araştırmaları; dünya çapındaki ulusal ve uluslararası hukuk komisyonlarının, insan hakları ve ceza mahkemelerinin başarılı sonuçlar elde etmesine katkıda bulunmaktadır (Juhl, 2005).

İnsan hakları toplu gömü araştırma ekipleri genellikle insani, hukuki ve tarihi amaçlar olmak üzere üç temel amaca katkıda bulunmaktadır (Juhl, 2005). Tarihi kayıtların oluşturulması hukuki ve tarihi amaçları gerçekleştirmek ile kurbanların kimliklendirilmesini hedefleyen insani amaçlara ulaşmak için önem taşımaktadır. Arkeologların bu bağlamdaki görevi ise insan davranışının şekillendirdiği fiziksel kanıtların ardındaki paradigmayı analiz etmektir (Juhl, 2005). Bu nedenle arkeologların adli boyutu olan toplu gömülerde görev almaları gerekmektedir.

Gömülmüş insan kalıntıları şüpheli olgular içerdiğinden ve bu tür araştırmaların proaktif yaklaşımlarla yürütülmesi gerektiğinden adli arkeoloji uygulamalarında kullanılan farklı tekniklerin avantaj ve sınırları değerlendirmelidir (Blau ve Sterenberg, 2016). Arkeolojik uygulamaların hem olay yeri incelemelerinde kanıtların toplanmasında hem de gömülerin açığa çıkarılmasında önemli katkılar sağladığı ortaya konulmuştur (Hunter, 2008).

Adli arkeoloji, adli vakaların aydınlatılmasında önemli bir potansiyele sahip ve

gelişmekte olan bir bilim dalıdır. Adli arkeolojik teknikler hem adli hem de antik bağlamlara uygulanabilmekte olup bu bağlam farklılıklarını ortaya koymak da önemli bir adli arkeolojik beceridir (Goonerathne, 2011).

Adli Arkeoloji ve Olay Yeri İncelemeleri

Kalıntıların bulunduğu yer ‘‘olay yeri’’ olarak adlandırılmaktadır. Olay yeri genellikle yüzey, mezar, su altı ve yangın vakalarını içermektedir. Olay yeri incelemeleri kalıntıların aranması, açığa çıkarılması ve belgelenmesini kapsamaktadır. Bu inceleme süreci, ele geçirilen öğelerin doğal durumlarını değiştireceğinden bağlamsal bilgilerin belgelenmesi ve korunması kritik bir öneme sahiptir (Christensen ve ark., 2014). Her olay yeri farklı çevresel ve yapısal özelliklere sahiptir. Bu nedenle her olay yeri incelemesine özgü kazı yaklaşımı ve planlama gerekir (İşcan ve Konyar, 2005).

Kanıtların aranması sırasında farklı disiplinlerden uzmanların görüşlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Toplu gömüleri araştırma ekibinde ekip lideri, fotoğrafçı ve fotoğraf verilerini kaydeden araştırmacılar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra ekipte kalıntıların kayıtlarını tutan, kalıntıların çıkarılmasını sağlayan; incelenen vakanın özelliğine göre farklı alanlardan bilirkişiler (adli tıp uzmanı, patolog, odontolog, antropolog, entomolog, botanist, jeolog, bomba teknisyeni, zehirli atık uzmanı gibi) yer almaktadır (Reinecke ve Hochrein, 2008).

Arkeologlar, gömü içeriğinin korunmasında ve gömüyle birlikte bulunan nesnelerin üretim ve tasarımlarının değerlendirilip olguyla ilişkilendirilmesinde önemli rol oynamaktadırlar (Haglund, 2001). Arkeologların olay yerindeki organizasyon, planlama, belgeleme ve lojistik konusundaki yaklaşımları, büyük ölçekli uluslararası araştırmalar da dahil olmak üzere pek çok adli olguya katkıda bulunmaktadır (Haglund, 2001).

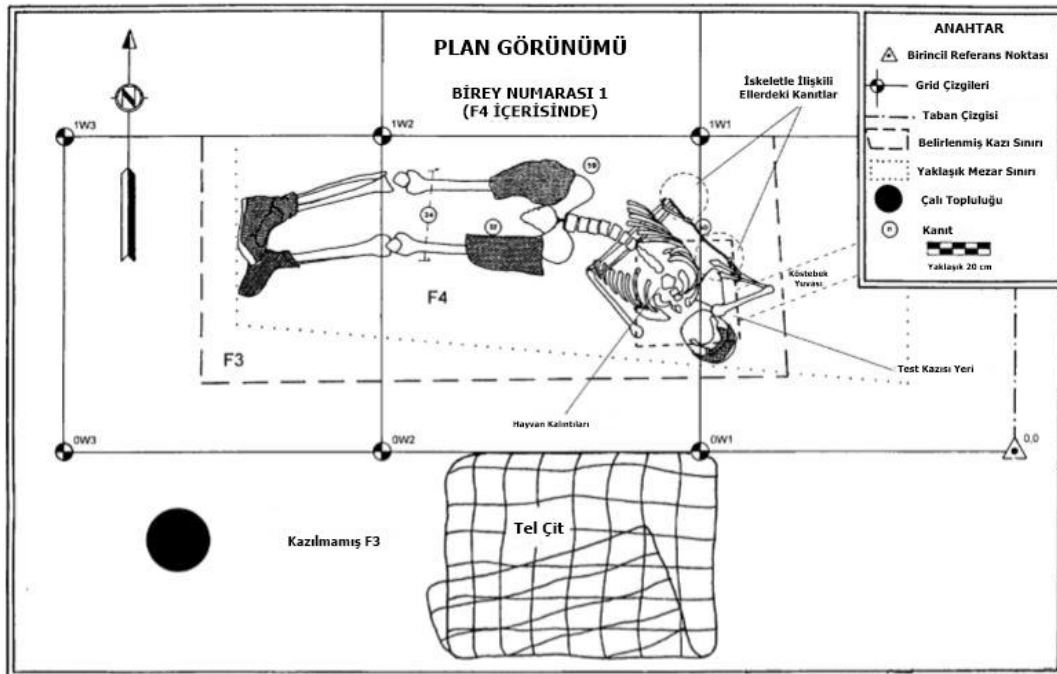
Arkeolojik uygulamalar, kalıntıların olası tahribatlardan zarar görmemesi için aktif bir biçimde kullanılmaktadır. Bu nedenle arkeolojinin olay yeri incelemelerindeki önemi hızla artmaktadır. Özellikle toplu gömü vakalarında adli arkeoloji teknikleri aracılığıyla verimli çalışmalar yapılmaktadır (Tablo 1 ve Resim 1).

Adli olgularda çalışan uzmanlara olay yerinden toplanan kemik kalıntılarının paketler halinde sunulması oldukça dezavantajlı bir yaklaşımdır. Koşullar uygun olduğu takdirde uzmanların kanıtları olay yerinden doğrudan toplamaları gerekmektedir. Çünkü bulunan kalıntılar ile bağlamları arasında ilişki kurulması vaka analizlerine katkıda bulunmakta; olay yerinden daha fazla kanıt elde edilmesini sağlamaktadır (Reinecke ve Hochrein, 2008).

Gömü alanı kazıldıktan veya gömü kaldırıldıktan sonra olay yeri eski haline getirilemeyeceği için kanıtlara dair belgelemelerin her aşamada titizlikle yapılması gerekmektedir (İşcan ve Konyar, 2005). Sistematik ve bilimsel yöntemlerle doğru bir şekilde yapılan kazılardan elde edilen veriler, yıllar sonra açılan davalarda bile güvenilir kanıtların ulaşılabilir olmasını sağlamaktadır (İşcan ve Konyar, 2005).

Tablo 1. Arkeolojik Tekniklerin Uygulanmasında İzlenen Bazı Aşamalar
(Aggrawal, 2015)

• Arama ekibinin araştırmayı tamamlaması
• Konumun belirlenmesi
• Fotoğraflama
• Bitki örtüsünün incelenmesi
• Çıkarılan materyallerin temizlenmesi
• Haritalama
• Referans noktasının belirlenmesi ve bu nokta etrafında grid sistemi oluşturulması
• Grid'in numaralandırılması
• Grid'deki her karenin işaretlenmesi
• Gömü çevresinin incelenmesi
• Kazı tekniklerinin uygulanması
• Gömü dolgusundan örnek alınması
• Gömü toprağının elenmesi
• Çıkarılan kalıntıların fotoğraflanması ve haritalanması
• Kalıntıların gruplandırılması
• Kalıntıların kataloglanması
• Mezarın orijinal zemininin korunması
• Çukur tabanının daha fazla kazılması
• Kalıntıların analiz edilmesi

Resim 1. Olay Yerinde Arkeolojik Tekniklerin Uygulanmasına Bir Örnek
(Reinecke ve Hochrein, 2008)

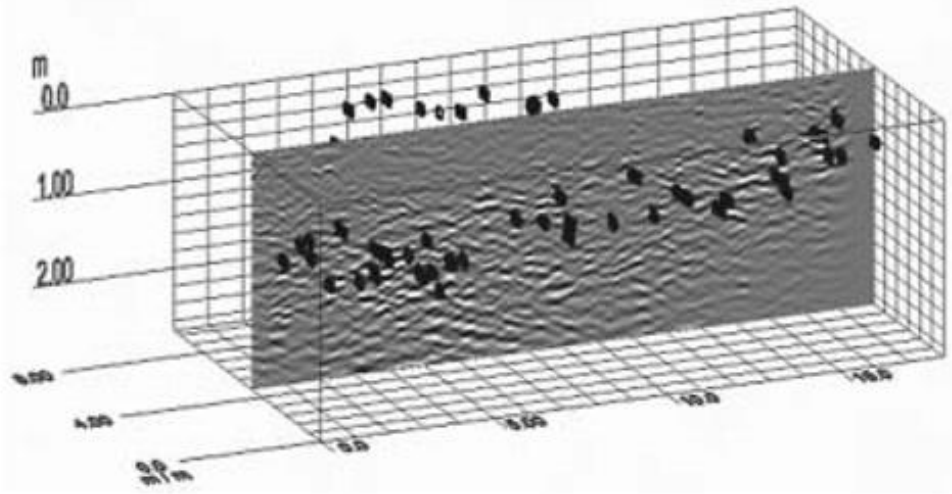
Bazı Güncel Arkeolojik Teknikler

Adli arkeoloji, adli antropoloji içerisinde gelişirken iskeletlerin kimliklendirilmesine dayalı laboratuvar tekniklerine daha çok odaklanıldığından olay yeri incelemesine yönelik saha teknikleri yetersiz kalmıştır. Ancak insan kalıntılarına ulaşılması gereken olgularda arkeolojik saha teknikleri sıklıkla kullanılmaktadır (Schultz, 2015). Adli arkeologlar aynı zamanda, araştırmalar aracılığıyla saha tekniklerini geliştirmekte olup adli alanlarda çalışan çeşitli uzmanlara bu konuda bilgi vermektedirler (Schultz, 2015).

Her yöntemin belirli sınırları olduğundan tüm yaklaşımlar her olay yeri incelemesinde kullanılamamaktadır. Kalıntıların açığa çıkarılma süreci tipik olarak olay yerini tanımlayıp bir referans noktası oluşturmayı, alanı tarayarak bölümlere ayırmayı, kazı yapmayı ve kanıtları toplamayı amaçlamaktadır (Christensen ve ark., 2014).

Adli arkeolojik olay yeri incelemelerinde gömülmüş kalıntılar araştırılırken sondajlar, termal görüntüleme teknikleri, jeofizik uygulamaları, arama köpekleri ve çeşitli kazı uygulamalarını içeren farklı yaklaşımlardan yararlanılabilir.

Jeofizik Çalışmaları: Jeofizik çalışmalarından son zamanlarda adli tıp uygulamalarında da yararlanılmaktadır. Bu bağlamda kullanılan GPR; binaların hatta beton veya asfalt gibi yoğun yapıların iç kısmının başarılı bir şekilde görüntülenebilmesini sağladığından avantajlı bir tekniktir (Cheetham, 2005). 1970'lerden beri kullanılan bu teknik, en güvenilir sonuçları yakın mesafede dikey ölçümlerle vermekte ve mezar yerlerinin tespitinde değerlendirilmektedir (Resim 2).

Resim 2. Gömülerin 3D GPR ile Analizi (Watters ve Hunter, 2004)

Jeoarkeolojik Yaklaşımlar: Uzaktan algılama (RS), uydu görüntüleri, hava fotoğrafçılığı, lazer tarama, termal görüntüleme ve LiDAR (Light Detection and Ranging) gibi teknikler jeo-arkeolojik uygulamalar kapsamında değerlendirilmektedir (Barone ve ark., 2015). Bu tür teknikler de mezar yerlerinin tespitinde olay yeri incelemelerine önemli katkılar sağlamaktadır.

Elektromanyetik Araçlar: Bu araçlar, gömüyü çevreleyen ortam ve cesedin varlığından kaynaklanan elektriksel iletkenlik kontrastlarını tespit etmektedir (Cheetham, 2005). Adli bağlamda kullanılan elektromanyetik araçlar, incelenen alanın iletkenlik ve manyetik duyarlılık özelliklerinin analizinde kullanılmaktadır (Resim 3).

Resim 3. Mezar Yeri Tespitinde Elektromanyetik Görüntüleme Örneği
(Cheetham, 2005)

K9 Köpekleri: K9 köpekleri, gelişmiş koku duyuları nedeniyle olay yeri incelemelerinde kullanılmaktadır. Köpekler daha çok yasadışı maddeler veya patlayıcı unsurların varlığını tespit etmek için eğitilmektedir. Ancak cesetleri tespit etmek amacıyla eğitilen ‘kadavra köpekleri’ de mevcuttur. Kadavra köpekleri, kalıntıların daha önceden bulunduğu yerlerdeki kokuları da tespit ederek cesede ulaşılmasını sağlayabilir (Barone ve ark., 2015).

Dekompozisyonun erken evrelerindeki cesetler, tarihi kalıntılar, su altı kalıntıları gibi spesifik konularda eğitilen kadavra köpekleri de vardır (Barone ve ark., 2015). Bu bağlamda kadavra köpeklerinden adli arkeolojik çalışmalarda da yararlanılabilir. Teknolojik araçların getirdiği yüksek maliyetin aksine, incelenen vakanın uygun olması durumunda K9 köpekleri daha düşük maliyetli bir seçenek olarak adli araştırmalara katkıda bulunabilir.

İş Makineleri: Kıbrıs’taki CMP (Committee on Missing Persons) arkeologları, derin kuyulardaki insan kalıntılarına iş makineleri aracılığıyla güvenli bir şekilde ulaşılmasını sağlayan teknikler geliştirmiştir. Böylece ele geçirilen kalıntılar daha az hasar görmüş; kazı süresi ve maliyeti azalmıştır (Ceker ve Stevens, 2015). Teras yönteminde iş makineleri aktif olarak kullanılmaktadır (Resim 4).

Resim 4. Kuyu Mezarlara Uygulanan Teras Yöntemi - 2009
(Ceker ve Stevens, 2015)

Örnek Vakalar

Rwanda Vakası

6 Nisan 1994'te Rwanda başkanı Juvenal Habyarimana'nın öldürülmesini takiben ülkede şiddet ortamı devam etmiş ve bunun sonucunda yarım milyon insan hayatını kaybetmiştir. 17 Nisan civarında saldırılar sürmüştür ve bu saldırılardan hayatta kalanlar aranarak ilerleyen günlerde öldürülmüştür. Bu katliamdan sonra birçok kalıntının gömülmesi en az dört kitle mezarında gerçekleşmiştir. Tanıkların işaret ettiği bölgeden çok sayıda bireye ait iskelet çıkarılmıştır (Haglund ve ark., 2001).

Bu vakada görgü tanıklarının olması nedeniyle olası mezar yerleri daha kolay tespit edilmiştir. Kazı yapılırken ilk aşamada iş makineleriyle çalışılmaması, kalıntıların daha fazla tahrip olmasını önlemiş ve bu durum da verilerin doğru bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanımıştır. Bununla birlikte bu vakada yağmurlu iklim koşullarının kalıntılara zarar verme ihtimali de değerlendirilerek çalışma planları buna göre düzenlenmiştir (Haglund ve ark., 2001).

Bulunan iskelet kalıntılarına yumuşak dokulu kalıntılar da eşlik ettiği için adli antropologlar, adli patoloğlar ile birlikte çalışmıştır. Yumuşak doku bulunduran kalıntılarla karşılaştığı için bunların korunması ve doğru bir şekilde değerlendirilmesi açısından alanda oluşturulan morglar devreye girmiştir. Ayrıca kalıntıların incelenmesi için X-ray cihazları tahsis edilmiştir (Haglund ve ark., 2001). Dolayısıyla adli arkeolojik olgularda incelenen

kalıntıların durumuna göre farklı çalışma alanlarının oluşturulması gerekmektedir.

İncelenen bölgede gömülü olarak bulunma ihtimali olan patlayıcı türü maddelere karşı çeşitli lojistik önlemler alınmış ve alandaki araştırmacıların güvenliği sağlanmıştır (Haglund ve ark., 2001). Bu açıdan alan koşullarına göre disiplinlerarası destek almak önem taşımaktadır.

Honduras Vakası

Honduras, Latin Amerika'daki diğer ülkelerle birlikte 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerde baskıcı rejimlere maruz kalmıştır. 1994'te yayınlanan "The Facts Speak for Themselves"e göre 1979-1989 yılları arasında Honduras'ta 187 kişinin kaybolduğu belirtilmiştir. Rapor, Honduras askeri mürettebatının CIA desteğiyle soğuk savaşa katıldığını doğrulamıştır. Bu süreçte birkaç solcu aktivist kaybolmuş ve politik cinayetler işlenmiştir (Haglund ve ark., 2001). Bu vakada kayıp şahısların bulunmasına dair tanıklar olmadığı için gömü alanı tespiti yapılamamıştır. Kayıp şahıslara ait buluntular aranırken farklı kalıntılara ulaşılmıştır. 12 yıl boyunca cesetleri tespit etmek ve kimliklendirmek gibi her türlü öneri, hükümet tarafından reddedilmiş ve bu nedenle adli incelemeler gecikmiştir. Ancak bu durum 1994 yılında, PHR (Physicians for Human Rights) ve COFADEH (Committee of Relatives of the Disappeared in Honduras)'in talebiyle tersine dönmüştür. Vakada adli patolojiye ek olarak adli odontoloji yaklaşımlarından da yararlanılarak kimliklendirme çalışmaları yapılmıştır (Haglund ve ark., 2001).

İki vakada da adli arkeolojik kazı teknikleri uygulanmıştır. Ancak Rwanda vakasında bulldozer ile çalışıldığı esnada oluşan siperde farklı kalıntılar birikmiştir. Bu da kalıntıların karışmasına neden olmuştur. Böylece kimliklendirme evresinde sorunlar yaşanmıştır (Haglund ve ark., 2001).

İki olguda da her bir vakaya ayrı kodlar verilmesi, buluntuların gruplanmasında avantaj sağlamıştır. Vakalarda adli antropologların arkeologlarla birlikte çalışması kalıntıların doğru bir şekilde toplanmasında ve analiz edilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca kalıntıların açığa çıkarılması aşama aşama fotoğraflanıp belgelendiği için laboratuvar analizleri de daha kolay yapılmıştır. İki olgu için de olay yeri güvenlik çemberine alınarak araştırmacılar dışında kalıntılara müdahale edilmesine engel olunmuştur (Haglund ve ark., 2001).

Vakalar, bilirkişilerin görüş ve önerileriyle değerlendirilmeye başlamıştır (Haglund ve ark., 2001). Farklı bağlamlar, farklı çalışma biçimleri gerektirdiği için her adli arkeolojik vakanın aynı koşullar altında ilerlemesi mümkün değildir. Bu nedenle olgulara bilirkişilerin desteği ile incelenen bağlamlara uygun biçimde danışman ve araştırmacıların yönlendirilmesi bilimsel bir yaklaşım olmuştur.

Ülkelerin farklı hukuk sistemleri olması Honduras vakasında olduğu gibi adli arkeolojik olgularda araştırma süreçlerini geciktirebilir. Bu tür durumlar, kalıntıların incelenmesini zorlaştırmaktadır.

Tartışma

Titiz arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen deliller, insanlık suçlarının değerlendirilmesini ve suç faillerinin yargılanmasını sağlayan önemli bulgulardır. Kayıp bireylerin kimliklendirilip ailelerine ulaştırılması, araştırmacılar açısından önemli bir sorumluluktur. Bu tür çalışmalarda kanıtların toplanıp adli merciler tarafından değerlendirilmesinde arkeolojinin evrensel bir disiplin olarak desteklenmesi gerekmektedir (Resende ve Netto, 2014).

Adli arkeoloji, elde ettiği kanıtları değerlendirirken pek çok bilim dalıyla ortak bağlamda buluşarak vakaların aydınlatılmasını sağlamaktadır. Örneğin arkeologlar, antropologlar ve adli tıp uzmanlarının işbirliğiyle 1944 ve 1947 yılları arasında KGB’de infaz edilen 45 kişi kimliklendirilmiştir (Jankauskas, 2005). Bunun gibi pek çok çalışmadan elde edilen sonuçlara göre toplu gömü araştırmalarında farklı disiplinlerden uzmanların yer almasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Adli arkeolojik çalışmalarda genellikle yumuşak dokudan arınmış iskeletlerle karşılaşmaktadır. Bu nedenle bu olgularda adli antropolog ve adli odontologlar aktif bir biçimde rol almalıdır. Yumuşak dokuyla karşılaşılan durumlarda ise ekibe adli patologlar ve adli tıp uzmanları da katılmalıdır. Adli arkeolojik araştırmalarda bu alanların yanı sıra palinoloji, entomoloji ve jeoloji gibi bilimler de önem taşımaktadır. Adli arkeoloji, kalıntıların tahrip olmadan, “in situ” biçimde çıkarılmasını sağladığı için olgunun bilimsel bir şekilde değerlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle adli arkeologlar ve adli antropologların adli vakalarda olay yerine giden ilk ekip içerisinde yer almaları gerekmektedir (Çeker, 2016).

Olay yeri incelemelerinde izlenen aşamalar ülkeler arasında farklılıklar göstermektedir. Örneğin birçok ülkede olay yeri inceleme, laboratuvar veya DVI gibi adli ekiplerde adli antropolog ve adli arkeologlar görev alırken Kuzey Kıbrıs ve Türkiye Cumhuriyeti’nde bu araştırma ve incelemeler polis veya jandarma tarafından yapılmaktadır (Çeker, 2016).

Bazı adli soruşturmalarda arkeolojik tekniklerin gerekliliği bilinse de bunların uygulanmasında bazı engeller vardır. Örneğin Brezilya’da adli soruşturmaları kontrol eden mevzuat, alanında uzman arkeologların ilgili vakalara atanmasını sınırlayabilmektedir. Ayrıca bu alanda yetişmiş nitelikli uzman sayısının yetersiz olduğu belirtilmiştir (Guimarães ve ark., 2015). Son zamanlarda Hindistan’da kullanılan arkeolojik teknikler, temel olarak toplu mezarların kazılmasında kullanılmaktadır. Bunlar, tarihi mezarlar veya toplu katliam uygulayıcıları tarafından oluşturulan mezarlardır (Aggrawal, 2015). Hükümetin suç tespitinde bilimsel yöntemlerin uygulanmasının gerekliliğinden gün geçtikçe daha fazla haberdar olması nedeniyle adli arkeolojinin Hindistan’daki geleceği parlak görünmektedir (Aggrawal, 2015).

Sri Lanka’da tanımlanamayan iskelet kalıntıları, genellikle alanında uzman antropolog ve arkeologlar olmadığı için polisler tarafından toplanmaktadır (Goonerathne, 2011). Polislerin arkeolojik kazı teknikleri hakkında eğitimi olmaması incelenen vakaların çözümlenmesinde dezavantaj oluşturmaktadır (Goonerathne, 2011). Çünkü kalıntılar zarar görmekte ve bağlamlarıyla birlikte değerlendirilememektedir. Olay yerine giden personelin adli kazı ile ilgili tecrübesi, buluntuların kemik/yarı kemikleşmiş/yanmış olduğu vakalarda insan ve hayvan ayırımı yapacak osteoloji ve karışık buluntuları birbirinden ayıracak antropoloji bilgisine sahip olup olmaması ciddi öneme sahiptir (Çeker, 2016). Bu açıdan adli arkeolog ve adli antropologların olay yeri araştırma ve inceleme ekiplerinde görev almaları hem adli vakalarda daha doğru ve güvenilir sonuçlar alınmasında hem de bu çalışmaların dünya standartları seviyesine getirilmesinde oldukça etkilidir (Çeker, 2016).

Sonuç

Olay yerindeki delillere doğal durumlarıyla ulaşılması adli vakaların gidişatını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bağlamdaki çalışmaların adli arkeolojik yaklaşımlar temelinde sürdürülmesi gerekmektedir. Öncül çalışmalar incelendiğinde adli arkeolojinin adli antropoloji bağlamında ortaya çıktığı ve gelişmeye başladığı görülmektedir.

Adli arkeolojik çalışmalarda çoğunlukla geleneksel kazı tekniklerinden yararlanılmaktadır. Bunun yanı sıra, jeoarkeoloji ve jeofizik gibi alanların desteğiyle de çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Olay yerlerinin bağlam farklılıklarından dolayı teknolojik yenilikler doğrultusunda farklı adli arkeolojik tekniklerin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece delil tespiti ve kalıntılara ulaşılması açısından olumlu sonuçlar elde edilmesi beklenmektedir.

Dünyada pek çok olay yeri inceleme ekibinde adli arkeologlar da görev alırken ülkemiz için henüz böyle bir gelişme yaşanmamıştır. Türkiye’de doğrudan adli arkeoloji eğitime yönelik bir program henüz mevcut değildir. Adli vakaların soruşturulmasında adli arkeoloji alanında uzmanlaşmış bilirkişilere de ihtiyaç duyulmaktadır. Olay yeri incelemeleri ve vaka analizlerinin bilimsel bir şekilde yapılabilmesi için adli arkeoloji ve adli antropoloji işbirliğinden aktif olarak yararlanılmalıdır. Türkiye’de de DVI sistemine benzer ekipler kurularak adli bilimlerin farklı alanlarındaki uzmanların görüşleri alınmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Morse D, Dailey RC, Stoudamire J, Duncan J. 1984 “Forensic Archaeology”, T.A. Rathbun – J.E. Buikstra (eds.), *Human Identification: Case Studies in Forensic Anthropology*, Springfield: Charles C. Thomas, 53– 63.
2. Blau S, Ubelaker DH. 2009 “Forensic Anthropology and Archaeology: Introduction to a Broader View”, S Blau – D.H. Ubelaker (eds.), *Handbook of Forensic Anthropology and Archaeology*, Walnut Creek, California, 21-25.
3. Haglund WD, Connor M, Scott DD. 2001 “The Archaeology of Contemporary Mass Graves”, *Historical Archaeology* 35(1): 57-69.
4. Christensen AM, Passalacqua NV. 2018 “Forensic Archaeology and Scene Processing”, *A Laboratory Manual for Forensic Anthropology*, Academic Press, 85-99.
5. Goonerathne I. 2011 “Forensic Archeology - An Emerging Forensic Science: Is There An Opportunity In Sri Lanka?”, *Sri Lanka Journal of Forensic Medicine, Science & Law* 2(2).
6. Crist TAJ. 2001 “Bad to the Bone?: Historical Archaeologists in the Practice of Forensic Science”, M.A. Connor – D.D. Scott (eds.), *Archaeologists as Forensic Investigators: Defining the Role*, *Historical Archaeology* 35 (1): 39-56.
7. Skinner MF, Alempijevi D, Djuric-Srejec M. 2003 “Guidelines for International Forensic Bio-archaeology Monitors of Mass Grave Exhumations”, *Forensic Science International* 134: 81–92.
8. Blau S, Sterenberg J. 2016 “Anthropology: Use of Forensic Archeology and Anthropology in the Search and Recovery of Buried Evidence”, J Payne-James – R.W. Byard (eds.), *Encyclopedia of Forensic and Legal Medicine*, 2nd ed, Elsevier, 236-245.
9. Hoşsöz S. 2018 “Toplu mezar/toplu gömü çalışmalarında adli antropolojik ve arkeolojik yöntemlerin kullanılmasının önemi”, *AÜ DTCTF Antropoloji Dergisi* 35: 23-34.
10. Juhl K. 2005 “The Contribution by (Forensic) Archaeologists to Human Rights Investigations of Mass Graves”, *Stavanger*, 18-21, 53-54.
11. Hunter J. 2008 “Forensic Archaeology”, D.M. Pearsall (eds.), *Encyclopedia of Archaeology*, 1396-1403.
12. Christensen AM, Passalacqua NV, Bartelink EJ. 2015 “Forensic Archaeology and Scene Processing Methods”, *Forensic Anthropology: Current Methods and Practice*, 149-178.

13. İşcan MY, Konyar E. 2005 “Adli Arkeoloji: Olay Yerine Arkeolojik Yaklaşım”, *Archaeology and Art Magazine* 120: 89-100.
14. Reinecke GW, Hochrein MJ. 2008 “Pieces of the Puzzle: FBI Evidence Response Team Approaches to Scenes with Commingled Evidence”, B.J. Adams – J.E. Byrd (eds), *Recovery, Analysis and Identification of Commingled Human Remains*, Humana Press, 31-55.
15. Haglund WD. 2001 “Archaeology and Forensic Death Investigations”, *Historical Archaeology* 35(1): 26-34.
16. Aggrawal A. 2015 “Forensic archaeology: an Indian perspective”, W.J Mike Groen - N Márquez-Grant – R.C. Janaway (eds.), *Forensic Archaeology: A Global Perspective*, 1st ed, John Wiley & Sons, 287-291.
17. Schultz JJ. 2015 “Forensic Archaeology”, J.D. Wright (eds.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd ed, Elsevier, 333-338.
18. Cheetham P. 2005 “Forensic Geophysical Survey”, J Hunter - M Cox (eds.), *Forensic Archaeology: Advances in Theory and Practice*, Routledge, 62-95.
19. Watters M, Hunter JR. 2004 “Geophysics and burials: field experience and software development”, K Pye - D Croft (eds.), *Forensic Geosciences*, London: Geological Society of London, 21–31.
20. Barone PM, Di Maggio, RM, Ferrara C. 2015 “Forensic geo-archaeology in Italy: Materials for a standardization”, *International Journal of Archaeology* 3(1-1): 45-56.
21. Ceker D, Stevens WD. 2015 “Recovery of Missing Persons in Cyprus: Heavy Equipment Methods and Techniques for Complex Well Excavations”, *Journal of Forensic Sciences* 60(6): 1529 – 1533.
22. Resende FECP, Netto C. 2014 “Forensic Archeology: Many Scenarios, Different Contexts”, *International Journal of Humanities and Social Science* 4: 11(1). 217-228.
23. Jankauskas R, Barkus A, Urbanavičius V, Garmus A. 2005 “Forensic archaeology in Lithuania: the Tuskulėnai mass grave”, *Acta Medica Lituanica* 12: 70-74.
24. Çeker D. 2016 “Olay Yeri İnceleme ve Çalışmalarında Adli Arkeolog ve Adli Antropologların Rolü: Kuzey Kıbrıs ve Türkiye’deki Güncel Durum”, *AÜ DTCTF Antropoloji Dergisi* 32: 13-21.
25. Guimarães MA, Francisco RA, de Abreu e Souza, R. Evison, MP. 2015 “Forensic archaeology and anthropology in Brazil”, M Groen - Márquez-Grant N - R Janaway (eds.), *Forensic archaeology: current trends and future prospects*, New York: Wiley.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 6 (Haziran/June 2019), ss./pp. 97-111

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 29. 03. 2019
Kabul Tarihi/Accepted: 30. 04. 2019

AKŞEHİR NASREDDİN HOCA ARKEOLOJİ VE ETNOGRAFYA MÜZESİ'NDEN ÇİFT ALINLIKLIL MEZAR STELLERİ

GRAVE STELES WITH DOUBLE PEDIMENTS IN AKŞEHİR NASREDDİN HODJA ARCHAEOLOGY AND ETNOGRAPHY MUSEUM

Saadet ÖZKADİF*

Öz

Bugün Konya İli'ne bağlı bir ilçe merkezi olan Akşehir'de lokalize edilen Philomelion, Akşehir Gölü'nün güneyinde, Sultan Dağları'nın doğusundadır. İl merkezine 130 km. uzaklıktadır. Bu çalışmada ilçe merkezi ve çevresinde bulunmuş olan ve çift alınlıklı olarak betimlenen mezar stelleri ele alınmıştır. Eserlerden ilki Sığıronü Mevkii'nden, üçüncüsü de Yarenler Mahallesi'nde yapılmış olan toplu konut alanı kurtarma kazısından getirilmiştir. İkincisinin ise buluntu yeri belli değildir. Akşehir Müze Müdürlüğü envanterine kayıtlı olan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen üç adet stelin, betimleme, biçimsel, ikonografik ve epigrafik incelemeleri yapılmıştır. 2 Nolu stelin M.S. 2. yüzyılın 2. yarısına, 1 ve 3 Nolu stellerin ise M.S. 3. yüzyıl ve ortalarına tarihlendirilmesi uygun olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezar Steli, Roma, Phrygia, Pisidia, Philomelion.

* Arkeolog, Akşehir Müze Müdürlüğü, E-Mail: saadet.ozkadif@gmail.com

Abstract

Today, Philomelion, which is localized in Akşehir, a district center of Konya Province, lies to the South of Akşehir Lake, east of the Sultan Mountains. The city center is 130 kilometers away. In this study, grave steles which are found in the center and surrounding area and described as double-pediments are discussed. The first of the works was brought from the located of Sığırönü and the third from the housing estate rescue excavation in Yarenler neighborhood. The location of the second one is not clear. These three steles, which are registered in the Akşehir Museum Directorate inventory, have been examined in terms of description, stylistic iconographic and epigraphic. It is appropriate that the No:2 stele is dated to the second half of the second century A.D. and the No:1 and No:3 steles are dated to the third century and the middle A.D.

Keywords: Grave Stele, Roman, Phrygia, Pisidia, Philomelion.

Giriş

Akşehir, Antik dönemde Sultan Dağları ile bugünkü Afyonkarahisar/Emirdağ arasında kalan ve Paroreia Phrygia olarak adlandırılan bölümde yer almakta¹ ve o dönemde Philomelion olarak adlandırılmaktaydı. Ayrıca savaşlarla birlikte değişen sınırlar içerisinde Pisidia Bölgesi içerisinde de kalmaktadır. Kuzey ve kuzeybatısında Phrygia, güneybatıda Lykia, güneyde Pamphylia ile doğuda da Galatia ve Isauria ile çevrelenmiştir. Roma dönemi için Pisidia sınırlarını doğal yükseltelerin belirlediği görülmektedir. Isauria ve Galatia ile olan doğu sınırını kuzey-güney uzanımlı Sultan Dağları, Pamphylia ile olan sınırı Antalya düzlüğünün kuzeyinden geçen Toros dizisi, Phrygia ile olan kuzey ve kuzeybatı sınırını ise Karakuş Dağları belirler².

Akşehir/Philomelion geçmişi Hitit ve Friglere kadar uzanan, Kral Yolu olarak adlandırılan ve Sard'dan başlayarak Ninova'ya kadar devam eden, ticaret yolu kavşağında, Doğu Roma/Bizans döneminde Constantinopolis'i Suriye'ye bağlayan posta yolu üzerinde yer alan önemli bir askeri karakol merkezidir³.

Başlangıçtan itibaren, yaşama şartlarının son derece uygun olduğu, bulunan yerleşmelerden anlaşılan Philomelion ve çevresi, Amasyalı Coğrafyacı Strabon'un da ifade ettiği gibi Ege sahilini doğuya bağlayan ana yollardan birinin üzerinde istasyon olmuştur⁴.

Mezar Stelleri

Antik dönemde, yekpare taştan yapılmış steller, mezar taşı, adak, resmi ya da sınır

¹ Strabon XII, VIII: 14

² Philomelion'un lokalizasyonu hakkındaki ilk bilgi Leake tarafından verilmektedir. 1824 yılında bölgeye gelen gezgin Philomelion'u bugünkü Ilgın olarak göstermiştir. (Bkz: Leake 1824: 54-56) Ancak, kentin konumlandırılmasını doğru olarak yapan ilk araştırmacısı F.W.J. Arundell olmuştur. (Bkz. Arundell 1834) Arundell'in görüşünü doğrulayan yazıt ise 1976 yılında T.Drew-Bear tarafından bulunmuştur (Bkz. Drew-Bear 1976: 259)

³ Yusufoglu 1949: 19; Özcan 2006: 183-187; Gök-Gürhan 2007: 157

⁴ Özsait - Özsait 2007: 587.

taşı olarak kullanılmışlardır. Bu steller mezar taşı olarak kullanıldıklarında, mezar sahibinin toplumdaki yerini ve mesleğini yansıtan kabartma ya da resimlerle bezenmişlerdir⁵. Bütün bu işlenmiş olan figürler, betimlenen kişisel eşyalar ve yazıtlar sayesinde o dönemde yaşamış olan milletlerin sosyo-kültürel, ekonomik ve dinsel hayatları hakkında birçok bilgiyi elde edebilmekteyiz.

Bu makalede, Akşehir Müze Müdürlüğü envanterine kayıtlı üç adet mezar steli değerlendirilmiştir. Müze Müdürlüğü'nün mezar steli koleksiyonunu oluşturan eserlerin büyük çoğunluğu çevre ilçe ve köylerden getirilenlerin yanı sıra kent merkezinde temel kazıları sırasında rastgele bulunan örneklerden oluşmaktadır. İncelenen üç örnekten sadece 1 ve 3 Nolu Mezar Stellerinin yeri bilinmekte olup ne yazık ki 2 Nolu Mezar steli ise kent merkezinden getirilmiş olmasına rağmen buluntu yeri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1 Nolu Mezar Steli (Res. 1, Çiz. 1)

80-58 envanter numaralı eser, Akşehir ilçe merkezinde Sığırönü olarak bilinen mevkiiden getirilmiştir. Stelin sol alt köşesi kırıktır. Mermerden yapılan eserin yüksekliği 90 cm., genişliği 93 cm. ve kalınlığı 30 cm. dir. Yaklaşık kare bir blok üzerinde alçak kabartma olarak bezeme ve figürler betimlenmiştir. Figürler sütuncelerle çevrelenmiş iki niş içerisinde tasvir edilmiştir. Alınlığı üç sütunce taşımaktadır. Mezar stelleri dış görüntü olarak belirli mimari şekilleri temsil eder, bunun yanında esas şekillerin basitleşmesiyle meydana gelen sade şekiller de görülür⁶. Alınlıklar, tepe ve yan akroterlere sahiptir ve bunların arasında çiçek-yonca rozet motifi yer almaktadır. 1 nolu stelin alınlık kenarları düz ve sade olarak yapılmış ve alınlık içerisine kalkan rozet yerleştirilmiştir (Res. 1a). Stelin sol tarafında yer alan niş içerisinde bir platform üzerinde kadın figürü betimlenmiştir (Res. 1b). Figür, chiton üzerine hymation giymiş ve sağ kola kumaşın fazlası dolanarak sol omuz hizasına kaldırılmıştır. Eli bilekten itibaren açık bırakılarak göğüs üzerindedir. Figürün yüzü ve burnu tahrip olmuştur. Elbisesi ayaklarına kadar inmekte sadece ayaklarının ucu görünmektedir. Figürün sağ tarafında üstte bir ayna, altta ise çift taraflı bir tarak, sol tarafında ise iki adet iğ betimlemesi görülmektedir. Stelin sol tarafındaki niş içerisinde yine bir platform üzerinde ayakta duran erkek figürü vardır (Res. 1c). Dioskurides Tipi'nde⁷ chiton üzerine hymation giymiş olan figürün elbisesi sadece ayak bileklerine kadar inmekte olup ayakları açıkta bırakılmıştır. Erkek figür de kadın figürünün işleniş gibi kumaşın fazlasını sağ koluna dolamış ve sol omuz hizasına kaldırmış şekilde belirtilmiştir. 1 Nolu Mezar Stelinde, yuvarlak bir yüz hattına sahip olan erkek figürün saçları dalgalı şekilde belirtilmiştir. Gözleri ve ağız kenarları bellidir. Burnu tahrip olmuştur. Niş içerisinde başka herhangi bir eşya görülmemektedir. Alınlığın alt kısmında yer alan arşitrav üzerinde iki satırlık yazıt yer almaktadır.

Yazıtta:

AYMNHCIΘEOC AVPHΓWACATHEIΔC A

.... WIIPOCNΛEOTATA..MNCXAPINKA AY

⁵ Tekçam 2007: 210.

⁶ Abay 2016: 2; Fıratlı 1965: 269.

⁷ Bu tipte erkekler, hymation giyer, elbise içinde kalan sağ kol dirsekten bükülmüş, bileğine kadar sarılı ve sağ el göğüs üzerinde, sol el ise sol bacağın dizi üzerinde solundan gelen kıvrımları tutar. Soldan açılarak inen hymationun kenarı önde sol bacak üzerindeki sol kola sarılır ve elin bileğine dolandıktan sonra elle tutulur, öne açılarak dökülür (Yaylalı 1979: 46-47; Emekli 2015: 63).

Çevirisi:

“*Mnestheos, pek sevgili eşi Auri(lia?) için [- - -] anısına (diktirdi) ve Aur [- - -]*”⁸

2 Nolu Mezar Steli (Res. 2, Çiz. 2)

Mermerden yapılmış olan **93-37** envanter numaralı eserin buluntu yeri belli değildir. Yüksekliği 80 cm., genişliği 79 cm. ve kalınlığı 10 cm.dir. Yaklaşık kare bir blok içerisinde çift alınlıklı stel betimlenmiştir. Alınlığı üç sütunce taşımaktadır. Alınlıklar yan ve tepe akroterlere sahiptir ve tepe akroteri kapalı palmet motifinden oluşmaktadır. Alınlık kenarları düz işlenmiştir ve alınlıkların iç kısmı oldukça dar yapılmış olup içerisinde herhangi bir motif yer almamaktadır (Res. 2a). Üç adet sütunce ile iki nişe ayrılmış olan stelde, sağ taraftaki niş içerisinde kadın figürü (Res. 2c), sol tarafta ise bir erkek figürü betimlenmiştir. (Res. 2b). Figürler 1 Nolu steldeki gibi ince bir platform yerine biraz daha yüksekçe bir platform-podyum üzerinde ayakta durmaktadır. $\frac{3}{4}$ dönüşle profilden verilen figürlerin duruş şekilleri birbirine benzer şekilde yapılmış olup Dioskurides pozunda verilmiştir⁹. Bunlar ayakta cepheden durabilecekleri gibi, özellikle adak stellerinde $\frac{3}{4}$ profilden de işlenebilirler. 2 Nolu eserde kadın figürünün başı $\frac{3}{4}$ lük dönüşle sağa bakarken, erkek figürün başı $\frac{3}{4}$ lük dönüşle sola bakar şekilde ifade edilmiştir.

Sütuncelerin başlıklarında çerçeve oluşturularak içerisine stilize akanthus motifi yerleştirilmiştir Sütuncelerin gövdeleri dikey yivlerle bezelidir ve kaideleri düzdür.

Figürlerin altında yer alan platformlar üzerinde ve hemen altındaki sütunceler arasındaki alanda yazıtlar yer almaktadır. Kadın figürün platformu üzerinde ‘TON’ ve altında da ‘XAPIN-OΓA’ yazarken, erkek figürünün platformu üzerinde ‘KYTA’ altında ise ‘MNHMΣ-KAIE’ yazmaktadır. Ayrıca üçgen alınlıkların altında yer alan arşitrav üzerinde de bir satır yazıt bulunmaktadır.

Yazıtta;

TITEINIA ANΔPI ΔIOΦANTΩ{N} ΓAY

KYTA TO{N}

MNHM{Σ} KAIE

Çevirisi:

“[- - - kişi] pek tatlı eşi Diophantas’a anısı ve [- - - için]”

⁸ Yazıtların okunmasında yardımcı olan Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Arkeoloji Bölümü’nden Dr. Öğr. Üyesi Güray ÜNVER Hocama teşekkürü bir borç bilirim.

⁹ Pfuhl-Möbius bu tipi ‘Normal Tipteki Erkek’ olarak adlandırırken, Yaylalı, ‘A Tipi’ ifadesini, Şahin ise ‘Palliatius Tipi’ terimini kullanmıştır.

3 Nolu Mezar Steli (Res. 3, Çiz. 3)

97-26 envanter numaralı son eser, 1997 yılında Yarenler Mahallesi'ndeki Toplu konut alanı (Nekropol Alanı) kurtarma kazısından getirilmiş olan, mermerden yapılmış dikdörtgen bir mezar stelidir. Yüksekliği 69 cm., genişliği 86 cm. ve kalınlığı 11 cm. dir. İlk iki eserden farklı olarak, iki alınlık arası, kıvrık dal süslemesi ile ayrılmıştır (Res. 3a). Alınlıkların tepesinde küçük tepe akroteri ve yanlarda ise irice yapılmış yan akroterler mevcuttur. Bunların arasında ise yine kıvrık dallarla yapılmış bitkisel bezeme görülmektedir. Alınlıkların ortasında merkez noktadan çıkan çizgisel olarak yapılmış (girdap şeklinde kıvrılan¹⁰) dairesel rozet yer almaktadır. Alınlığın hemen altında yer alan ve arşitrav olarak ifade edilen kısımda soldaki stel üzerinde, iki satır yazıt yer alırken, sağdaki stelin arşitrav kısmında ise bir satır yazı ve bunun altında ise farklı şekiller gösterilmiştir. Stellerin kenarları, dışa doğru açılan ve üç yapraktan oluşan başlıklara sahip iki sütunce ile çevrelenmiştir.

Sütuncelerin arasına yumurta-ok dizisi yapılmıştır. Yumurtaların dışında bir kabuk bulunmakta ve okların ucu aşağıya doğru bakmaktadır¹¹. Stelde astragal bezeme dizisi bulunmamaktadır. Sütuncelerin üzerinde kıvrık asma dalı ve üzüm motifi görülmektedir (Res. 3d). Sol taraftaki niş içerisinde ortada bir girland üzerinde ayakta duran cepheden bir kadın figürü betimlenmiştir (Res. 3b). Figür, chiton üzerine hymation giymiştir ve başı saçının ön kısmı görülecek şekilde açık bırakılarak kapatılmıştır. Saçlar dalgalıdır ve ortadan ikiye ayrılarak kulakları kapatacak şekilde arkada toplanmıştır. Bu tipte başı örterek gelen hymation göğüs üzerindeki sağ kolu sarıp sol omuz üzerinden arkaya dökülür¹². Figür tıpkı öncekiler gibi sağ elini sol omzuna doğru kaldırmış ve kumaşın fazlasını tutar şekilde sol eli ise aşağıda serbest olarak bırakılmıştır. Kumaşın fazla ucu sol kol arkasında gösterilmektedir. Figürün yüzü yuvarlak olarak betimlenmiş, küçük bir ağza ve iri gözlere sahiptir. Figüre göre sağ tarafındaki boşluk alana yan yana bir iğ ve öreke yapılmış bunların altında da üzerine baklava deseni verilmiş bir sepet bulunmaktadır. Figürün sol tarafında ise üstte bir ayna ve altında çift taraflı bir tarak motifi yer almaktadır.

Stelin sağ tarafındaki ana sahnede ise yine bir girland üzerinde ayakta duran cepheden verilmiş bir erkek figürü işlenmiştir (Res. 3c). Erkek figürü de tıpkı kadın figür gibi aynı duruş pozisyonuna sahiptir. Sağ el sol omuz hizasına kaldırılmış ve fazla kumaş sol omuz üzerinden arkaya doğru atılmıştır. Sol el yanda aşağıya serbest bırakılmıştır. Figürün saçları kısa ve dalgalı betimlenmiştir. Figüre göre sağ tarafında üstte muhtemelen bir keski, altında ise çekiç mevcuttur. Figürün sol tarafında omuz hizasında bir spatula vardır. Figürlerin üzerinde durduğu girlandların¹³ ortasında 4 yapraklı bir çiçek motifi yer alırken yanlarından aşağıya doğru uç kısımlarına bağlanmış olan kurdele sarkmaktadır.

Stel üzerinde yer alan yazıtta;

Sol Tarafta

ΜΑΡΚΟCΠΟΠΟΠΛΙΟΥΥΙΔΙΑΠΕ
ΟΘΕΡΑΜΝΗΜΗCΧΑΡΙΝ ΚΑΙΜΑΡ

Sağ Tarafta

ΚΩΑΔΕΛΦΩΜΝΗΜΗCΧΑΡΙΝ

¹⁰ Bozoğlu 2010: Lev.16.

¹¹ İon Kymationu, Yunan-Roma mimarisinde sıklıkla kullanılan önemli bir mimari bezeme grubudur. Bezeme şemasında yan yana dizilmiş yumurta-ok motifleri altta genellikle bir astragal bezeme dizisi ile son bulur (Yurtsever 2017: 253).

¹² Sonkaya 2018: 45.

¹³ Koch 1988: 31.

Çevirisi;

“Poplios’un oğlu Markos, kendi teyzesinin (anasına) ve kardeşi Markos’un anısına”.

İkonografi ve Tarihlendirme

Kadın, mezar stellerinde ailenin onurunu ve toplumun ahlakını temsil edecek şekilde betimlenmektedir. Geleneksel anlamda kadın, yün işleriyle uğraşan, çocuklarını büyüten, bir takım süs eşyaları ve aksesuarları ile ailesinin zenginliğini ifade eden bir konumdur¹⁴. Kadın figürleri erdem ve iffet simgesi olarak, ev dışında pallalarını başlarının üzerine çekmişlerdir¹⁵. İkonografik olarak evli kadınları simgeleyen bu giyiniş biçimi, İsauro Bölgesi’nde de oldukça yaygındır¹⁶. Kadın figürlerinde baş yarım örtülüdür ve dalgalı olan saçlar ortadan ayrılmış ve kulakları da kapatacak şekilde arkada toplanmıştır.

Figürlerin işlenişinde, kollarını dirsekten kırarak göğüs üzerine yerleştirmeleri, başta Pisidia olmak üzere İsauro ve Lykaonia gibi komşu bölgelerde de görülen benzer bir özelliktir¹⁷. Bu tip örnekler Helenistik dönemden itibaren görülmektedir¹⁸. Aynı şekilde, kadın figürlerinde elbiselerin ayak uçlarını örtecek biçimde betimlenmeleri, erkek figürlerinde ise elbisenin diz kapaklarına kadar inmesi ve figürlerin zayıf bir işçilik göstermelerinden dolayı elbiselerin sade bir biçimde işlenmesi, başta Phrygia olmak üzere Pisidia’ya komşu İsauro ve Lykaonia’da sık sık karşımıza çıkar¹⁹.

Kadın figürlerinin betimlemeleri, oturan kadın figür tiplerinden, Pudicitia Tipinin beşinci ve değişik bir versiyonu olan ‘Pudicitia Fausta’dır. Bu tipte baştan gelen manto sağ kolu sıkıca sararak sol omuza, oradan da enseye gider. El göğüs üzerinde bilekten itibaren manto dışındadır ve genelde mantonun sağ ucundan tutmaktadır. Sol kol ise önde ve aşağıda kucak üzerindedir. Cremer bu tipe ‘Saufeia’ adını vermiştir²⁰. 2 Nolu Mezar Stelinin sağ taraftaki niş içerisindeki kadın figürünün işlenişine benzer bir örnek, Anadolu Medeniyetleri Müzesi’ndeki yaklaşık M.S. 170 yılına tarihlendirilmiş olan 17.2.64 envanter numaralı eserdir²¹. 3 nolu stelde betimlenen kadın figürüne benzer olarak işlenen bir örnek ise, Konya Koyunoğlu Müzesi envanterinde bulunan M.S. 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen 136 nolu eserdir²². Alınlıkta yer alan niş içerisinde yan yana betimlenmiş olan çiftin duruş pozisyonları, manto altından chitonun kıvrımlarının aşağı dikey şekilde inmesi, figürlerin baş kısımlarının işleniş ve yanlarında betimlenmiş olan günlük kullanımdaki eşyalar, 3 nolu stel ile oldukça benzerdir.

Dioskurides tipinin mezar taşlarında en yaygın olarak işlendiği dönem, figür tiplerinde çeşitliliğin en fazla olduğu Helenistik Dönem’dir. Özellikle de Geç Helenistik dönemde Dioskurides figürlerin işlenişinde büyük bir artış olmuştur. Tip, heykel ve mezar kabartmaları üzerinde Roma İmparatorluk Dönemi’nde de artarak kullanılmaya devam eder.

¹⁴ Canlı 2015: 74.

¹⁵ Yıldırım 2009: 229.

¹⁶ Özdemir 2015: 60.

¹⁷ Özsait- Şahin 1998: 125-127, res: 9-11-12; Yılmaz 2005: 56.

¹⁸ Karagöz 1984: 21-23.

¹⁹ Yılmaz 2005: 119-121, fig: 54b.

²⁰ Şahin 2000: 65; Atalay 2012: 67.

²¹ Drew-Bear- Thomas- Yıldızturnan 1999: 235.

²² Abay 2016: 342.

Özellikle de Pudicitia tipindeki kadınların Helenistik Dönem sonrasında azalması, Dioskurides tipindeki kadınların işlenmesinde etkili olmuştur²³. Dioskurides tipine benzer duruş ve kıyafet işlenişi olarak İzmit Müzesi'nde sergilenen M.S. 2. yüzyıla ait olduğu düşünülen 618 envanter numaralı erkek torzusunda²⁴ da görmekteyiz. Diğer bir örnek de Konya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen 63 envanter numaralı eserdir. Dioskurides tipinde ayakta ve cepheden betimlenmiş olan figürler üzerinde, chiton ve hymation varken; Roma Dönemi'ne tarihlenen eserler üzerindeki figürler, chiton ve Pallium (manto) giyimlidir²⁵. Şahin'e göre²⁶ bu tip, 'Ayakta Duran Erkekler' kategorisinin alt başlığında yer alan Palliatus²⁷ Tipi'dir. Pisidia'da bölge halkının Roma hakimiyetinde yaşamasına karşın bireylerin kendilerini togalı değil, chiton ve hymation ile tasvir ettirmeleri, kendi yerel kimliğini de vurgulayarak daha çok Grek kültürüne ait olduklarını veya kendilerini onlara yakın hissettiklerini göstermektedir²⁸.

Steller üzerinde kullanılan eşyalar, kişilerin günlük hayatları ile bağlantılı ve sıkça kullandıkları eşyalardır. Alet betimleri arasında kadınlar için iğ, öreke, yün sepeti, ayna, tarak, alabastronlar, kilitli kutu gibi simgeler kullanılmışken, erkekler için kağıt rulosu, yazı aletleri, balık, balta, bıçak, orak gibi semboller kullanılmıştır²⁹. Kadın mezar stellerinde sıkça karşımıza çıkan ayna, antik kaynaklara göre, ay ile beraber gelen ölümden sonraki dünyayla ilişkilendirilir. Aynanın güneşten gelen ışığı dünyaya yansıtmasındaki devinimi, aynanın yansıtıcı özelliğine bağlanarak öteki dünyayla ilgili anlamlandırılmaya çalışılmıştır³⁰. Mezar ikonografisinde tarak betimlerinin görülmesi, saçın, yeniden doğuşun ve ölümden sonraki ihtiyaç duyulan dirilmenin gücünü simgelemesidir. Burada ileriye sürülen düşünce saçın devamlı uzayan, kendini yenileyen yapısından hareketle, ölümsüzlüğü tarak motifiyle somutlaştırmaktır³¹. Yine steller üzerindeki sepet, ölen kadının ruhunu taşıyan kap olduğu ya da ev içindeki günlük işlerini, doğurganlığını, çalışkanlığı ve mükemmeliyeti ile ilişkili olduğu düşünülmektedir³². Kadınlara özgü semboller arasında yer alan dokunmuş hasır sepet motifi, üretimin başlangıcından sonuna kadar çok yaygın olarak kullanılır. Başlangıçta sepetin içi boş olduğundan bu sepet için ne yün sepetidir ne de bir meyve sepetidir denebilir. M.S 90'dan itibaren, içerisi yün ya da meyve ile dolu olduğu düşünülen, sepet motifi görülür³³. İğ ve öreke ise ev içerisindeki günlük işlere işaret etmektedir³⁴. Erkek figürlerle ilgili olarak betimlenen çekiç, orak, keski, vs. günlük kullanım eşyaları ise, figürün muhtemelen bir çiftçi olduğunu ve tarımla uğraştığını belirtmektedir. 3 Nolu stelde erkek figürün yanında betimlenmiş olan keski, çekiç ve spatula, Monuments from The Aezanitis'de yer alan, Çavdarhisar'dan C163 nolu eserdeki aletlerin işlenişi ile de aynıdır. Ayrıca girlandın işleniş özellikleri de benzemektedir³⁵. Eser M.S. Geç 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

²³ Bieber 1959: 374; Pfuhl-Möbius 1977: 224; Aydaş 2007: 35.

²⁴ Sezer 2015: 80.

²⁵ Saraçoğlu 1997: 34; Boran 2018: 27.

²⁶ Şahin 2000: 71.

²⁷ Palliatus, Latince Pallium'dan (Manto) gelmektedir. Tam karşılığı Greklerin hymationuna uymaktadır. Bu tip ilk olarak filozof ve hatipler için kullanılmıştır (Şahin 2000: 71).

²⁸ Özcan 2014: 149.

²⁹ Yaman 2006: 70.

³⁰ Roheim 1919: 206; Yıldırım 2014: 34.

³¹ Wujewski 1991: 20; Yıldırım 2014: 36.

³² Newbold 1925: 365 vd.; Wujewski 1991: 13-15.

³³ Bozoğlu 2010: 65.

³⁴ Özdemir 2015: 19.

³⁵ Cox- Cameron- Cullen 1988: 57 ve XX.

Stellerde ve osthotek gövdelerinde en çok işlenen motiflerden birisi de üzüm salkımı ve asma yaprağıdır. Bolluk ve bereketin sembolü olan üzüm motifi, o bölgede ki insanların bağıcılıkla uğraştıklarını göstermektedir. Antik çağda üzüm, şarap ve pekmez yapımında ve meyve olarak kullanılmıştır³⁶. İkonografik olarak asma dalı Arkaik Dönem'den itibaren Dionysos'la ilişkilendirilerek vazo resimlerinde, sikkeler üzerinde ve mezar stellerinde sıklıkla karşımıza çıkan betimlemelerden biri olmuştur. Her ne kadar asma dalı Dionysos ile ilişkilendirilmiş olsa da Roma Dönemi'nde mezar stelleri üzerindeki asma dalı ve üzüm farklı anlamlar da içermektedir. Stellerin betim sahasında görülen üzüm ve asma yaprak motifleri bize mezar sahiplerinin geçim kaynaklarından bir tanesinin ve belki de en önemlisinin şarap üretimi olduğunu gösterir³⁷. Amorium Antik Kenti kazılarında ortaya çıkarılmış olan M.S. 2-3. yüzyıllar arasına tarihlenen T0157 ve T0159 numaralı eserler üzerinde de benzer asma dalı ve üzüm motifleri yer almaktadır³⁸.

Mezar stelleri üzerinde görülen bitkisel bezemeler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Alınlık kısmından en alta kadar steller üzerinde görülmektedir. Stellerin alınlık kısmında, çoğu kez akroter olarak işlenen, palmet bezemesinden çıkan ince çiçekli filiz betimi, yan palmetlere doğru ilerler. Dal üzerinde çiçek betimi başlangıçta nadir olarak görülür. Daha sonra M.S. 135'den itibaren bu form gelişir ve daha paralel şekilde kıvrılarak ilerler³⁹. Yine steller üzerinde doldurucu bezek olarak kullanılan, hem alınlık çevresinde akroterler arasında hem de tympanon kısmında yer alan rozet motiftir. 1 ve 3 nolu stellerde akroterler arasında görülen çiçek-yonca rozet motifinin benzeri Yozgat Müzesi'nde bulunan 671 envanter numaralı M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilen steldir⁴⁰. Yine 1 ve 3 nolu stellerin tympanon kısımlarında da rozet motifi yer almaktadır. 1 Nolu stelde kalkan, 3 Nolu stelde ise bir merkezden çıkan çizgilerden oluşan ve girdap şeklinde kıvrılan rozet bulunur. Erken dönem alınlık taşları üzerinde genel olarak, alınlığın ortasında bir nesne yer alır⁴¹. Bu nesne, genellikle bir phiale, rozet ya da sepet şeklindedir. Phialeler -istisnaları olmak kaydıyla- çoğunlukla erkek mezarlarını süslerken; rozetler, çoğunlukla kadın mezarlarını süsler⁴².

Stellerin sütunce başlıkları üzerinde de bitkisel bezemeler yer almaktadır. 1 Nolu steldeki sütunce başlıkları düz işlenmişken 2 ve 3 Nolu stellerin sütunce başlıklarında bitkisel bezeme mevcuttur. 2 Nolu stelin sütunce başlıklarında stilize akanthus yaprakları görülmektedir. Buna benzer bir örnek, Aizanitis'te bulunmuş olan ve M.S. 2. yüzyıla tarihlenen, Suriye tipi-çift kapı betimli mezar taşıdır⁴³. Alınlığı taşıyan sütuncelerinin başlıklarındaki akanthus bezemesiyle benzerdir. 3 nolu stelin başlıklarında ise dışa doğru hafif açılmış üç yaprak motifi bulunmaktadır. Bu tarz işlenişle karşılaştırabileceğimiz bir eser; Konya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan 2006.6.1 envanter numaralı steldir Doğanhisar'dan getirilmiş olan bu stelin, başlık, akroter ve figürün işleniş yönü ile aynıdır⁴⁴. M.S. 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmesi önerilmiştir.

Steller, lahitler, osthotekler ve sunaklar üzerinde görülen diğer bir unsur ise gırlandlardır. Gırlandları oluşturan bezemeler genelde sıkı bağlanmış ve kurdelelerle çerçevelenmiş meşe yapraklarıdır. Genellikle gırlandların orta noktalarının bir çiçekle

³⁶ Yılmaz 1995: 60.

³⁷ Abay 2016: 338; Eliüşük- Çelikbaş 2018: 42.

³⁸ Yaman 2006: 123-124.

³⁹ Abay 2016: 335.

⁴⁰ Kara 2015: 131.

⁴¹ Lochmann, bu betimin yer aldığı alınlık taşlarını M.S. 62/63 yıllarına tarihler (Bozoğlu 2010: 65).

⁴² Bozoğlu 2010: 64.

⁴³ Bozoğlu 2010: Lev.14.

⁴⁴ Baldıran- Abay 2017: 430.

vurgulandığı, kimi örneklerde üzüm salkımları ve bu salkımları gagalayan kuşların betimlendiği görülmektedir⁴⁵. Yapraklı gırlanlar, defne, meşe, lotus, akanthus ve sarmaşık yapraklarından oluşturulan bir örgüyle elde edilmektedir. İki uç kısımdan başlayan gırlan örgüsü tam ortada yaprakların grift geçişiyle, çiçek ya da figürle tamamlanabilir⁴⁶. 3 Nolu stel üzerinde bulunan gırlan, ortada bir çiçek ve yanlarında defne yaprakları⁴⁷ ile bezenmiş ve iki yanda kurdeleler ile tutturulmuştur. Çavdarhisar'dan C163 numaralı eser üzerindeki gırlan motifi ile de benzer özelliktedir⁴⁸.

Son olarak, steller üzerinde yer alan yazıtlardaki harf işlenişleri de Roma döneminde gösterilen şekildedir⁴⁹.

SONUÇ

Çalışma kapsamında değerlendirilmiş olan üç adet mezar stelinden ilk ikisi oldukça basit bir anlatıma ve betimlemeye sahipken son stel, biraz daha özenli ve boş alan kalmayacak şekilde işlenmiştir. İlk iki stelde kullanılan malzeme daha yerel ve kaba bir mermerken, üçüncü stelde kullanılan mermer, beyaz ve gözeneksizdir ve diğerlerine göre daha kaliteli bir işçiliğe sahiptir. İlk iki stel yaklaşık kare formunda bir blok üzerine, üçüncü stel ise dikdörtgen bir blok üzerine çift alınlıklı mezar stelinin işlenmesi ile gösterilmiştir. Bir stelin baş tarafının şekli ana karakterini ortaya koymaktadır. Alınlıklı steller içerisinde bir binanın ön cephesini tam olarak betimleyenlerin yanı sıra şematize ederek betimleyenler de bulunmaktadır. Burada esas prensip stelin bir bina cephesini temsil etmesidir. Mezar stellerinde, alınlıklı olanların resim alanları tek panoya ayrılmıştır. Sanki bir niş içerisinde gösterilmiştir ve bu şekilde olanların hepsinde betimlenen figürler bir podyum üzerinde ayakta durmaktadır. İlk ve sonuncu eserde bayan figürler solda, erkek figürler ise sağ tarafta betimlenmiştir. İkinci eser farklı olarak kadın figür sağda, erkek sol taraftaki niş içerisinde gösterilmiştir. Stellerin bir karı-kocaya ait olduğu bellidir. Figürlerin duruş ve kıyafet işlenişleri hepsinde aynıdır. Hymation-Manto kadın figürlerinde baştan başlayarak aşağıya kadar inmektedir. Altında da chiton vardır. Sağ kolları dirsekten kırılarak manto altından geçmiş ve eller açık bir şekilde göğüs üzerine konmuştur. Figürlerin sol kolları yanda aşağıya inmekte ve elleri bilekten itibaren açıkta elbiseyi tutmaktadır. Kadınlarda görülen bu betimleme şekli, araştırmacılar tarafından "*Palliatus Tipi*" olarak ifade edilmektedir. Erkeklerde ise "*Dioskurides Tipi*" olarak ayrılmasına karşın işleniş şekilleri aynıdır. Figür betimlemelerinde ayağın duruş pozisyonu, hymationu tutuş şekli ile tiplere ayrılmaktadır.

Sonuç olarak hem figür tipleri hem de ikonografik açıdan yapılmış olan stilistik karşılaştırmalar, Lykaonia ve İsauro Bölgesi eserleri ile kıyaslamalar ve epigrafik incelemeler sonucunda, çalışmaya konu olan Akşehir Müze Müdürlüğü envanterindeki mezar stellerinin, 2 Nolu stelin M.S. 2. yüzyılın 2. yarısına, 1 ve 3 Nolu stellerin ise M.S. 3. yüzyıl ve ortalarında yapılmış olabileceğini göstermektedir.

⁴⁵ Ulaş Gür 2014: 15.

⁴⁶ Pehlivan 2018: 68.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Pehlivan 2018: 70

⁴⁸ Cox- Cameron- Cullen 1988: 57.

⁴⁹ Malay 1987: 34.

KISALTMALAR VE BİBLİYOGRAFYA

Abay, N. 2016: “Konya Koyunoğlu Müzesi’nde Roma Dönemine Ait İki Stel”, *Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 35: 329-342.

Arundell, F.V.J. 1834: *Discoveries in Asia Minor: Including A Description of the Ruins of Several Ancient Cities and Especially Antioch of Pisidia, Vol I-II*, London.

Atalay, S. 2012: *Side Müzesi’nden Bir Grup Figürlü Mezar Steli*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya.

Baldıran, A., Abay, N. 2017: “Doğanhisar Mezar Steli”, *Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 37: 429-436.

Boran, H. 2018: *Konya Arkeoloji Müzesi’ndeki Üçgen Alınlıklı Mezar Stelleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Canlı, H. 2015: *Helenistik ve Roma Dönemlerinde Mezar Stellerinde Semboller*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

Cox C.W.M., Cameron, A., Cullen, J., 1988: *Monuments From The Aezanitis, Society For The Promotion of Roman Studies Journal of Roman Studies Monographs No:4*.

Drew-Bear, T., Thomas, C. M., Yıldızturhan, M. 1999: *The Museum Of Anatolian Civilizations, Phrygian Votive Steles, Turkish Republic Ministry of Culture, General Directorate of Monuments and Museums*.

Eliüşük, M., Çelikbaş, E., 2018: “Safranbolu’dan Alınlık Tipli Bir Mezar Steli”, *TÜBA-KED*, No:18, 33-47.

Emekli, Ö. M. 2015: *Konya Arkeoloji Müzesi’ndeki Roma Dönemi Mezar Stelleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Gök-Gürhan, S. 2007: *Akşehir Kurtarma Kazısı Seramikleri*, (Doğu’dan Batı’ya, İslam Sanatında Türk Çini ve Seramiklerine Uzanan Miras) T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 157-169.

Kara, M. U. 2015: *Kappadokia Bölgesi Mezar Stelleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

Karagöz, Ş. 1984: *Anadolu’dan Mezar Stelleri, Arkaik-Greko Pers-Helenistik-Roma Bizans Çağları*, İstanbul.

Koch, G. 1988: *Roman Funerary Sculpture Catalogue of the Collections*, The J. Paul Getty Museum, Malibu, California.

Leake, W.M. 1824: *Journal of The Tour in Asia Minor*, London.

Lochmann, T. 2003: *Studien zu Kaiserzeitlichen Grab-und Votifreliefs aus Phrygien*, Basel: Art Print.

MAMA V. 1937: *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, V, Monuments From Dorylaeum and Nacolea*, Manchester University.

MAMA VII. 1956: *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, VII, Monuments From Eastern Phrygia*, Manchester University.

Malay, H. 1987: *Epigrafi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:41, İzmir.

Newbold, R. 1925: "The Eagle and the Basket on the Chalice of Antioch", *America: American Journal of Archaeology*, Sayı: 29: 365.

Özcan, F. 2014: "İsparta Müzesi'ndeki Yerel Stilde Bazı Roma Dönemi Mezar Stelleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 32: 143-154.

Özcan, K. 2006: "Akşehir" *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Devri Uygarlığı*, Mimarlık ve Sanat, C.2, Ankara, 183-187.

Özsait, M. 1985: *Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidia Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:3307, İstanbul.

Özsait M. - Özsait N. 2007: "Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Akşehir", *Belkis Dinçol ve Ali Dinçol a Armağan. Festschrift in Honor of Belkis Dinçol and Ali Dinçol*, Ege Yayınları, İstanbul, 587-608.

Pehlivan, E. 2018: *Lykaonia ve İsauro Bölgeleri'nde Bulunan Girlandlı Ostotekler*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.

Pfuhl, E. – Mobius, H. 1979: *Die Ostgriechischen Grabreliefs Text und Tafel Band II*. Mainz.

Ramsay, A.M. 1890: *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. M. Pektaş), İstanbul, 1960.

Saraçoğlu, A. 1997: *Antakya Yöresi Mezar Stelleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum.

Sezer, S. S. 2015: "Nikomedia Antik Kenti'nden Heykeltraşlık Eserleri", *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20: 78-99.

Sonkaya, A. K. 2018: "Helenistik Dönem Lydia Mezar Stellerinde Kadın ve Erkek Tipleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 60: 35-63.

Strabon XII: *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIII-XIV)*, (Çev. A. Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993.

Şahin, M. 2000: *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*, Ankara, TTK.

Yaylalı, A. 1979: *Hellenistik Devir İzmir Kökenli Figürlü Mezar Stelleri*, Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Erzurum.

Yıldırım, Ö. C. 2014: *Çanakkale Müzesi'ndeki Antik Çağ Mezar Stelleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yıldırım, Ü. 2009: *Antik Dönemde Kadın ve Süsleme*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Yılmaz, M. 1995: *Heykeltraşlık Açısından İsaaura Bölgesi Figürlü Mezar Anıtları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.

Yurtsever, A. 2017: "Side'de M.S. 1. ve 3. yüzyıllar Arasında Yumurta-Ok Bezemelerinin (İon Kymationu) Stilistik Değişim ve Gelişimi", *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekan, Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu*, Kütahya, 10-12 Ekim 2016: 253-272.

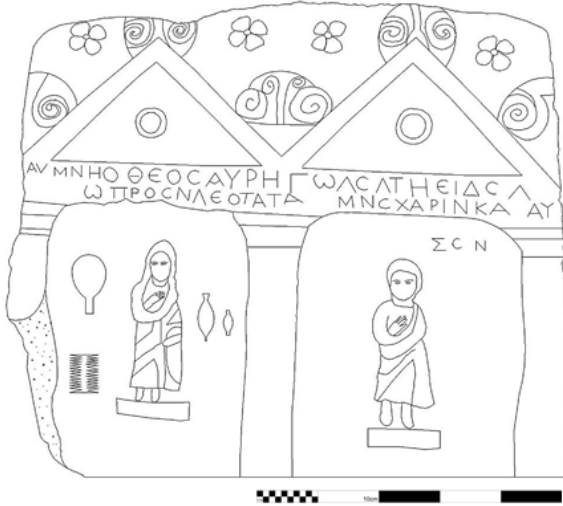
Yusufoğlu, M. 1949: "Akşehir Tarihine Bir Bakış", *Anıt Dergisi*, Mayıs, Sayı: 4: 19.

Tekçam, T. 2007: *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayıncılık.

Umar, B. 1993: *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul, İnkılap Kitabevi.

Yaman, H. 2006: *Amorium Antik Kenti Mezar Stelleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

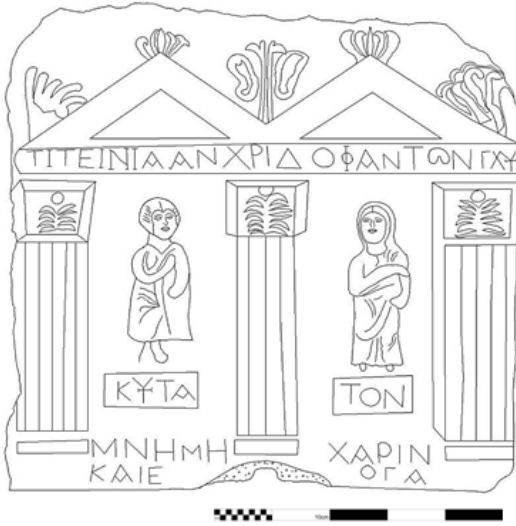
Wujewski, T. 1991: *Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times*, Adam Mickiewicz University Press, Poznan.

Çizim 1: 80-58

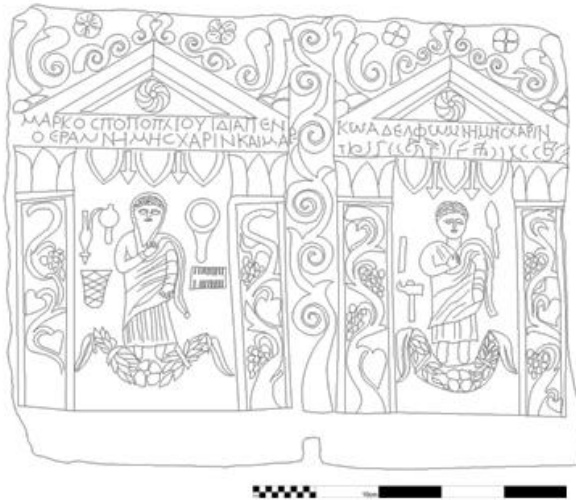
Resim 1: 80-58

Çizim 2: 93-37

Resim 2: 93-37

Çizim 3: 97-26

Resim 3: 97-26

Resim 1a

Resim 1b

Resim 1c

Resim 2a

Resim 2b

Resim 2c

Resim 3a

Resim 3b

Resim 3c

Resim 3d

YAYIM KURALLARI

1. Amisos Dergisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyelerinden Doç. Dr. Davut Yiğitpaşa ve Dr. Öğr. Üyesi Akın Temür tarafından, yılda iki kez yayımlanan ve tüm konferanslarda sunulan tebliğlerin metinlerini, bilimsel yenilik getiren, özgün makalelerini ve kitap eleştirilerini içeren İnternet üzerinden yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

2. Yayımlamak üzere dergiye verilen yazılar, yazarın tercihiyle Türkçe, Almanca, İngilizce, Rusça olabilir. Daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olması gereken makaleler; Times New Roman, tek satır aralıklı, 12 punto; sayfa sınırlaması yoktur. Bibliyografik referanslar metin içerisinde veya sayfa altında verilebilir. Dipnotlar 10 punto olarak verilmelidir. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise, bu fontlar makale ile birlikte gönderilmelidir.

3. Makalelere İngilizce ve Türkçe 200 kelimelik özet ve 5 anahtar kelime (Türkçe ve İngilizce olarak) eklenmelidir.

4. Makale içerisinde yer alacak fotoğraf, çizim ve haritaların 20'yi aşmamasına özen gösterilmelidir.

5. Fotoğraf ve çizimlerin açıklamaları, ayrıca alıntı olanların da kaynakları belirtilerek ayrı bir sayfada gönderilmelidir.

6. Dijital formatta gönderilecek görsel malzemenin çözünürlüğü en az 300 pixel/inch, uzun kenarı en az 15 cm, tam sayfa kullanılacak bir fotoğraf ya da çizim söz konusu ise en az 22 cm olmalıdır.

7. Makale, PC ya da Macintosh ortamlarında, Microsoft Word 2010 ve üzeri versiyonlarda hazırlanmış olmalı; PDF formatlı bir örneği ile birlikte derginin e-mail adresine ulaştırılmalıdır (amisos.dergi@gmail.com).

Makalede sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin boyutu	Dipnot boyutu	Paragraf aralığı	Paragraf girinti	Üst kenar boşluğu	Alt kenar boşluğu	Sağ kenar boşluğu	Sol kenar boşluğu	Satır aralığı
12 punto	10 punto	6 nk	1.25 cm	2,5 cm	2,5 cm	2,5 cm	2,5 cm	1,5

8. Makale içerisindeki bibliyografik göndermeler makale sonunda ve aşağıda verilen örneklerdeki sitemde hazırlanmalıdır:

Dinçol, A. – B. Dinçol 1992 “Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal – H. Ertem – A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in*

Honour of Sedat Alp, Ankara: 109-117.

Karaosmanoğlu, M. 2010 “Yeni Bulgular Işığında Altıntepe Urartu Tapınağı”, *XV. Türk Tarih Kongresi I*, Ankara: 209-220.

Öniz, H. 2008 *Arkeolojik Sualtı Araştırmacılığına Giriş İçin Eğitim Metodolojisi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.

Temür, A. 2015 “Thoughts on a Grave Stele From The Classical Period in Samsun Museum”, *Belleten 286/LXXIX*: 817-826.

Yakar, J. 2003 “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B. Fischer – H. Genz – E. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Proceeding of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002, Istanbul: 11-19.

Yiğitpaşa, D. 2016 *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Ankara.

Internet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

9. Bibliyografik referanslar metinde parantez içinde (Yiğitpaşa 2016: 45-48) ya da dipnotta yazar soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa olarak verilmelidir, Temür 2015: 817.

10. Yılda Aralık ve Haziran olarak çıkan süreli yayınumıza verilecek makaleler, söz konusu dönem içerisinde önce editörlere teslim edilmelidir.

11. Dergiye gönderilen makale, yayıma uygunluk açısından incelendikten sonra (yayıma uygun görülmeyen makaleler sürece dahil edilmez) iki hakeme gönderilir. Hakemlerin değerlendirmeleri sonucunda iki yayımlanabilir raporu alan makale, dergi yönetimince uygun görülen bir sayıda yayımlanır. Hakem raporlarının birisinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Bu durumda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına üçüncü hakemin raporuna göre karar verilir. (Dergiye gelen makalelerin yoğunluğu sebebiyle değerlendirme ve yayım süreçleri farklılık arz edebilmektedir.)

12. Makaleler, hakemlere doğrudan sistem üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde yazar-hakem gizliliğini sağlama adına makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda TDK yazım kılavuzu esas alınmalıdır.

Bu ilkelere uymayan makaleler kesinlikle değerlendirilmeye alınmayacaktır. **The Amisos Journal / Amisos Dergisi**, gönderilen makaleleri yayımlayıp yayımlamama, gerekli gördüğü

durumlarda makaleler üzerinde düzeltmeler yapma hakkına sahiptir. Gönderilen yazıların yayımlanma hakkı dergi yönetimine aittir. Dergide yayımlanmış bir yazının hukukî sorumluluğu ise yazarına aittir ve dergiyi ilgilendirmez. Dergide yayımlanan yazılar, dergi yönetimin yazılı izni olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz ve başka bir yerde (matbu olarak veya internet ortamında) tekrar yayımlanamaz. Dergiye makale gönderen yazar, bu ilkeleri kabul etmiş sayılır.

MAKALELERİN GÖNDERİLMESİ

Yukarıdaki ilkelere uygun olarak hazırlanmış makaleler, MAKALE GÖNDER SİSTEMİ üzerinden gönderilmelidir. E-mail yoluyla gönderilen makaleler dikkate alınmamaktadır. "MAKALE GÖNDER SİSTEMİ"nden makale göndermek için:

* ULAKBİM/DergiPark'a üye olduktan sonra, kullanıcı adı (sisteme kaydedilen e-mail adresi) ve şifre ile sayfaya girilmelidir.

* Açılan sayfada "makale gönder" bölümü açılarak ilgili boşluklar doldurulmalıdır.

* Makale word dosyası halinde, yazar bilgileri olmadan sisteme yüklenmelidir. Kör hakemlik sürecinin daha sağlıklı yürütülebilmesi için yazarlarımızın bilgilerini paylaşmamalarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Aynı bir word dosyasında yazar bilgileri eklenebilir.

Yazar bağımsız hakem değerlendirmesinin sağlanması

Başvuruların yazar bağımsız değerlendirilmesi, yazar ve hakem kimliklerinin birbirlerine bildirilmemesi için gayret gösterilmektedir. Bu amaçla sisteme dosya gönderen yazar, editör, hakem gibi kişilerin metin ve dosyalar ile ilgili aşağıdaki noktalara dikkat etmeleri gerekir.

Yazarlar metinde adları ve kurumları geçen yerleri silmelidirler. Sayfa altı notları vb yan metinler dahil olmak üzere Mikrossoft belgeleri saklanır iken dosya bilgileri içine kişisel bilgiler de yazılır. Bu nedenle ya bu kişisel bilgiler belge özelliklerinden bulunup silinmeli, ya da aşağıdaki sıra ile belge kişisel bilgi içermeyecek biçimde yeniden kaydedilmelidir. (File > Save As > Tools (or Options with a Mac) > Security > Remove personal information from file properties on save > Save) (Dosya > Farklı Kaydet > Araçlar > Güvenlik > Kişisel bilgileri silerek kaydet > Kaydet)

PDF dosyalarda da Adoba Acrobat ana menüsünden belge özellikleri seçilerek, yazar adı silinmelidir.

PUBLICATION INSTRUCTIONS

1. Amisos Journal is a journal containing two articles published twice a year, including texts of papers presented at all conferences, scientific articles, original articles and book critiques by Assoc. Prof. Dr. Davut Yiğitpaşa and Dr. Assist. Prof. Akın Temür of the Department of Archeology of the University of Ondokuz Mayıs.
2. The manuscripts given for publishing can be in Turkish, German or English according to the author's preference. Articles should not have been published elsewhere; Times New Roman, single line spacing, 12 pt; there is no page limit. Bibliographic references can be given in the text or at the bottom of the page. Footnotes should be given in 10 points.
3. The articles should include a summary of 200 words in English and Turkish and 5 keywords (in Turkish and English).
4. Care must be taken not to exceed 20 photographs, drawings and maps to be included in the article.
5. Explanations of photographs and drawings should also be sent on a separate page, specifying the sources of the quotations.
6. Resolution of visual material to be sent in digital format should have at least 300 pixels / inch, a long edge at least 15 cm., a full-page photo or drawing, and a minimum of 22 cm.
7. The article should be prepared in Microsoft Word 2010 and above, in PC or Macintosh; It should be sent to the e-mail address of the magazine along with a sample of the PDF format (amisos.dergi@gmail.com).

The article page layout should be as follows:

Text size	Footnote size	Paragraph spacing	Paragraph indent	Top margin	Bottom margin	Right margin	Left margin	Line spacing
12 points	10 points	6 nk	1.25 cm	2,5 cm	2,5 cm	2,5 cm	2,5 cm	1,5

8. Bibliographic referrals in the article should be prepared at the end of the article and in the following examples:

Dinçol, A. – B. Dinçol 1992 “Die Urartäische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal – H. Ertem – A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 109-117.

Karaosmanoğlu, M. 2010 “Yeni Bulgular Işığında Altın-tepe Urartu Tapınağı”, *XV. Türk Tarih Kongresi I*, Ankara: 209-220.

Öniz, H. 2008 *Arkeolojik Sualtı Araştırmacılığına Giriş İçin Eğitim Metodolojisi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.

Temür, A. 2015 “Thoughts on a Grave Stele From The Classical Period in Samsun Museum”, *Bellekten* 286/LXXIX: 817-826.

Yakar, J. 2003 “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B. Fischer – H. Genz – E. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Proceeding of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002, Istanbul: 11-19.

Yiğitpaşa, D. 2016 *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Ankara.

Internet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

9. Bibliographic references should be given in parentheses in the text (Yiğitpaşa 2016: 45-48) or footnote author surname, publication date, and referenced page, Temür 2015: 817.

10. Articles to be given periodicals published in December and June in the year must be submitted to the editors before the said period.

11. The submitted article has been sent for publication appropriateness (articles not found appropriate for publication are not included in the process) will be sent to two referees after reviewing. As a result of the evaluations of the referees, the article which received two publishable reports is published in a number deemed suitable for the management of the journal. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article will be sent a third referee. In this case, the publication of the article should be decided according to the third referee report. (Evaluation and publication processes may vary due to the intensity of the articles coming from the journal.)

12. The articles are directed to the referees directly through the system (without any changes to the file the author uploads). There should not be any descriptive information on the article in order to provide author-referee privacy.

Abbreviations to be used in the articles should be based on the TDK writing guide.

Articles that do not comply with these principles will not be taken into consideration. **The Amisos Journal** reserves the right to publish and not to publish the submitted articles, and to make corrections to the articles when it deems necessary. The right to publish of the manuscripts belongs to the journal management. The juridical responsibility of a published article in the journals belongs to the author and does not concern the journals. Articles published in the journal can not be reproduced in any way without the written consent of the journal management and can not be reproduced elsewhere (in print or on the internet). The author who submits articles to the journal is considered to have accepted these principles.

SUBMITTED ARTICLES

Articles prepared in accordance with the above principles should be sent via the SUBMISSION SENDING SYSTEM. Articles submitted via e-mail are not considered. To submit an article from the " SUBMISSION SENDING SYSTEM":

* After subscribing to ULAKBİM/DergiPark, you should enter the page with username (e-mail address saved in system) and password.

* In the opening page, the "send article" section should be opened and the related spaces should be filled in.

* The article should be loaded into the system as a word file. In order for the blind arbitration process to be carried out better, the authors should be careful not to share their knowledge. Author information can be added in a separate word file.

Author independent peer review

Independent evaluation of the applications of the author, authors and referees are not being reported to each other. For this purpose, people who send files to the system, such as authors, editors, referees should pay attention to the following points about text and files.

Authors should delete names and institutions in the text. The page information is also written into personal information while the page is stored in the Microsoft documents including sub-texts etc. Side texts. Therefore, either these personal information must be found and deleted from the document properties, or the document in the following order should be re-recorded so that it does not contain any personal information. (File> Save As> Tools> Security> Delete Personal Information> Save)

In PDF files, the author name should be deleted by selecting document properties from the Acrobat main menu.

